

ZAJEDNICE ŽIVOTA
OSOBA ISTOG SPOLA
U PRAVU ZEMALJA
EVROPSKE UNIJE

Dr sci. Boris Krešić

ZAJEDNICE ŽIVOTA OSOBA ISTOG SPOLA U
PRAVU ZEMALJA EVROPSKE UNIJE
Autor: Dr sci. Boris Krešić, docent

Sarajevo, 2015.

*Edicija „Ljudska prava“, Sarajevskog otvorenog centra.
Ediciju uređuje Emina Bošnjak.
Knjiga 37.*

Naslov: ZAJEDNICE ŽIVOTA OSOBA ISTOG SPOLA U
PRAVU ZEMALJA EVROPSKE UNIJE
Autor: Boris Krešić
Lektura: Nina Tikveša
Prelom naslovnica: Feđa Bobić
Izdavač: Sarajevski otvoreni centar, www.soc.ba
Za izdavača: Saša Gavrić

©Sarajevski otvoreni centar/autor

Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije cijele publikacije ili njenih dijelova je poželjno, uz prethodno pismeno informisanje izdavača na mail: office@soc.ba.

USAID
FROM THE AMERICAN PEOPLE

Astraea

**SARAJEVSKI
OTVORENI
CENTAR**

Ova publikacija je realizovana zahvaljujući velikodušnoj podršci američkog naroda putem Američke agencije za međunarodni razvoj, USAID-a. Svi stavovi, mišljenja i sadržaj u ovoj publikaciji su odgovornost autora i nužno ne odražavaju stavove USAID-a ili Vlade Sjedinjenih Američkih Država.

DR SCI. BORIS KREŠIĆ

ZAJEDNICE ŽIVOTA OSOBA ISTOG SPOLA
U PRAVU ZEMALJA EVROPSKE UNIJE

Sarajevo, 2015.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

347.6:342.726-055.3(4)

KREŠIĆ, Boris

Zajednice života osoba istog spola u pravu
zemalja Evropske unije / Boris Krešić. - Sarajevo
: Sarajevski otvoreni centar, 2015. - 152 str. ;
24 cm. - (#Edicija #Ljudska prava / Sarajevski
otvoreni centar ; #knj. #37)

Bibliografija: str. 135-144 i uz tekst.

ISBN 978-9958-536-33-5

COBISS.BH-ID 22164230

SADRŽAJ

PREDGOVOR AUTORA	9
I ZAJEDNICA ŽIVOTA OSOBA ISTOG SPOLA	12
II UREĐENJE ZAJEDNICE ŽIVOTA OSOBA ISTOG SPOLA U PRAVU EU I VIJEĆA EVROPE	14
1. Akti EU	14
1.1. Primarni izvori	15
1.1.1. Amsterdamski ugovor	15
1.1.2. Ugovor iz Nice	16
1.1.3. Ugovor iz Lisabona	17
1.2. Sekundarni izvori	18
1.2.1. Uredbe	18
1.2.2. Direktive	19
1.2.3. Rezolucije	26
2. Akti Vijeća Evrope	28
3. Zajednice života osoba istog spola u praksi Evropskog suda pravde	31
4. Zajednice života osoba istog spola u praksi Evropskog suda za ljudska prava	40
4.1. Pravo na poštivanje privatnog života	41
4.2. Pravo na poštivanje porodičnog života	44
4.3. Postojanje diskriminacije u pogledu ostvarivanja prava na određene beneficije koje pripadaju heteroseksualnim parovima	48
4.4. Pravo na osnivanje porodice	51
III ZAJEDNICE ŽIVOTA OSOBA ISTOG SPOLA U ZEMLJAMA EU	57
1. Istospolni brak u zemljama EU	59
1.1. Legislativna reforma i definiranje rodno neutralnog braka	59
1.2. Uslovi za zaključenje punovažnog istospolnog braka	64
1.2.1. Nepostojanje već sklopljenog braka	64
1.2.2. Punoljetstvo	65
1.2.3. Odsustvo srodstva	66
1.2.4. Sposobnost za rasuđivanje ili poslovna sposobnost	67
1.2.5. Slobodno izjavljene volje	68
1.2.6. Neosuđivanost za ubistvo ili saučesništvo u ubistvu bračnog partnera	69
1.3. Stvarna i mjesna nadležnost za sklapanje istospolnog braka	69
1.4. Mogućnost konverzije registrovanog partnerstva u brak	71
1.5. Lična prava i dužnosti istospolnih bračnih partnera	73
1.6. Nastanak roditeljskog odnosa između istospolnih bračnih partnera i djece	73
1.6.1. Medicinski potpomognuta oplodnja u istospolnom braku	78
1.6.2. Usvojenje djeteta od strane istospolnih bračnih partnera	81

1.7. Imovinski odnosi istospolnih bračnih partnera	84
1.8. Prestanak istospolnog braka	90
2. Registrovano partnerstvo u zemljama EU	95
2.1. Pojam i modeli registrovanog partnerstva	99
2.2. Uslovi za zasnivanje registrovanog partnerstva	101
2.2.1. Nepostojanje već zasnovanog registrovanog partnerstva ili braka	101
2.2.2. Punoljetstvo	103
2.2.3. Odsustvo srodstva	104
2.2.4. Sposobnost za rasuđivanje ili poslovna sposobnost	105
2.2.5. Državljanstvo i prebivalište	106
2.3. Forma nastanka registrovanog partnerstva	108
2.4. Lična prava i dužnosti istospolnih partnera u registrovanom partnerstvu	112
2.5. Imovinski odnosi istospolnih partnera u registrovanom partnerstvu	113
2.6. Nastanak roditeljskog staranja između istospolnih registrovanih partnera i djece	117
2.7. Ostala prava istospolnih partnera u registrovanom partnerstvu	124
2.7.1. Pravo na izdržavanje	124
2.7.2. Pravo na nasljeđivanje	125
2.7.3. Prava iz radnih odnosa	127
2.8. Prestanak registrovanog partnerstva	127
 ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	 131
 LITERATURA	 135
 O AUTORU	 151
 O SARAJEVSKOM OTVORENOM CENTRU	 152

PREDGOVOR AUTORA

Svakoj osobi je potrebno ostaviti pravo da izrazi svoj stav u pogledu prihvatanja ili neprihvatanja legalizacije istospolne zajednice. Međutim, ti stavovi ne smiju biti formirani na osnovu mržnje, osude ili prezira.

Homoseksualnost kao psihoseksualni poremećaj identiteta desetom revizijom Međunarodne klasifikacije bolesti, povreda i uzroka smrti, više se ne smatra bolešću. Uprkos tome, u većini društava homoseksualnost se smatrala socijalnim tabuom. Socijalna stigmatizacija homoseksualno orijentisanih osoba pokušava se minimalizirati pravnim normiranjem istospolnih zajednica života, podvrgavajući ih principu "različito, ali ravnopravno".

Upravo radi potrebe zaštite "prava na različitost" evropsko zakonodavstvo od kraja 90-ih godina prošlog stoljeća počinje donositi akte koji zabranjuju diskriminaciju po osnovu spolne orijentacije¹ i uvodi zaštitu homoseksualaca i njihovih zajednica. U sekundarnim i primarnim izvorima prava Evropske unije (u daljem tekstu: EU) propisuje se zabrana diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije. *Amsterdamski ugovor* predstavlja jedan od najvažnijih međunarodnih akata kojima se zabranjuje diskriminacija po osnovu seksualne orijentacije. U *Povelji EU o osnovnim pravima* (iz 2000. godine, zamijenjenom istoimenom *Poveljom* iz 2007.- 2007/C 303/01), takođe se zabranjuje diskriminacija po osnovu seksualne orijentacije. Pravo na sklapanje braka prema navedenoj *Povelji* nije u vezi sa osobama različitog spola, već je pravo na sklapanje braka zagarantovano nacionalnim zakonima koji uređuju izvršavanje prava na brak.

U direktivama Vijeća Evropske unije (u daljem tekstu: VEU) i Evropskog parlamenta (u daljem tekstu: EP) nakon 2000. godine seksualna orijentacija je uvedena kao zabranjeni osnov diskriminacije. Međutim, ovim aktima se nije puno odmaklo u zaštiti homoseksualno orijentisanih osoba, mada se to moglo učiniti, s obzirom na obavezujući karakter ovih akata. Državama članicama data je mogućnost (nisu obavezane) da istospolne partnere tretiraju kao bračne partnere, odnosno države članice su obavezane da ih tretiraju kao članove porodice, ukoliko zakon države članice, u koju ulazi istospolni partner, tretira ovaj odnos kao ekvivalent braku.

1 Spolna je orijentacija dio identiteta osobe, a odnosi se na emocionalnu i seksualnu usmjerenost prema drugim osobama. Ako je izraženo zanimanje za osobu istoga spola, govorimo o homoseksualnoj orijentaciji. Zanimaju li nas osobe suprotnog spola, riječ je o heteroseksualnoj orijentaciji, a ako se zanimanje pokazuje za oba spola, to je biseksualna orijentacija ili biseksualnost. - Rada Borić, *Pojmovnik rodne terminologije* prema standardima Europske unije, Zagreb, 2007., str. 88. U ovoj knjizi, kao i u naučnom, pravnom i svakodnevnom diskursu, termin spolna orijentacija predstavlja ekvivalent terminu seksualna orijentacija. Oba termina se ravnopravno koriste.

Evropski sud pravde je dugo odbijao pružati zaštitu istospolnim partnerima. Tek 2008. godine ovaj Sud donio je odluku u korist istospolnih partnera, zauzevši stav da homoseksualni partner može naslijediti dio penzije svog partnera ukoliko je njihov odnos ekvivalentan braku. U isto vrijeme, naglasio je da se odbijanjem prava na penziju vrši diskriminacija po osnovu seksualne orijentacije.

Zajednicama osoba istoga spola zaštitu u posljednje vrijeme pruža i Evropski sud za ljudska prava (u daljem tekstu: ESLJP). ESLJP zaštitu pruža u okviru prava na poštivanje privatnog života (član 8. *Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda*; u daljem tekstu: EKLJP), ili u kontekstu zabrane diskriminacije (član 14. EKLJP). Međutim, do prihvatanja ovakvog stava trebalo je da protekne dug vremenski period, unutar kojeg su odbijani zahtjevi homoseksualnih partnera za zaštitu njihovih prava. U odluci iz 1999. godine ESLJP je eksplicitno naveo da lista osnova za zabranu diskriminacije, iz člana 14. EKLJP-a, nije iscrpljujuća, već samo ilustrativna, te da se odredba člana 14. EKLJP-a mora tumačiti široko. Takvo tumačenje, dakle, otvara put priznavanju prava na poštivanje privatnog života homoseksualnim osobama i shodno tome, zabranjuje diskriminaciju po osnovu seksualne orijentacije u bilo kom segmentu života (imovinski odnosi, nasljedno-pravni odnosi, obrazovanje, socijalna prava i sl.). Spremnost da pruži zaštitu istospolnim zajednicama ESLJP je pokazao tek 2003. godine, kada je prvi put utvrdio postojanje diskriminacije između homoseksualnih i heteroseksualnih partnera i pružio zaštitu homoseksualnom partneru. Istina, zaštita nije pružena u okviru prava na poštivanje porodičnog života, već prava na dom, ali to ipak, ne umanjuje značaj ove odluke.

Danas je u EU zakonski legalizovana zajednica života osoba istoga spola u 23 od ukupno 28 zemalja. Švedska je prva država u kojoj je donesen poseban *Zakon o homoseksualnim zajednicama* (1988.), a propisivao je zaštitu osoba istoga spola koje žive zajedno tako što je upućivao na primjenu pravila koja vrijede za vanbračnu zajednicu žene i muškarca. U zemljama EU postoje tri osnovna načina regulisanja istospolne zajednice. Manji broj zemalja dozvoljava zaključenje braka između osoba istoga spola, odnosno istospolni brak [Holandija (2000.), Belgija (2003.), Španija (2005.), Švedska (2009.), Norveška (2007.), Portugal (2010.), Island (2010.), Danska (2012.) i Francuska (2013)].

Veći broj zemalja usvojio je koncept registrovanog partnerstva [Danska (1989.), Francuska (1999.), Njemačka (2000.), Finska (2001.), Švicarska (2001.), Luksemburg (2004.), Velika Britanija (2005.), Andora (2005.), Slovenija (2005.), Češka (2006.), Mađarska (2009.), Austrija (2010.), Lihtenštajn (2011), Hrvatska (2014), Malta (2014), i Italija u sljedećim regijama: Toscana, Umbria, Campania, Marche, Veneto, Puglia, Lazio i Liguria].

Istospolni brak, registrovano partnerstvo i neformalna kohabitacija kao prihvaćeni modeli zajednice života osoba istog spola nisu u potpunosti izjednačeni s tradicionalnim brakom. U pojedinim slučajevima razlike su determinirane biološkim faktorima, npr. utvrđivanje očinstva i materinstva, dok se u ostalim slučajevima radi o nespremnosti zakonodavca da istospolnim partnerima prizna istovjetna prava koja uživaju i braćni partneri. Nastanak roditeljskog odnosa i mogućnost ostvarivanja roditeljskog staranja trenutno su najspornija pitanja prilikom legalizacije istospolne zajednice života. Istospolni parovi u većem broju zemalja koje su legalizovale istospolno registrovano partnerstvo, nemaju mogućnost ostvarivanja roditeljskog staranja. Mogućnost ostvarivanja drugih prava koja pripadaju heteroseksualnim parovima u velikoj mjeri zavisi od modela zajednice života u kojoj se nalaze istospolni parovi.

I. ZAJEDNICA ŽIVOTA OSOBA ISTOG SPOLA

Porodično pravo, kao grana prava u okviru pravnog sistema, skup je pravnih normi koje uređuju porodicu i odnose između članova porodice koji nastaju između bračnih i vanbračnih partnera, između roditelja i djece i ostalih srodnika, te ustanovu starateljstva². Prilikom pravnog uređenja porodice i porodičnih odnosa neophodno je uvažavati promjene koje nastaju u njima, zahtjeve konkretnog društva i vremena, potrebe i zahtjeve članova porodice za uređenjem njihovih odnosa na novi, odnosno izmijenjen način³. Prema tome, porodično pravo nije statično, ono mora pratiti i društvene i ekonomske promjene modernog društva.

U današnje vrijeme na promjene porodičnog prava utiče nekoliko trendova, kao što su⁴:

- Izjednačavanje prava žene i muškarca, što ima povoljne posljedice za odnose u braku i za roditeljski status oba roditelja;
- Traženja od sudova da više pažnje obrate budućim potrebama članova porodice;
- Veća pažnja djeci nego odraslima, za koje se pretpostavlja da su u pravilu sposobni brinuti se sami o sebi;
- Porastu priznavanja i davanja većih prava vanbračnim partnerima, kohabitantima i istospolnim partnerima;
- Privatizacije porodičnog prava. Religiozna, autoritarna i patrijarhalna koncepcija porodice se zamjenjuje prirodnom, ugovornom i individualističkom koncepcijom zasnovanom na traženju sreće⁵;
- Nova, međunarodna dimenzija porodičnog prava;
- Legalizacija istospolne zajednice života.

U posljednjih dvadeset godina zahtjev za jednakim tretmanom osoba homoseksualne orijentacije, odnosno legalizacijom zajednice života osoba istog spola u privatnoj, profesionalnoj i javnoj sferi predstavlja jednu od najvećih kontroverzi savremenog prava, politike i morala. Tokom zadnja dva desetljeća, u svim zemljama Evrope vode se oštre debate o pravu istospolnih parova na sklapanje braka i pravima koja proizlaze iz tog braka. Ideja o omogućavanju stupanja u brak istospolnim partnerima potiče javne rasprave u mnogim zemljama zapadne Evrope. Nacionalni sudovi i zakonodavna tijela suočena su sa zahtjevima homoseksualno orijentisanih osoba za jednakost, u smislu prava i prednosti te zaštite koja proizlazi iz braka. Promjene društvenih i ekonomskih odnosa, kao i promjene u poimanju jednakosti, privatnosti

2 Nerimana Traljić, Suzana Bubić, Bračno pravo, Pravni fakultet Sarajevo, Sarajevo, 2007., str. 11.

3 Ibid.

4 Mira Alinčić i dr., Obiteljsko pravo – II izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Narodne novine d.d., Zagreb, 2006., str. 5.

5 Vidi šire: Zoran Ponjavić, Novo porodično zakonodavstvo – proces privatizacije porodičnog prava, Zbornik radova sa savjetovanja 16. i 17. oktobar, Kragujevac, 2006., str. 5.

i autonomije pojedinca, nepobitno utiču i na promjene u pravnim shvatanjima porodičnih odnosa i porodičnog prava uopšte.

Krajem osamdesetih godina XX stoljeća dolazi do pravnog priznanja zajednica života osoba istog spola. Od tada, postignut je veliki napredak. Danas je u zemljama EU moguće identifikovati dva modela zajednice života osoba istog spola.

Prvi model zajednice života osoba istog spola je brak. Priznanje istospolnog braka predstavlja osnovni cilj *gay* muškaraca i lezbijki u zapadnim zemljama. Ne samo da je istospolni brak u samom srcu javnih rasprava, već pitanje istospolnog braka danas predstavlja i dio šireg pokreta za građanska prava. Priznavanje istospolnog braka ima vrlo značajne posljedice na društvene promjene. U vezi sa procesom priznavanja prava na brak istospolnim partnerima postavlja se pitanje jednakosti spolova, što se odražava na koncepciju rodni uloga. S druge strane, dolazi do promjene definicije braka. Sada brak, kao institut, mora ispuniti svoj cilj uzimajući u obzir i istospolne partnere.

Drugi model ove zajednice je istospolna kohabitacija⁶. U teoriji su zastupljena tri tipa pravno priznate kohabitacije⁷:

1. Prvi je formalni tip, odnosno tip registracije prema kojem kohabitacija nastaje od trenutka registracije. Mnogi savremeni pravni sistemi legalizovali su zajednicu života osoba istoga spola kao registrovano partnerstvo, tako da bi se danas moglo govoriti o prerastanju bračnog prava u partnersko pravo ili o partnerskom pravu kao dijelu porodičnog prava⁸;
2. Drugi je ugovorni tip prema kojem se nastanak i pravne posljedice prestanka kohabitacije uređuju ugovorom;
3. Treći je tip *de facto* kohabitacije, odnosno presumptivni tip, prema kojem se pretpostavlja da kohabitacija proizvodi pravna dejstva od trenutka ispunjenja određenih kriterija. Osnovna razlika između formalnog i presumptivnog tipa kohabitacije se ogleda u činjenici da kohabitanti kod presumptivnog tipa nemaju obavezu registracije zajednice života. Ovaj tip zajednice života bio je osnova za proširenje prava osoba istoga spola te danas, kao samostalan režim, nije zastupljen u zemljama EU. U Portugalu i Belgiji ovaj tip istospolne zajednice života egzistira uporedo sa istospolnim brakom.

Navedeni modeli zajednice života bit će objašnjeni kasnije. Prethodno je potrebno sagledati akte EU kojima se zabranjuje diskriminacija po osnovu seksualne orijentacije, kao i presude Evropskog suda pravde i ESLJP-a.

6 Naglasak na "istospolno" je stavljen iz razloga postojanja, u uporednom pravu, i kohabitacije između osoba različitoga spola.

7 Vidi šire: Miriam Dudley, et al., Rights for Cohabitees – who should qualify, Northern Ireland Legal Quarterly, vol. 55., No. 1., str. 8 – 15.

8 Gordana Kovaček Stanić, Porodično pravo – partnersko, dečje i starateljsko pravo, Treće izdanje, Univerzitet u Novom Sadu, Pravni fakultet – centar za izdavačku delatnost, Novi Sad, 2009., str. 63.

II. UREĐENJE ZAJEDNICE ŽIVOTA OSOBA ISTOG SPOLA U PRAVU EU I VIJEĆA EVROPE

Razvoju pravnog uređenja zajednica života osoba istog spola i prava osoba homoseksualne orijentacije u pravu EU i Vijeća Evrope doprinose osnovna načela savremenog društva, kao što su demokratizacija, dekriminalizacija i zabrana diskriminacije.

1. Akti EU

Da bismo razumjeli prava homoseksualno orijentisanih osoba u aktima EU, potrebno je prvenstveno objasniti izvore prava EU, koji se dijele na primarne i sekundarne. Primarni izvori prava EU ili primarno komunitarno pravo, su osnivački ugovori koji su doneseni u cilju stvaranja EU, ugovori koji ih dopunjuju ili mijenjaju uz anekse i protokole te određeni akti komunitarnih institucija, odnosno predstavnika država članica u okviru ovih institucija⁹. Sekundarni izvori prava su akti doneseni od strane zakonodavnih institucija EU. Riječ je o pravnim propisima koji su doneseni i stupaju na snagu u postupku propisanim u ugovorima i u okviru nadležnosti EU¹⁰.

Kao osnovni sekundarni izvori prava pojavljuju se uredbe, direktive, odluke, preporuke i mišljenja. Prema odredbi člana 249. *Ugovora iz Maastrichta*, sekundarni izvori obavezujući su u cijelosti i neposredno se primjenjuju u svim državama članicama. Direktive su obavezujuće za države članice kojima su upućene, ali ostavljaju državama članicama izbor u pogledu načina ostvarivanja zadatih ciljeva. Odluke su obavezujući akti za države članice kojima su upućene, dok su preporuke i mišljenja neobavezujući pravni akti¹¹.

Komunitarno pravo karakteriše i postojanje akata uz koje su manje ili više vezana pravna dejstva, a koji kao takvi nisu navedeni na "listi" akata u članu 249. *Ugovora*. Ovi akti se nazivaju "nedefinisanim", "neimenovanim" ili *Non-Treaty* aktima. Uglavnom se radi o obavještenjima, rezolucijama, memorandumima, komunikacijama, programima, smjernicama i akcionim planovima¹².

Pravnu stečevinu ili *acquis communautaire* (komunitarno pravo) čine norme i odluke donesene od strane institucija EU i država članica u cilju provedbe tih propisa, te komunitarna pravna načela i odluke Evropskog suda pravde. Komunitarno pravo naziva se i pravom EU.

9 Nevenko Misita, Osnovi prava Evropske unije, Magistrat Sarajevo, Sarajevo, 2002., str. 257.

10 Tamara Čapeta, Siniša Rodin, Osnove prava Evropske unije, Zagreb 2009., str. 11.

11 Ibid.

12 Nevenko Misita, str. 302.

Ono ima supremaciju u odnosu na zakonodavstvo država članica i/ili se može primjenjivati neposredno. Supremacija komunitarnog prava podrazumijeva da u slučaju sukoba komunitarnog i nacionalnog propisa prednost ima onaj prvi. Neposredna primjena prava znači da "pravila komunitarnog prava treba primjenjivati u cijelosti i na jedinstven način u svim državama članicama, od dana njihovog stupanja na snagu i sve dok su na snazi". Neposredno dejstvo podrazumijeva mogućnost da se fizička ili pravna osoba pred nacionalnim sudom neposredno poziva na pravo utvrđeno komunitarnim propisom.¹³

Svaka država članica koja se želi priključiti EU mora prihvatiti osnivačke ugovore (primarno pravo) i druge sadržaje izvedene iz ugovora (sekundarno pravo), te uskladiti svoje zakonodavstvo s pravnom stečevinom EU¹⁴.

1.1. Primarni izvori

Primarni izvori EU, koji uređuju pitanje zaštite osoba homoseksualne orijentacije, odnosno uvode zabranu diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije su *Amsterdamski ugovor* i *Ugovor iz Nice*. Primarnim izvorima se ne normira obaveznost uređenja istospolnih zajednica života, već se njima pruža zaštita osobama homoseksualne orijentacije.

1.1.1. Amsterdamski ugovor

Amsterdamski ugovor u pravo EU uvodi princip jednakosti i zabranu diskriminacije, između ostalog navodeći i zabranu diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije. *Amsterdamski ugovor* stvorio je osnovu za buduće direktive čija su osnovna načela jednak tretman i borba protiv diskriminacije zasnovane na razlikama na osnovu spola, rase ili etničkog porijekla, religije ili vjerovanja, invaliditeta, starosti ili seksualne orijentacije.

U članu 13. *Amsterdamskog ugovora* se navodi: "Ne dovodeći u pitanje druge odredbe ovog ugovora, a u okviru ovlaštenja koja se njime prenose na Zajednicu, Vijeće, djelujući jednoglasno na prijedlog Komisije i nakon konsultacija sa Evropskim parlamentom, može preduzeti odgovarajuće mjere kako bi se borilo protiv diskriminacije

13 Vidi šire: Nevenko Misita, str. 230 – 244.

14 Vaughne Miller, *The EU's Acquis Communautaire*, House of Commons Library, London, United Kingdom, 2011., str.1.

Preuzeto 03.03.2011. sa: http://www.google.ba/url?sa=t&rct=j&q=european+law%2Bacquis+communautaire%2Bpdf&source=web&cd=1&cad=rja&ved=0CEEQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.parliament.uk%2Fbriefingpapers%2FSN05944.pdf&ei=KYS0UMCuGj04QTZv4DgAg&usg=AFQjCNFrujw0Pl1fnzmFm_56aNECIXUjw

na osnovu spola, rasnog ili nacionalnog porijekla, vjeroispovijesti ili uvjerenja, invalidnosti, godina starosti ili seksualne orijentacije.”¹⁵

Normiranje zabrane diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije u *Amsterdamskom ugovoru*, na nivou EU, ima veće efekte i pogodnosti od onih koji se postižu kada to regulišu same države članice. Stvaranje jedinstvenog prava ili shvatanja o zabrani diskriminacije na nivou EU pomaže i zemljama koje žele postati njene članice da svoja prava usklade sa osnovnim standardima EU¹⁶.

Međutim, odredbi člana 13. *Amsterdamskog ugovora* može se prigovoriti sa više aspekata. Odluka VEU-a mora biti jednoglasna, čime se umanjuje vrijednost ove odredbe, “različiti stavovi o homoseksualnosti mogu spriječiti postizanje jednoglasnosti i preduzimanje odgovarajućih mjera onda kada one budu zaista potrebne radi zaštite osoba homoseksualne orijentacije”¹⁷. Uloga koja je dodijeljena EP-u je prilično slaba. Zapravo, Parlament se samo konsultira sa VEU-om i Evropskom komisijom, Parlament nema pravnu obavezu davati svoje prijedloge. Nadalje, sam član 13. ne stvara “pravo” na zabranu diskriminacije, već samo daje pravo VEU-u da usvoji određene mjere ukoliko primijeti da su one neophodne. Dakle, žrtva diskriminacije ne uživa, na osnovu člana 13., pravnu zaštitu, sve dok VEU ne usvoji daljnji pravni propis za njegovu primjenu.

1.1.2. Ugovor iz Nice

*Ugovorom iz Nice*¹⁸ izmijenjen je član 7., prema kojem na temelju obrazloženog prijedloga jedne trećine država članica, EP-a ili Evropske komisije, VEU može većinom od četiri petine svojih članova, a nakon dobijanja saglasnosti EP-a, utvrditi da postoji očita opasnost težeg kršenja načela iz člana 7. stav 1. i može državi uputiti odgovarajuće preporuke. Prije nego što utvrdi da je država učinila težu povredu načela, VEU će saslušati dotičnu državu članicu i odlučujući u skladu s istim postupkom može pozvati nezavisne osobe da u razumnom roku podnesu izvještaj o stanju u toj državi članici. Izmjenom člana

15 Amsterdamski ugovor je potpisan 2. oktobra 1997. godine, a na snagu je stupio 01. 05. 1999. godine. Preuzeto 03.03.2011. sa: www.eurotreaties.com/amsterdamtreaty.pdf

16 Helen Meenan, *Equality Law in an Enlarged European Union*, Cambridge University press, 2007., str. 58.

17 Suzana Bubić, *Istospolna zajednica u pozitivnom pravu i perspektive*, Zbornik radova Pravnog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, *Aktuelnosti građanskog i trgovačkog zakonodavstva i pravne prakse*, Međunarodno savjetovanje, Neum, 2005, str. 185 – 205.

18 Ugovor iz Nice potpisan je 26. 02. 2001. godine, a stupio je na snagu 01. 02. 2003. godine. Preuzeto 03.03.2011. sa: <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/12001C/htm/12001C.html>

7. smanjen je kvorum odlučivanja za donošenje preporuka u oblasti diskriminacije, koji je prije morao biti jednoglasan.

Na sastanku Evropskoga vijeća u Nici 2000. godine prihvaćena je i *Povelja Evropske unije o osnovnim pravima*¹⁹, koja prvi put u istoriji EU, u jedinstvenom tekstu, utvrđuje niz građanskih, političkih, ekonomskih i socijalnih prava svih građana i osoba s prebivalištem u EU. Članom 21. *Povelje* propisuje se "zabrana diskriminacije na temelju spola, rase, boje kože, etničkog ili socijalnog porijekla, genetskih osobina, jezika, vjere ili uvjerenja, političkog ili bilo kakvog drugog mišljenja, pripadnosti nacionalnoj manjini, imovine, rođenja, invalidnosti, dobi ili seksualne orijentacije".

Odredbom člana 9. *Povelje* normira se pravo na stupanje u brak i osnivanje porodice: "Pravo na stupanje u brak i osnivanje porodice zajamčeno je u skladu sa nacionalnim zakonima koji uređuju ostvarivanje tih prava." Izostavljanje navođenja žene i muškarca kao titulara ovog prava može se protumačiti kao ostavljanje mogućnosti da se nacionalnim zakonima prizna pravo na brak i homoseksualcima²⁰.

1.1.3. Ugovor iz Lisabona

*Ugovor iz Lisabona*²¹ potpisan je 13.12.2007. godine, a stupio je na snagu 01.12.2009. godine. *Lisabonskim ugovorom* ostvaren je veliki napredak kada je u pitanju zaštita osnovnih prava u okviru EU. Ovim *Ugovorom* predviđeno je da *Povelja o osnovnim pravima* ima istu pravnu snagu kao i sami ugovori²² i na taj način je završen dugotrajan proces evolucije zaštite ljudskih prava u okviru EU. *Ugovor iz Lisabona* se ne poziva na originalnu verziju *Povelje* koju su države članice potpisale u Nici, već na verziju koja je revidirana za potrebe ovog *Ugovora*, koju su institucije potpisale 12. decembra 2007. godine.

Povelja o osnovnim pravima reafirmiše prava koja proizlaze naročito iz ustavnih tradicija i zajedničkih međunarodnih obaveza država članica, iz EKLJP-a, iz *Socijalne povelje* koju su usvojili EU i Vijeće Evrope, kao i iz prakse Suda pravde EU i ESLJP-a²³.

19 Povelja Evropske unije o osnovnim pravima. Preuzeto 15.03. 2011. sa: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:EN:PDF>

20 Suzana Bubić, Istospolna zajednica u pozitivnom pravu i perspektive, str. 196.

21 Ugovor iz Lisabona preuzet 05.01.2011. sa: www.hrcak.srce.hr/file/78299

22 Član 6. Ugovora iz Lisabona.

23 Jelena Čeranić, Ratifikacija Lisabonskog ugovora – reforma Evropske unije: bilans i perspektive, Strani pravni život 3/2009., str. 16 – 18.

1.2. Sekundarni izvori

Sekundarni izvori se označavaju kao izvedeno pravo i slabije su pravne snage od primarnih. Sekundarni izvori su akti različite pravne snage, ali određenog značaja za države članice i buduće članice EU. Prava homoseksualno orijentisanih osoba zaštićena su: uredbama, direktivama, preporukama i rezolucijama.

1.2.1. Uredbe

Uredbe se odnose na sve države članice, pravne i fizičke osobe, imaju direktnu primjenu i obavezujuće su u cijelosti, te imaju snagu zakona. Zabranjena je bilo kakva izmjena i dopuna, tumačenje i objava uredbi u službenim glasnicima država članica. Ukoliko same uredbe to predviđaju, države trebaju usvojiti dodatne provedbene akte. Uredbe kojima se štite prava homoseksualnih osoba odnose se na jednako postupanje i uslove zapošljavanja dužnosnika i drugih službenika te pristupima fondovima za regionalni razvoj.

*Uredba Vijeća 781/98 od 7. aprila 1998. godine o izmjenama i dopunama Pravilnika o jednakom postupanju za dužnosnike i uslove zaposlenja ostalih službenika Evropske zajednice*²⁴, u dodatom članu 1a. propisuje: "Dužnosnici imaju pravo na jednako postupanje u skladu sa ovim Pravilnikom bez obzira na (...) spol i seksualnu orijentaciju i bez obzira na odredbe koje zahtijevaju određeni bračni status". Dužnosnici će biti izabrani bez obzira na rasu, političko, filozofsko ili vjersko uvjerenje, spol ili seksualnu orijentaciju i bez obzira na bračni status i porodičnu situaciju (član 27. stav 2. *Uredbe*). Izmijenjeni član 12. stav 1. *Uredbe*, koji se odnosi na privremeno osoblje, takođe uključuje primjenu ovog *Pravilnika*.

Pravilnik o jednakom postupanju za dužnosnike i uslove zaposlenja ostalih službenika Evropske zajednice ponovo je izmijenjen Uredbom Vijeća 723/2004 od 22. marta 2004. godine²⁵. Izmjene se odnose na usklađivanje propisa u borbi protiv diskriminacije, u skladu sa *Ugovorom iz Amsterdama*, a njima se zahtijeva uvođenje politike

24 Council Regulation (EC, ECSC, Euratom) No 781/98 of 7 April 1998 amending the Staff Regulations of Officials and Conditions of Employment of Other Servants of the European Communities in respect of equal treatment. Preuzeto 08.04.2011. sa: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31998R0781:EN:HTML>

25 Council Regulation (EC, EURATOM) No 723/2004 of 22 March 2004 amending the Staff Regulations of officials of the European Communities and the Conditions of Employment of other servants of the European Communities. Preuzeto 08.04.2011. sa: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:124:0001:0118:EN:PDF>

jednakih mogućnosti za sve, bez obzira na, između ostalog, seksualnu orijentaciju i bračni status. Članom 1d. Pravilnika se zabranjuje bilo kakva diskriminacija po osnovu seksualne orijentacije.

*Uredba Vijeća (EZ) br. 1083/2006 od 11. jula 2006. kojom se utvrđuju opće odredbe o Evropskom fondu za regionalni razvoj, Evropskom socijalnom fondu i Kohezijskom fondu i o ukidanju Uredbe (EZ) br. 1260/1999.*²⁶ države članice i Evropska komisija će poduzeti odgovarajuće korake kako bi spriječili bilo kakvu diskriminaciju u toku provedbe fondova, između ostalog i po osnovu seksualne orijentacije u toku različitih faza (član 16. Uredbe).

1.2.2. Direktive

Direktive, za razliku od uredbi, ne zamjenjuju nacionalne norme evropskom normom. Upravo suprotno, *Ugovorom o Evropskoj zajednici* predviđeni način primjene direktiva se vrši posredstvom internog prava svake od država članica. Interno pravo mora biti prilagođeno sa pravom EU u mjeri u kojoj je to nužno da bi se ostvario cilj zbog kojeg je direktiva u prvom redu i bila usvojena, no to ne znači da svaka država članica u području direktive ima jednake norme²⁷. U tom su smislu direktive akti federalnog karaktera, jer omogućavaju istovremeno i jedinstvo ali i različitosti između sastavnih dijelova EU – njenih država članica. U integraciji koja se sastoji od različitih sastavnica – država i naroda koji imaju mnogo različitih karakteristika: različitu istoriju, kulturno nasljeđe, klimu, jezik, pa stoga i navike, potrebe i želje, ne čudi da su upravo direktive tip akta izuzetno pogodne za ostvarivanje "jedinstva u raznolikosti", što je i moto evropskih integracija²⁸.

U jednom broju direktiva VEU-a i EP-a, donesenih nakon 2000. godine, seksualna orijentacija je uvedena kao novi osnov po kojem se ne smije vršiti diskriminacija. Obavezujući karakter koji imaju direktive doprinosi zaštiti osoba homoseksualne orijentacije, a time i životnih zajednica koje oni zasnuju. Međutim, zaštita ovih zajednica nije dovoljno osigurana, tako da one i dalje mogu ostati nezaštićene²⁹.

Proces antidiskriminacijske borbe u pogledu seksualne orijentacije obilježava *Direktiva Vijeća Evropske unije, kojom se uspostavlja opći okvir za jednak tretman u zapošljavanju i zanimanju* (u daljem

26 Council Regulation (EC) No 1083/2006 of 11 July 2006 laying down general provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund and the Cohesion Fund and repealing Regulation (EC) No 1260/1999. Preuzeto 08.04.2011. sa: http://ec.europa.eu/about_the_programme_EC1083-2006.pdf

27 Siniša Rodin i Tamara Čapeta, Učinci direktiva Europske unije u nacionalnom pravu - s izabranim presudama Europskog suda u punom tekstu i komentarom, Ministarstvo pravosuđa Republike Hrvatske, Zagreb, 2008., str. 8.

28 Ibid.

29 Suzana Bubić, str. 194.

tekstu: *Direktiva 2000/78 EC*³⁰, odnosno zabrane diskriminacije u zapošljavanju na osnovu rasnog ili etničkog porijekla, vjeroispovijesti ili uvjerenja, dobi, invalidnosti ili seksualne orijentacije.

Prema članu 3. *Direktive 2000/78 EC*, u vezi sa članom 1., zabranjena je diskriminacija po osnovu seksualne orijentacije u svim aspektima radnih odnosa, uključujući i obrazovanje, sindikalne ili profesionalne organizacije.

Njena provedba varira u zemljama članicama EU. U pogledu seksualne orijentacije, u osam država članica primjenjuje se u oblastima koje se odnose na rad i zapošljavanje, u deset država se primjenjuje i izvan oblasti rada i zapošljavanja, kao što su oblasti socijalnog osiguranja, zdravstvene zaštite, obrazovanja i sl., a u devet država članica postoji tendencija da se zabrani diskriminacija na temelju seksualne orijentacije u svim područjima na koje se odnosi zabrana diskriminacije na osnovu rasnog i etničkog porijekla.

Direktiva 2000/78 EC ne pravi razliku u tretmanu između braka i drugih zajednica života (npr. registrovanog partnerstva). U tački 22. *Preamble Direktive 2000/78 EC* se navodi: "Ova Direktiva ne dovodi u pitanje nacionalne zakone o bračnom statusu i pogodnostima koje proizlaze iz toga." Evropski sud pravde je odlučivao o sljedećem pitanju: da li se u državama u kojima nije dozvoljen istospolni brak dozvoljavaju razlike u tretmanu između osoba koje su u braku i onih koje su u istospolnim zajednicama života ili se takve razlike u tretmanu mogu podvesti pod oblik diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije? Ovaj sud je jasno odbacio ideju da tačka 22. *Preamble Direktive 2000/78 EC* opravdava bilo koju razliku u tretmanu braka i drugih zajednica života³¹. Međutim, ovo ne znači da države članice moraju priznati instituciju ekvivalentnu braku, dopuštajući na taj način da i istospolni partneri koriste beneficije bračnih partnera³².

Do 2. decembra 2003. godine, prava predviđena u *Direktivi 2000/78 EC* moraju biti ugrađena u nacionalne zakone svih država članica. Države koje su u procesu pridruživanja ili se žele pridružiti EU moraju uskladiti s njom svoje nacionalno zakonodavstvo prije formalnog pristupa EU³³.

30 Council Directive establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation (2000/C 177 E/07) (Text with EEA relevance) COM(1999) 565 final 1999/0225(CNS) (Submitted by the Commission on 6 January 2000). Preuzeto 20.04.2011. sa: <http://minoritycentre.org/sh/node/542>

31 Case C-267/06, Tadao Maruko v. Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen od 1. aprila 2008. godine. Preuzeto 12.04.2011. sa: <http://archive.equal-jus.eu/72/1/C-267-06.pdf>

32 Report by ILGA – Europe, Equality for lesbian and gay rights, A relevant issue in the EU Accession Proces, The European Region of the International Lesbian and Gay Association, 2001., str. 82.

33 Ibid.

U *Direktivi o pravu na ponovno spajanje porodice iz 2003. godine*³⁴, nakon navođenja osoba koje se smatraju članovima porodice, državi se ostavlja mogućnost da ulazak i zadržavanje u zemlji dozvoli i nevjenčanom partneru po osnovu propisno dokazane registrovane zajednice [ili stabilnog dugogodišnjeg odnosa (član 4. stav 3.)]. "Kao dokaz ovog porodičnog odnosa (u skladu sa članom 5. stav 2.) se smatra registrovana zajednica života (ili prethodna kohabitacija). Međutim, normiranje u ovoj odredbi da država članica 'može' (a ne da je obavezna) odlučiti da registrovane partnere tretira jednako kao bračne partnere, ostavlja mogućnost diskriminacije."³⁵ Osobe koje se smatraju članovima porodice određene u ovoj Direktivi smatraju se članovima porodice i u *Direktivi o statusu državljana trećih zemalja koji imaju duži vremenski period boravka iz 2003. godine*³⁶. U Preambuli ove Direktive u tački 5. se zabranjuje bilo kakva diskriminacija po osnovu seksualne orijentacije.

Direktiva 2004/83/EZ Vijeća Evropske unije od 29. aprila 2004. godine, o minimalnim mjerilima prema kojima se državljanima trećih zemalja ili osobama bez državljanstva priznaje status izbjeglica ili osoba koje na drugi način trebaju međunarodnu zaštitu te o sadržaju odobrene zaštite (u daljem tekstu: *Direktiva 2004/83/EZ*)³⁷. Članom 10. *Direktive 2004/83/EZ* normiraju se elementi koje države članice uzimaju u obzir pri procjenjivanju razloga za progon. U članu 10. stav 1. tačka d. se navodi slijedeće: "Ovisno o okolnostima u državi porijekla, posebnom društvenom skupinom može se smatrati i skupina koja se temelji na zajedničkim osobinama seksualne orijentacije. Seksualna orijentacija se ne može shvaćati u smislu da uključuje radnje koje se u skladu s nacionalnim pravom države članice smatraju krivičnim djelima. Aspekti povezani sa rodom mogu se uzeti u obzir, premda oni sami po sebi ne stvaraju pretpostavku za primjenu ovog člana."

U kojoj mjeri homoseksualci mogu tražiti zaštitu po osnovu *Direktive 2004/83/EZ* odlučivalo se u Njemačkoj. Gospodin Khavandi, iranski državljani, koji je iz Turske u Njemačku došao decembra 2000. godine, podnio je zahtjev za dobijanje azila, tvrdeći da je pobjegao od progona zbog svoje homoseksualnosti. Njegov zahtjev je odbijen u aprilu 2001. godine, pri čemu njemačke vlasti zauzimaju stanovište

34 Council Directive 2003/86/EC on the right to family reunification of 22.9.2003. Preuzeto 20.04.2011. sa: http://www.europa.eu.int/eur-lex/pri/en/oj/dat/2004/L_229/L_22920040629en00350048.pdf

35 Suzana Bubić, str. 194.

36 Council Directive 2003/109/EC of 25 November 2003 concerning the status of third-country nationals who are long-term residents. Preuzeto 20.04.2011. sa: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32003L0109:EN:HTML>

37 Council Directive 2004/83/EC of 29 April 2004 on minimum standards for the qualification and status of third country nationals or stateless persons as refugees or as persons who otherwise need international protection and the content of the protection granted. Preuzeto 21.04.2011. sa: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32004L0083:EN:HTML>

da se gospodin Khavandi ne bi trebao suočiti sa progonom sve dok iranske vlasti nemaju saznanje o njegovoj seksualnoj orijentaciji. Njemačke vlasti takođe odbacuju strahove od kazne "šibanja" ili smrtno kazne, insistirajući na tome da gospodin Khavandi ne bi trebao imati bilo kakve strahove sve dok njegova homoseksualnost nije ispoljena u javnosti³⁸. Njemački sud je zatražio prethodno mišljenje od Evropskog suda pravde u vezi sa homoseksualno orijentisanim osobama i njihovim zahtjevom za traženje azila u skladu sa *Direktivom 2004/83/EZ*. Pitanja koja je postavio njemački sud su sljedeća:

- U kojoj mjeri su zaštićene osobe homoseksualne orijentacije?
- Da li osobi homoseksualne orijentacije može biti saopšteno da svoju seksualnu orijentaciju skriva u domicilnoj zemlji i ne dopusti da bude poznata drugima?
- Da li su pitanja zaštite javnog reda i morala relevantna pri tumačenju člana 10. stav 1. tačka d. *Direktive 2004/83/EZ* ili bi homoseksualne aktivnosti trebale biti zaštićene na isti način kao i heteroseksualne aktivnosti?

Na drugo pitanje odgovor je jednim dijelom dao Vrhovni sud Velike Britanije. U julu 2010. godine, britanske vlasti su odbile tražitelja azila po istim osnovama kao i njemačke vlasti. Vrhovni sud Velike Britanije odgovorio je na neka od postavljenih pitanja, tumačeći odredbe izbjegličkog prava Velike Britanije. Jednoglasan stav ovog suda je da obavezivanje na sakrivanje svoje seksualne orijentacije u cilju izbjegavanja progona predstavlja kršenje osnovnih prava na slobodu udruživanja sa osobama iste seksualne orijentacije³⁹.

U *Preambuli Direktive 2004/58/EZ Evropskog parlamenta i Vijeća*, od 29. aprila 2004., o pravu građana Unije i članova njihovih porodica na slobodu kretanja i boravka na teritoriju država članica (u daljem tekstu: *Direktiva 2004/58/EZ*)⁴⁰, država članica EU se obavezuje na poštivanje prava i sloboda i pridržavanje principa priznatih u *Povelji Evropske unije o osnovnim pravima*. Prema članu 2. stav 2. tačka b.

38 Preuzeto 08.04.2011. godine sa: http://www.migrationnewssheet.eu/?page_id=2228

39 Jedan od pet sudija izjavio je da homoseksualni tražitelji azila moraju biti slobodni da se druže sa osobama svoje seksualne orijentacije, bez straha od progona i da osobe homoseksualne orijentacije treba da imaju pravo da ispolje svoju orijentaciju na isti način kao i osobe heteroseksualne orijentacije. Gospodin Hope, zamjenik predsjednika, rekao je da se ne smije očekivati da osoba prikriva aspekte svoje seksualne orijentacije, koje ne želi sakriti. Preuzeto 10. 04. 2011. sa: http://www.migrationnewssheet.eu/?page_id=2228

40 Direktiva 2004/58/EZ Evropskog parlamenta i Vijeća, od 29. aprila 2004., o pravu građana EU i članova njihovih porodica o slobodi kretanja i boravka na teritoriju države članice, kojom se vrši izmjena i dopuna Uredbe (EEZ-a) broj 1612/68 i ukidaju Direktive 64/221/EEZ, 68/360/EEZ, 72/194/EEZ, 73/148/EEZ, 75/34/EEZ, 75/35/EEZ, 90/364/EEZ, 90/365/EEZ i 93/96/EEZ. Preuzeto 10.04.2011. sa: www.pravo.hr/images/50003246/Direktiva%202004-38%20HR.doc

Direktive 2004/58/EZ, kao član porodice se smatra i partner s kojim građanin EU ima registrovanu istospolnu zajednicu po osnovu zakonodavstva države članice, ako je po zakonodavstvu države članice domaćina registrovana istospolna zajednica izjednačena s bračnom zajednicom, te prema uslovima utvrđenim u mjerodavnim zakonima države članice domaćina. Znači, državi je nametnuta obaveza da registrovanu zajednicu tretira kao brak samo onda kada je ona u nacionalnom pravu izjednačena sa brakom.

Pri primjeni *Direktive 2004/58/EZ*, a u pogledu istospolnih zajednica života, postavljaju se tri pitanja. Prvo se odnosi na građane EU koji su sklopili istospolni brak po zakonu svoje države (pitanje se odnosi na zemlje koje su dopustile mogućnost zaključenja istospolnog braka), odnosno, da li se osoba koja se nalazi u istospolnom braku smatra "supružnikom" prema *Direktivi 2004/58/EZ* i u državi članici domaćinu ili država članica domaćin može odbiti priznanje ovog braka. Prilikom određenja članova porodice, *Direktiva 2004/58/EZ* nije nametnula obavezu državi domaćinu da osobu iz istospolnog braka, zaključenog u državi porijekla, smatra "supružnikom". Rezultat propuštanja određenja da se "supružnikom" smatra i ova osoba, dovela je do toga da određene države članice (Estonija, Grčka, Irska, Italija, Latvija, Malta, Litva, Poljska, Slovenija, Slovačka) odbijaju priznanje istospolnog braka zaključenog u državi porijekla. Odbijanjem ovog priznanja, odnosno nesmatranjem osobe iz istospolnog braka "supružnikom", u smislu člana 2. stav 2. tačka b. *Direktive 2004/58/EZ*, uskraćuje se "automatski" pravo ulaska i boravka u državi članici domaćinu prema tački 6. *Preamble Direktive 2004/58/EZ*. Kako se osoba iz istospolnog braka ne smatra "supružnikom", država domaćin može odlučiti da li će odobriti ulazak i boravak osobama koje nisu navedene u definiciji porodice, uzimajući pri tome u obzir odnose sa građaninom Unije i sve druge okolnosti kao što je finansijska i fizička ovisnost o građaninu EU⁴¹. Prema izvještaju Agencije EU o osnovnim pravima u pogledu homofobije i diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije u državama članicama EU, nepriznavanje osobe iz istospolnog braka kao člana porodice predstavlja direktnu diskriminaciju po osnovu seksualne orijentacije, što predstavlja kršenje člana 26. *Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima* i općeg načela jednakosti, što je ponovljeno u članu 21. *Povelje Evropske unije o osnovnim pravima*⁴². Drugo pitanje se odnosi na istospolne partnere koji su u državi porijekla zaključili registrovano partnerstvo, te na priznanje registrovanog partnerstva u državi domaćinu. Prema članu 2. stav 2. tačka b. *Direktive 2004/58/EZ*, članom porodice se smatra i partner građanin EU koji je registrovao istospolnu zajednicu temeljem zakonodavstva države članice, ako je po zakonodavstvu države članice domaćina,

41 Tačka 6. Preamble Direktive 2004/58/EZ.

42 Olivier De Schutter, Homophobia and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation in the EU Member States-Part I – Legal Analysis, European Union Agency for Fundamental Rights, 2008., str. 63.

registrovana istospolna zajednica izjednačena sa bračnom zajednicom te prema uslovima utvrđenim u mjerodavnim zakonima države članice domaćina. Državama koje su omogućile zaključenje istospolnog braka, a pri tome su zabranile dalju registraciju istospolnog partnerstva (Norveška, Švedska i Island), bilo bi neprihvatljivo da osobu iz istospolnog partnerstva ne smatraju članom porodice, pod izgovorom da one omogućavaju istospolnim partnerima da sklope brak te da njihova nacionalna zakonodavstva ne poznaju institut registrovane istospolne zajednice⁴³. Međutim, države koje ne normiraju mogućnost zaključenja istospolnog braka niti normiraju zaključenje istospolnog registrovanog partnerstva prema domaćem pravu (Bugarska, Estonija, Grčka, Irska, Italija⁴⁴, Kipar, Latvija, Litva, Malta, Poljska i Slovačka) ili normiraju mogućnost zasnivanja zajednice života osoba istoga spola, ali su učinci takve zajednice "preslabi" da bi se smatrali ekvivalentni braku (Slovenija⁴⁵), nisu dužne istospolnim partnerima omogućiti

43 Ibid. str. 65.

44 Italijanski Kasacioni sud isključio je mogućnost spajanja porodice državljaninu Novog Zelanda koji se nalazi u istospolnoj de facto zajednici sa italijanskim državljaninom. Sud je utvrdio da iako Novi Zeland priznaje istospolne zajednice života, stranac koji traži pravo na spajanje porodice u Italiji, a po osnovu istospolnog de facto odnosa, ne može se smatrati članom porodice u smislu italijanskog zakona. Sud navodi da čak i sudska praksa ESLJP-a izričito prepušta nacionalnim zakonodavstvima da određuju uslove i pravne posljedice priznanja porodičnih odnosa. Stoga ne postoji obaveza za države članice EU da automatski priznaju homoseksualne zajednice. Decision n. 6441, issued on 17 March 2009, the Italian Court of Cassation. Preuzeto 14.04. 2011. sa: http://www.unisi.it/dipec/palomar/italy006_2009.html

45 Ustavni Sud Slovenije, u predmetu Blažič i Kern od 2. jula 2009. godine, zauzeo je stanovište da se registrovano partnerstvo istospolnih partnera, u pogledu prava na nasljeđivanje, može uporediti sa bračnom zajednicom. Razlike između bračnih partnera i partnera iz istospolnog registrovanog partnerstva, a u pogledu prava na nasljeđivanje, ne zasnivaju se na objektivnim okolnostima, već na razlici u pogledu seksualne orijentacije. Sud je potvrdio da je diskriminacija po osnovu seksualne orijentacije zabranjena prema članu 14. stav 1. Ustava Slovenije i da nema ustavno-pravne osnove za različit tretman. Ova odluka po prvi put diskriminaciju po osnovu seksualne orijentacije podvodi pod pojam diskriminacije "po osnovu bilo kojih drugih okolnosti" iz člana 14. stav 1. Ustava Slovenije. Odluka Ustavnog suda Slovenije je važna i iz razloga što sud u svom obrazloženju navodi da je registrovano partnerstvo između istospolnih partnera slično braku. Ključni elementi braka i registrovanog partnerstva su stabilna veza između dvije osobe koje su bliske jedna drugoj, koje jedna drugu pomažu i podržavaju. S druge strane, član 8. Zakona o registraciji istospolne partnerske zajednice (Uradni list RS, št. 65/05) takođe navodi da su registrovani partneri dužni jedan drugog pomagati i poštivati, što je slično odnosu između muškarca i žene. Ova Odluka takođe ima i posljedice na uživanje prava koja proizlaze iz Direktive 2004/58/EZ. Presuda Ustavnog suda Slovenije, Blažič i Kern, od 2. jula 2009. godine, preuzeta 13.04.2011. sa: [http://odlocitve.us-rs.si/usrs/us-odl.ns/f/0/5ec66748a09c70a4c12575ef002111d8/\\$FILE/U-I-425-06.pdf](http://odlocitve.us-rs.si/usrs/us-odl.ns/f/0/5ec66748a09c70a4c12575ef002111d8/$FILE/U-I-425-06.pdf).

“automatsko” pravo ulaska i boravka. Ipak, to ne znači da navedene države mogu jednostavno ignorisati postojanje istospolnog partnerstva. Članom 3. stav 2. tačka b. *Direktive 2004/58/EZ* normira se da država članica domaćin u skladu sa svojim nacionalnim pravom olakšava ulazak i boravak i partneru, odnosno partnerki, s kojim/om je građanin/ka EU u trajnoj vezi, uz odgovarajuću urednu potvrdu.

Treće pitanje se odnosi na istospolne partnere koji nisu niti u braku niti u registrovanoj zajednici života, ali žive zajedno. Odnosno, da li prema članu 3. stav 2. tačka a i b *Direktive 2004/58/EZ*, država domaćin mora olakšati ulazak i boravak istospolnim partnerima (kohabitantima) pod uslovom da oni dijele isto domaćinstvo ili da između njih postoji trajan odnos⁴⁶. *Direktivom 2004/58/EZ* se u članu 3. stav 2. ne određuje način na koji istospolni/e partneri/ce mogu dokazati da dijele isto domaćinstvo ili da između njih postoji trajni odnos. Nejasna formulacija ovog člana u pogledu dokaznih sredstava dovodi do pravne nesigurnosti. Zapravo, ostavljanje mogućnosti državi domaćinu da na osnovu svog prava određuje koja se dokazna sredstva mogu koristiti može dovesti do nejednake primjene *Direktive 2004/58/EZ*. Tako, npr., u estonskom pravu prilikom dokazivanja *de facto* odnosa utvrđuje se samo činjenica da partneri dijele zajedničko domaćinstvo bez mogućnosti dokazivanja *de facto* zajednice po osnovu trajnog odnosa⁴⁷.

Sljedeći problem u provedbi *Direktive 2004/58/EZ* je što istospolni par kao dokaz ispunjavanja uslova iz člana 3. stav 2. tačka b. državi domaćinu treba dostaviti dokumentovan dokaz (član 10. stav 2. *Direktive*). Država porijekla ima mogućnost odbijanja da prepozna bilo koji oblik zajednice života između istospolnih partnera, što predstavlja direktnu diskriminaciju po osnovu seksualne orijentacije⁴⁸.

Zabrana diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije normirana je i u tački 5. *Preamble Direktive Vijeća 2004/114/EZ od 13. decembra 2004. o uslovima prihvata državljana trećih zemalja u svrhu studiranja, razmjene učenika, neplaćenog školovanja ili dobrovoljnog rada*⁴⁹, kao i u tački 24. *Preamble Direktive Vijeća 2005/71/EZ od 12. oktobra 2005. o posebnom postupku za ulazak državljana trećih zemalja radi naučnog istraživanja*⁵⁰.

46 Conference Edition, European Union Agency for Fundamental Rights, Annual Report, 2010., str. 93.

47 Ibid.

48 Ibid. Rumunski novi Građanski zakonik (2011.) u članu 227. izričito zabranjuje istospolne brakove i istospolna partnerstva, kao i priznavanje istospolnih i heteroseksualnih registrovanih partnerstava koja su sklopljena u inostranstvu a između državljana Rumunije ili državljana Rumunije i stranaca.

49 Council Directive 2004/114/EC of 13 December 2004 on the conditions of admission of third-country nationals for the purposes of studies, pupil exchange, unremunerated training or voluntary service. Preuzeto 21.04.2011. sa: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/oj/2004/l_375/l_37520041223en00120018.pdf.

50 Council Directive 2005/71/EC of 12 October 2005 on a specific procedure for admitting third-country nationals for the purposes of scientific research. Preuzeto 21.04.2011. sa: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32005L0071:EN:HTML>

1.2.3. Rezolucije

Zabrana diskriminacije homoseksualno orijentisanih osoba, poticanje legalizacije zajednica života osoba istoga spola, kao i priznanja istospolnih zajednica od strane država članica EU normirani su određenim brojem rezolucija EP-a. Rezolucije se u literaturi označavaju kao *Non – Treaty* akti, odnosno "ostali sekundarni pravni akti"⁵¹. Rezolucije spadaju u lepezu akata kojima *Ugovor o EU* generalno negira pravnoobavezujući karakter. Međutim, "ostali sekundarni pravni akti", gdje spadaju i rezolucije, mogu uticati na oblikovanje pravnih pitanja u oblasti na koju se odnose⁵².

EP je 1994. godine prihvatio *Rezoluciju o jednakim pravima homoseksualaca i lezbijki u Evropskoj zajednici*⁵³. Ovom Rezolucijom pozivaju se države članice da okončaju nejednak tretman osoba homoseksualne orijentacije (tačka 7.), na zaštitu homoseksualaca od svih oblika diskriminacije (tačka 8.), na preduzimanje mjera radi iniciranja borbe protiv rastućeg broja akata nasilja protiv homoseksualaca (tačka 9.), da zajedno s nacionalnim homoseksualnim udruženjima, preduzmu mjere i iniciraju kampanju za borbu protiv svih oblika društvene diskriminacije homoseksualaca te na ohrabrenje i finansijsku podršku udruženja homoseksualaca (tačka 11.). Komisija Evropske zajednice je pozvana u *Rezoluciji* da pripremi *Nacrt preporuke o jednakim pravima homoseksualaca*, naročito ističući da bi trebalo da se ukine zabrana homoseksualnim partnerima da sklope brak ili zajednicu ekvivalentnu braku i da se partnerima iz registrovane zajednice garantuju puna prava i koristi koja imaju braćni partneri te da se ukinu sva ograničenja njihovih prava da budu roditelji ili da usvoje ili podižu djecu partnera (tačka 14.).

Rezolucijom o poštivanju ljudskih prava u Evropskoj uniji iz 2000. godine⁵⁴ pozivaju se države članice da garantuju (jednoroditeljskim porodicama, vanbračnim parovima) i istospolnim parovima ista prava koja uživaju tradicionalni parovi i porodice, posebno u oblasti poreskog prava, finansijskih i socijalnih prava. Države članice koje to još nisu učinile, pozvane su da amandmanima na zakone prepoznaju registrovane zajednice osoba istog spola, priznajući ista prava i obaveze ženi i muškarcu u tim zajednicama (tačke 56–60.).

51 Nevenko Misita, str. 302.

52 Nevenko Misita, str. 359.

53 Resolution on equal rights for gays and lesbians in the EC (A3-0028/94). Preuzeto 20.04.2011. sa: http://www.europarl.europa.eu/omk/omnsapir.so/pv2?PRG=CA LDOC&FILE=980917&LANGUE=EN&TPV=DEF&SDOCTA=10&TXTLST=7&Type_Doc=RESOL&POS=1

54 European Parliament resolution on respect for human rights in the European Union (1998-1999) (11350/1999 " C5-0265/1999" 1999/2001(INI)). Preuzeto 20.04.2011. sa: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2000:377:0344:0354:EN:PDF>

*Rezolucijom o situaciji vezanoj za osnovna prava u Evropskoj uniji*⁵⁵, u trećem dijelu, koji se odnosi na jednakost i antidiskriminacionu politiku, EP je pozvao države članice da utiču na smanjenje diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije (tačka 99.), da slijede eksplicitnu i koherentnu politiku u borbi protiv diskriminacije prema homoseksualcima, da promovišu njihovu društvenu emancipaciju i integraciju i pomognu u borbi protiv predrasuda kroz kulturu i obrazovanje, posebno pokretanjem kampanje obavještanja i solidarnosti na evropskom nivou (tačka 100.). U dijelu koji se odnosi na oblike zajednica, Parlament je otišao i dalje od ovih poziva za uklanjanje diskriminacije, pozivajući države članice da priznaju nebračne zajednice, kako one između osoba različitog, tako i istog spola, i da im priznaju ista prava koja se primjenjuju na brak (tačka 102.). Pored toga, Parlament insistira na tome da EU stavi uzajamno priznanje nebračne zajednice i problem braka između osoba istog spola na političku agendu i da napravi nacrt specifičnih prijedloga o ovome. Znači, u ovom se dokumentu otišlo dalje od prethodno navedenog, jer se ovdje ne pominju samo istospolne zajednice, već se na dnevni red hoće staviti i pitanja koja se tiču istospolnih brakova i njihovog priznavanja u međunarodnom privatnom pravu⁵⁶.

EP u *Rezoluciji o zaštiti manjina i antidiskriminacijskim politikama u proširenoj Evropi*⁵⁷ iz 2005. godine poziva Komisiju da preduzme korake u pogledu zapreka slobodnom kretanju u EU, a koje se odnose na bračne i legalno priznate homoseksualne parove (tačka 24.). Takođe, EP primjećuje da postoji potreba za akcijom protiv homofobije i sa zabrinutošću primjećuje povećanje nasilja nad homoseksualcima.

*Rezolucijom Evropskog parlamenta o homofobiji u Evropi*⁵⁸ iz 2006. godine snažno se osuđuje bilo kakva diskriminacija po osnovu seksualne orijentacije (tačka 1.), pozivaju se zemlje članice da se LGBT osobe zaštite od homofobičnih govora mržnje i nasilja te da se osigura istospolnim parovima uživanje prava na dostojanstvo i zaštitu kao i ostatku društva (tačka 2.). Nadalje se pozivaju sve države članice da usvoje zakonske propise u smislu ukidanja diskriminacije s kojom se susreću istospolni partneri/ce u području nasljeđivanja, imovinskih odnosa, stanarskog prava, penzionih prava, poreza i socijalne zaštite (tačka 11.).

55 European Parliament resolution on the situation concerning basic rights in the European Union (2001) (2001/2014(INI)) P5_TA(2003)0012. Preuzeto 20.04.2011. sa: http://www.europarl.europa.eu/omk/omnsapir.so/pv2?PRG=DOCPV&APP=P V2&SDOCTA=3&TXTLST=1&TPV=DEF&POS=1&Type_Doc=RESOL&DATE=15010 3&DATEF=030115&TYPEF=A5&PrgPrev=TYPEF@A5|PRG@Q

56 Suzana Bubić, str. 185 – 205.

57 European Parliament resolution on the protection of minorities and anti-discrimination policies in an enlarged Europe (2005/2008(INI)). Preuzeto 20.04.2011. sa: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:200 6:124E:0405:0415:EN:PDF>

58 European Parliament resolution on homophobia in Europe. Preuzeto 20.04.2011. sa: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-20060018+0+DOC+XML+V0//EN>

Priznanju zajednica života istospolnih partnera doprinosi i usvojena *Rezolucija o građanskopravnim, trgovačkopravnim, porodičnopravnim i međunarodno privatnopravnim aspektima akcionog plana za provedbu štokholmskog programa*⁵⁹ od 23. decembra 2010. godine. Tačkom 40. navedene Rezolucije se naglašava potreba da se osigura uzajamno priznavanje službenih dokumenata izdanih od strane državne uprave. Pozdravljaju se naponi Komisije da se osnaži ostvarivanje prava i sloboda kretanja građana EU, snažno se podupire omogućavanje priznanja i učinaka dokumenata koji se odnose na građanski status, pozivaju se države na daljnje napore za smanjenje prepreka za građane koji ostvaruju svoja prava na slobodno kretanje, naročito s obzirom na pristup socijalnim beneficijama na koje imaju pravo i njihovo pravo na glasanje na općinskim izborima. Priznanje službenih dokumenata koji se odnose na građanski status od strane svih država članica značilo bi ujedno i priznanje istospolnih zajednica života u državama koje u svojim nacionalnim zakonodavstvima ne regulišu pitanja istospolnih zajednica ili ih uopšte ne priznaju.

EP, usvajanjem rezolucija koje se odnose na zaštitu homoseksualno orijentisanih osoba i zabranu diskriminacije prema takvim osobama, izražava jasan stav da je potrebno u svim državama članicama EU omogućiti priznanje zajednica života osoba istoga spola.

2. Akti Vijeća Evrope

Vijeće Evrope (u daljem tekstu: VE) je regionalna međunarodna organizacija, osnovana radi ostvarenja većeg jedinstva među članicama kakobise očuvali i promicali ideal i zajednička načela te poticao ekonomski i socijalni napredak. Najvažniji zadaci VE su jačanje demokratije, zaštite ljudskih prava i pravne države na evropskom kontinentu. Vijeće Evrope je samostalna međunarodna organizacija odvojena od EU.

U jednom broju preporuka donesenim od strane VE pozivaju se države članice da zaštite prava homoseksualno orijentisanih osoba. Preporuka predstavlja pravno neobavezujući akt, ona je specifičan oblik apela, u pravilu upućenog državama članicama, kojim se adresati pozivaju na određeno ponašanje u određenim oblastima od interesa za Zajednicu⁶⁰.

Potrebu za zaštitom homoseksualno orijentisanih osoba Parlamentarna skupština je uočila još 1981. godine, kada je usvojena *Rezolucija o diskriminaciji homoseksualaca*⁶¹. Ovom Rezolucijom poziva

59 European Parliament resolution of 23 November 2010 on civil law, commercial law, family law and private international law aspects of the Action Plan Implementing the Stockholm Programme (2010/2080(INI)). Preuzeto 21.04.2011. sa: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P7-TA-2010-0426>

60 Nevenko Misita, str. 300.

61 Resolution 756 (1981) on discrimination against homosexuals. Preuzeto 02.04.2011. sa: <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta81/ERES756.htm>

se Svjetska zdravstvena organizacija da izbriše homoseksualnost iz Međunarodne klasifikacije bolesti (tačka 6.).

*Preporuka Parlamentarne skupštine o diskriminaciji homoseksualaca*⁶² usvojena je 1981. godine. U Preporuci se poziva Odbor ministara da pozove države članice koje u svojim zakonima predviđaju krivično gonjenje za homoseksualni čin između odraslih osoba, uz pristanak da iste ukinu (tačka 7/i.), kao i da pozovu sve države članice da normiraju dozvoljenu dobnu granicu za homoseksualne odnose kao i za heteroseksualne (tačka 7/ii.). Preporukom se pozivaju države članice da unište postojeće evidencije o homoseksualnim osobama i da se ukine praksa vođenja evidencije o homoseksualcima od strane policije ili bilo kojih drugih organa (tačka 7/iii/a.). Države članice se pozivaju da osiguraju jednak tretman za osobe homoseksualne orijentacije u pogledu zapošljavanja, plaća, sigurnosti radnog mjesta, posebno u javnom sektoru (tačka 7/iii/b.).

Skoro dvadeset godina nakon usvajanja ove *Preporuke*, Parlamentarna skupština 2000. godine usvaja *Preporuku 1474 – Stanje lezbijki i homoseksualaca u državama članicama Vijeća Evrope*⁶³, kojom se pozivaju države članice da usvoje zakone kojima se registrovanim istospolnim partnerima omogućava da ostvaruju određena prava (tačka 11/iii/i).

*Preporukom CM/Rec(2010)5 Odbora ministara/ministrica državama članicama o mjerama za suzbijanje diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta*⁶⁴ se u četvrtoj glavi, *Pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života*, preporučuje državama članicama da trebaju osigurati da zakonodavstva koja priznaju prava nevjenčanim parovima, ista primjenjuju na nediskriminirajući način i na osobe istoga spola, uključujući porodičnu penziju i stanarska prava. Tamo gdje nacionalno zakonodavstvo priznaje istospolno registrovano partnerstvo, države članice trebaju nastojati osigurati da pravni status i prava i obaveze istospolnih partnera budu jednaka heteroseksualnim parovima u uporedivoj situaciji. Ukoliko nacionalno zakonodavstvo ne priznaje prava ili obaveze istospolnim i nevjenčanim parovima, države članice se pozivaju da razmotre mogućnost legalizacije, bez diskriminacije bilo koje vrste, uključujući parove različitog spola i parove istog spola u rješavanju praktičnih problema u vezi sa društvenom stvarnošću u kojoj žive. Uzimajući u obzir da najbolji interes djeteta treba biti primarni kriterij, razmatranje odluka koje se odnose na roditeljsku odgovornost

62 Recommendation 924 (1981) on discrimination against homosexuals. Preuzeto 13.04.2011. sa: <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta81/EREC924.htm>

63 Recommendation 1474 (2000) Situation of lesbians and gays in Council of Europe member states. Preuzeto 05.03.2011. sa: <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta00/EREC1474.htm>

64 Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Committee of Ministers to member states on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity. Preuzeto 01.02.2011. sa: <http://www.ured-ravnopravnost.hr/slike/File/Dokumenti/cm-rec-2010-5e.pdf>

ili staranje nad djetetom, zemlje članice trebaju osigurati da se takve odluke donose bez diskriminacije na temelju seksualne orijentacije ili rodnog identiteta roditelja. Uzimajući u obzir najbolji interes djeteta, države članice čiji nacionalni zakon dopušta da pojedinci usvajaju djecu, trebaju osigurati da se zakon primjenjuje bez diskriminacije na temelju seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.

Uviđajući da su neke odredbe *Evropske konvencije o usvojenju djece* iz 1967. godine zastarjele te da praksa Evropskog suda za ljudska prava odstupa od njih, 27.11.2008. godine donesena je revidirana *Konvencija o usvojenju djece*, koja je stupila na snagu 01.09.2011. godine⁶⁵. Za razliku od *Konvencije* iz 1967. godine, normira se širi krug potencijalnih usvojlaca. Članom 7. st. 1. revidirane *Konvencije o usvojenju djece* normira se da usvojiti mogu:

- a) dvije osobe različitog spola
 - I. koje su međusobno sklopile brak
 - II. koje su, ako takav institut postoji, registrovale svoju zajednicu
- b) jedna osoba.

Članom 7. st. 2. revidirane *Konvencije* normira se da države imaju slobodu proširiti područje primjene *Konvencije* na istospolne parove koji su međusobno sklopili brak ili su međusobno registrovali partnerstvo. Države, takođe, imaju slobodu proširiti područje primjene ove *Konvencije* na parove suprotnoga spola i istospolne parove koji žive zajedno u stabilnoj vezi.

Konvencijom je ostavljeno svakoj pojedinoj državi da pitanje usvojenja djeteta od strane istospolnih partnera uredi na način koji je u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom.

Zbog njenog značaja, iako nije akt ni EU ni VE, ne može se nepomenuti *Rezolucija o kršenju ljudskih prava na temelju seksualne orijentacije i rodnog identiteta* usvojena 17. juna 2011. godine, donesena od Vijeća za ljudska prava Ujedinjenih naroda. Ova Rezolucija je prvi dokument UN-a sa posebnim naglaskom na kršenje ljudskih prava na temelju seksualne orijentacije i rodnog identiteta. *Rezolucijom* se potvrđuje univerzalnost ljudskih prava kao i zabrinutost zbog nasilja i navedenih osnova diskriminacije⁶⁶.

Ovakvim angažovanjem Vijeća za ljudska prava šalje se važan signal podrške aktivisticama i aktivistima koji se bave pitanjima zaštite prava osoba drugačije seksualne orijentacije i priznaje legitimnost njihovoga rada. U Rezoluciji se traži da Visoki povjerenik za ljudska prava pripremi studiju o nasilju i diskriminaciji na temelju seksualne orijentacije i rodnog identiteta.⁶⁷

65 Tekst revidirane Konvencije preuzet 28.02.2012. sa: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=202&CM=1&CL=ENG> Konvenciju su do februara 2012. godine ratifikovale: Danska, Norveška, Španija, Ukrajina i Rumunija.

66 Tekst Rezolucije preuzet 24.06.2011. sa: <http://ilga.org/ilga/static/uploads/files/2011/6/17/RESOLUTION%20L9rev1.pdf>

67 Države koje podržavaju Rezoluciju su: Argentina, Belgija, Brazil, Čile, Kuba, Ekvador,

3. Zajednice života osoba istog spola u praksi Evropskog suda pravde

Evropski sud pravde (u daljem tekstu: ESP) predstavlja najvišu pravnu instancu EU. Osnovan je 1952. godine *Ugovorom o osnivanju Evropske zajednice za uglj i čelik*, a 1958. godine postao je jedinstven organ za sve tri zajednice. Sjedište ESP-a je u Luksemburgu⁶⁸. Da bi se olakšao rad ESP-a, 1989. godine osnovan je Sud prve instance, tako da ESP čine dva suda, Sud Evropske zajednice i Sud prve instance⁶⁹. Sud prve instance nadležan je u postupcima predviđenim članovima 263., 265., 268., 270. i 272., s izuzetkom onih koji su dodijeljeni specijaliziranim sudovima uspostavljenim u skladu sa članom 257. i onih zadržanih po osnovu Statuta u nadležnosti Evropskog suda⁷⁰.

ESP na osnovu člana 234. *Ugovora o Evropskoj zajednici* nadležan je za donošenje prethodnih odluka o tumačenju *Ugovora* i akata institucija zajednice kao i o valjanosti tih akata⁷¹. U članu 234. *Ugovora* razlikuju se dvije vrste ovlaštenja, odnosno obaveza nacionalnih

Francuska, Gvatemala, Mađarska, Japan, Meksiko, Norveška, Poljska, Republika Koreja, Slovačka, Španija, Švicarska, Ukrajina, Tajland, Velika Britanija, SAD, Urugvaj. Države koje su ko-sponzori Rezolucije: Albanija, Argentina, Australija, Austrija, Belgija, Bolivija, Brazil, Kanada, Čile, Kolumbija, Hrvatska, Kipar, Češka, Danska, Estonija, Finska, Francuska, Njemačka, Grčka, Honduras, Island, Irska, Izrael, Italija, Luksemburg, Holandija, Novi Zeland, Norveška, Poljska, Portugal, Rumunija, Srbija, Slovenija, Južna Afrika, Španija, Švedska, Švicarska, Istočni Timor, Ujedinjeno Kraljevstvo Velike Britanije i Sjeverne Irske, SAD i Urugvaj. Suzdržane države su: Burkina Faso, Kina i Zambija. Odsutne države su bile Kirgistan i Libija. Ibid.

68 Prema Ugovoru iz Lisabona Evropski sud pravde sastoji se od 27 sudija, po jedan iz svake države članice (član 19.) i od osmoro generalnih pravobranilaca (član 252). Imenuju ih države članice na period od šest godina, pri čemu se sastav suda djelimično mijenja svake tri godine. Sudije među sobom biraju predsjednika ESP-a, koji tu funkciju obavlja tri godine (član 253).

69 Osnivanjem Suda prve instance nije se proširila nadležnost ESP-a, samo je postupak u nekim područjima iz jednostepenog pretvoren u dvostepeni. Pored Suda prve instance, prema Ugovoru iz Lisabona, EP i Vijeće, postupajući u redovnom zakonodavnom postupku, mogu uspostaviti specijalizovane sudove pridružene ovom sudu koji mogu odlučivati u prvom stepenu u određenim tipovima postupaka pokrenutim u određenim oblastima. Član 257. Lisabonskog ugovora.

70 Član 256. Lisabonskog ugovora.

71 Član 234. (prije član 177.) Ugovora o EU: "Sud je nadležan za donošenje prethodnih odluka o:
(a) tumačenju ovog Ugovora;
(b) valjanosti i tumačenju akata institucija Zajednice i Evropske središnje banke;
(c) tumačenju statuta tijela uspostavljenih aktom Vijeća, kada ti statuti tako predviđaju.

Kada se takvo pitanje postavi u predmetu o kojem rješava sud države članice protiv čije odluke nema pravnog lijeka prema nacionalnom pravu, taj sud će uputiti predmet na rješavanje Sudu."

sudova. Sudovi protiv čijih je odluka moguće uložiti pravni lijek imaju ovlaštenje, ali ne i obavezu, tražiti tumačenje evropskog prava od ESP-a. Sudovi zadnje instance, s druge strane, obavezni su pokrenuti postupak kad se pred njima pojavi sporno pitanje u vezi sa tumačenjem evropske norme primjenjive u sporu. Prethodni postupak, koji pred ESP-om mogu ili ponekad moraju pokrenuti nacionalni sudovi, je najvažniji postupak za razvoj evropskog prava. Njegova osnovna svrha je da osigura ujednačenu primjenu prava Zajednice. Naime, zahvaljujući direktnom učinku presuda ESP-a, evropsko pravo svakodnevno primjenjuju brojni sudovi država članica, koji pripadaju različitim pravnim kulturama. Stoga je lako moguće da ista norma pred različitim sudovima bude drugačije shvaćena. Kako bi se to izbjeglo, *Ugovorom* je predviđen prethodni postupak, koji omogućava da konačno tumačenje evropskog prava, obavezujuće za sve nacionalne sudove, daje jedna institucija – ESP.

Ono što je u ovom postupku važno nije to što je ESP ovlašten tumačiti evropsko pravo. On to, naravno, čini i u svim ostalim postupcima, jer je tumačenje prava nužan korak pri donošenju bilo koje sudske odluke. Ovlaštenje ESP-a na tumačenje prava bilo bi samo po sebi nepotrebno. Član 234. *Ugovora* nije bitan ni zbog toga što daje ovlaštenje ESP-u da tumači evropsko pravo, već zato što je tumačenje ESP-a obavezujuće za sve nacionalne sudove⁷². ESP je u nekoliko slučajeva tumačio odredbe *Ugovora* u pogledu prava homoseksualaca.

O pravu osoba homoseksualne orijentacije ESP prvi put je odlučivao u predmetu *Lisa Jacqueline Grant v. South-West Trains Ltd.*⁷³ Aplikantica *Lisa Grant* je radila za aviokompaniju i već dugi niz godina putuje besplatno. Ona je više od dvije godine živjela u zajednici života sa svojom partnericom. Za svoju partnericu je željela obezbijediti iste beneficije koje imaju i ostali zaposlenici aviokompanije za svoje partnere, iako nisu vjenčani. Od strane svog šefa bila je obaviještena da ne može dobiti iste beneficije kao i ostali zaposlenici iz razloga što se ona nalazi u istospolnoj zajednici života. *Lisa Grant* je tužila *South-West Trains Ltd* (u daljem tekstu: SWTL) Industrijskom sudu u Southamptonu, radi diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije. Industrijski sud je zatražio od ESP-a tumačenje člana 119. *Ugovora Evropske zajednice* (sadašnji član 141.)⁷⁴ i *Direktive 76/207/EEC*. Industrijski sud je, između

72 Tumačenje evropskog prava bilo ono dato u prethodnom postupku ili u ostalim postupcima, koje potiču od ESP-a obavezuju sve nacionalne sudove u svim postojećim i budućim postupcima koji se pred njima vode. Na neki način, stoga, interpretacije ESP-a imaju učinke erga omnes. Vidi presudu *Flaminio: Case 6/64 Costa v. E.N.E.L.* Presuda dostupna na web stranici: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61964J0006:en:HTML>

73 Case C-249/96 [1998], *Lisa Jacqueline Grant v. South-West Trains Ltd*, ECR I-621. Preuzeto 26.04.2011. sa: http://www.hrcr.org/safrica/equality/Grant_South-West%20Trains.htm

74 Član 141. (bivši član 119.) *Ugovora Evropske zajednice*: “

1. Svaka država članica mora osigurati primjenu načela o jednakim plaćama radnika i radnica za isti rad ili rad iste vrijednosti.

ostalog, postavio i dva pitanja: "Da li u svrhu tumačenja člana 119. Ugovora 'diskriminacija po osnovu spola' uključuje i diskriminaciju po osnovu seksualne orijentacije zaposlenika i da li u svrhu tumačenja člana 119. Ugovora 'diskriminacija po osnovu spola' uključuje i diskriminaciju po osnovu spola zaposlenikovog partnera?"

Kako bi se utvrdilo da li je došlo do diskriminacije, ESP smatra da poređenje mora biti učinjeno između muškarca i žene kako bi se utvrdilo da li poslodavac tretira žene drugačije od muškaraca ili *vice versa*. Nijedna strana se nije složila sa navedenim poređenjem ESP-a. Zastupnici SWTL-a su tvrdili da pravilno poređenje treba biti između Lisae Grant, lezbijke, i *gay* muškarca, argumentirajući da SWTL parovima koji se nalaze u istospolnim zajednicama ne omogućava putne olakšice. Lisa Grant je tvrdila da poređenje treba biti u odnosu na heteroseksualni nevjenčani par. Kao primjer je navela da je gospodin Poter, zaposlenik u SWTL-u, ostvario putne olakšice za svoju partnericu, sa kojom nije u braku, te da je ona u istoj poziciji kao i gospodin Poter, a da njoj nisu dozvoljene putne olakšice za njenu partnericu. Da se zaključiti da Lisa Grant ističe pitanje spolne diskriminacije u odnosu na svoju partnericu, odnosno različito tretiranje muškog partnera i ženske partnerice. Pored argumenta da se radi o spolnoj diskriminaciji, Grant ističe i alternativni argument prema kojem ESP pod pojmom spolne diskriminacije treba podrazumijevati i seksualnu diskriminaciju. Argumentima Lisae Grant u korist je išla i presuda u predmetu *P. v S. and Cornwall County Council*⁷⁵, u kojem je ESP određujući svrhu *Direktive 76/207 EEC*

2. U svrhu ovog člana, 'plaća' označava redovnu osnovnu ili minimalnu plaću te svaku drugu naknadu u gotovini ili u naturi koju radnik prima neposredno ili posredno od svog poslodavca, a na temelju zaposlenja.
Jednaka plaća bez diskriminacije na temelju spola znači:
da se plaća za isti rad plaćen po učinku obračunava na temelju iste mjerne jedinice;
da je plaća za rad plaćena po satu jednaka za isti posao.
3. Vijeće mora, u skladu s postupkom iz člana 251. i nakon konsultacija s Gospodarskim i Socijalnim odborom, donijeti mjere za osiguranje primjene načela jednakih mogućnosti i jednakog postupanja prema muškarcima i ženama u pitanjima zapošljavanja i radnog mjesta, uključujući i načelo jednake plaće za isti rad ili rad iste vrijednosti.
4. Radi osiguranja potpune jednakosti u praksi između muškaraca i žena u radnom okruženju, načelo jednakog postupanja ne smije spriječiti niti jednu državu članicu da zadrži ili uvede mjere koje osiguravaju određene prednosti kako bi se olakšalo nedovoljno zastupljenom spolu da se bavi profesionalnom aktivnosti, ili kako bi se spriječio ili kompenzirao nepovoljan položaj u profesionalnoj karijeri."
- 75 U predmetu *P. v S. and Cornwall County Council* ESP je zaključio: "(...) ako osoba dobije otkaz zato što namjerava da promijeni spol ili zato što je to već učinila, tada se smatra da se prema takvoj osobi postupa nepovoljno u odnosu na druge pripadnike spola kome je ona smatrala da pripada prije nego što je promijenila spol. Tolerisanje takvog vida diskriminacije prema toj osobi bilo bi ravno nepoštivanju dostojanstva i slobode na koje ona ima pravo i koje je Sud dužan da štiti." *Case C-13/94*

naveo da *Direktiva 76/207 EEC* treba da obezbijedi zabranu spolne diskriminacije za sve ljude, proširujući na taj način poimanje spolne diskriminacije izvan odnosa muškarac/žena. Na taj način ESP je pružio priliku i homoseksualno orijentisanim osobama da traže zaštitu kao i transrodne osobe⁷⁶. U korist argumenata Lise Grant išla je i odluka Komiteta za ljudska prava povodom predmeta *Toonen v. Australia*⁷⁷. Komitet je u ovom predmetu stao na stanovište da "spol" definisan u odredbama *Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima* uključuje seksualnu orijentaciju.

Generalni pravobranioци su pregledom i analizom predmeta *P. v. S. and Cornwall County Council* naveli tumačenje suda da se domet *Direktive 76/207 EEC* ne može ograničiti samo na diskriminaciju po osnovu spola partnera. ESP je dao šire tumačenje načela jednakog postupanja na način koji odgovara u slučajevima diskriminacije na osnovu spola, a koji se pojavljuju u današnjem društvu. Slučajevi kao *P.* i *Grant* u današnjem društvu pokazuju da poslodavac može diskriminisati svoje zaposlenike ne samo po osnovu spola, već i po osnovu spola njegovog partnera/partnerice, braće ili sestara i sl.⁷⁸ Pregledavajući detaljno propise SWTL-a, a naročito pravilo 8. sadržano u *Pravilniku o privilegijama zaposlenika* koji propisuje olakšice za partnere različitoga spola koji nisu u braku, ukazuju na činjenicu da se u ovom slučaju radi o pitanju spola partnera. Na osnovu toga generalni pravobranioци zaključuju: "(...) odredba poslodavca koja dopušta olakšice za putovanja partneru različitoga spola od onoga koji je zaposlenik, a odbija dati olakšice zaposlenikovom partneru istoga spola, predstavlja diskriminaciju na osnovu spola koja spada u domen člana 119. Ugovora EZ"⁷⁹.

ESP je odlučio da odbijanje putnih olakšica za istospolnog partnera gospođice Grant ne predstavlja diskriminaciju na temelju spola i da stabilne veze između istospolnih partnera nisu izjednačene sa brakom ili stabilnom vanbračnom vezom između osoba različitoga spola, čime je odbacio i proširenje spolne diskriminacije na diskriminaciju po osnovu seksualne orijentacije, zanemarujući stavove koje su iznijeli generalni pravobranioци ESP-a, a koji su išli u korist Lisae Grant. Sud

(1996), *P. v. S. and Cornwall County Council*, Judgment of the Court of 30 April 1996. Preuzeto 25.04.2011. sa: <http://homepage.univie.ac.at/elisabeth.holzleithner/EuGHPvS1996.pdf>

76 Paul L. Spacknlan, *Grant v. South-West Trains: Equality for Same-Sex Partners in the European Community*, *American University International Law Review*, Volume 12, No. 6, str. 1109 – 1110.

77 *Toonen v. Australia*, United Nations Human Rights Committee (Views on Communication, No 488/1992, adopted 31 March 1994) International Covenant on Civil and Political Rights, art 17 – optional protocol, art 5 –privacy and sexual orientation – Tasmanian Criminal Code. Preuzeto 25.05.2011. sa: <http://www.austlii.edu.au/au/journals/PLPR/1994/33.html>

78 Paul L. Spacknlan, str. 1116.

79 Ibid. str. 1117.

takođe navodi da pravo Zajednice, stabilne odnose između osoba istoga spola ne smatra ekvivalentnim braku ili stabilnoj vezi izvan braka između osoba suprotnog spola⁸⁰. U pogledu navoda da je Komitet za ljudska prava podržao stanovište da spolna diskriminacija označava i diskriminaciju po osnovu seksualne orijentacije, ESP navodi da Komitet za ljudska prava nije sudska instanca i da njegove odluke nemaju obavezujuću pravnu snagu. Takva stanovišta ne odražavaju do sada općeprihvaćena tumačenja pojma spolne diskriminacije, koja se pojavljuju u različitim međunarodnim dokumentima kojima se štite osnovna prava i ono u svakom slučaju ne može predstavljati osnov za proširenje domena člana 119. Ugovora. Iz razmatranja predmeta slijedi da pravo Zajednice u ovom trenutku ne pokriva diskriminaciju po osnovu seksualne orijentacije, kada se ono pojavljuje kao meritum⁸¹.

U predmetu *D and Kingdom of Sweden v. Council of the European Union*⁸², gospodin D. je službenik Vijeća EU, švedskog državljanstva, koji je 1995. godine u Švedskoj registrovao zajednicu života sa drugim švedskim državljaninom. Gospodin D. je 1996. godine podnio Vijeću zahtjev da se njegov status registrovanog partnera tretira ekvivalentno statusu koji imaju partneri u braku, radi dobijanja dodatka po osnovu zajedničkog domaćinstva koji je predviđen Uredbom Vijeća 781/98. Ovom Uredbom dodatak po osnovu zajedničkog domaćinstva bio je dodjeljivan samo službenicima koji su u braku ili službenicima koji nisu u braku, ali imaju djecu koju izdržavaju⁸³. Švedsko pravo je osiguravalo jednak tretman za istospolne registrovane partnere kao i za bračne partnere. Vijeće EU je odbilo zahtjev gospodina D. navodeći da se odredbe Uredbe 781/98 ne mogu tumačiti na način da se istospolno registrovano partnerstvo tretira kao ekvivalent braku.

Uz potporu Kraljevine Švedske, gospodin D. je podnio tužbu Sudu prve instance. Sud je odbio zahtjev gospodina D. uz obrazloženje da se koncept braka mora shvatiti u tradicionalnom smislu te da pozivanje na zakon država članica nije potrebno tamo gdje postoji odredba Uredbe, koja zahtijeva neovisno tumačenje. Sud je smatrao da Vijeće EU nema obavezu stabilnoj istospolnoj vezi dati ista prava kao i braku. U navedenom slučaju Vijeće EU nije zakonodavac, već se pojavljuje kao poslodavac. Gospodin D. i Kraljevina Švedska (podržani od strane Danske i Holandije) podnijeli su žalbu ESP-u. Odlučujući

80 Para 35. *Lisa Jacqueline Grant v. South-West Trains Ltd.*

81 Para 47. *Lisa Jacqueline Grant v. South-West Trains Ltd.*

82 Judgment of the Court of 31 May 2001. - *D and Kingdom of Sweden v. Council of the European Union*. - Appeal - Official - Household allowance - Married official - Registered partnership under Swedish law. - Joined cases C-122/99 P and C-125/99 P. Preuzeto 26.04.2011. sa: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61999J0122:EN:HTML>

83 Izmjenama i dopunama Uredbe 2004. godine osiguran je jednak tretman u pogledu ostvarivanja prava na dodatak po osnovu zajedničkog domaćinstva i za osobe u braku i za osobe u registrovanom partnerstvu. Vidi Annex VII., član 1. stav 2. tačka c/i.

u predmetu gospodina D., ESP prihvata činjenicu da je istospolno registrovano partnerstvo legalizovano u jednom broju država članica, iako nepotpuno, ali da osoba čiji se status razlikuje od statusa osobe koja je u braku ne može biti pokriven pojmom supružnici prema Uredbi 781/98 te da Sud ne može mijenjati navedene odredbe. Samo zakonodavac može, tamo gdje je to prikladno, promijeniti datu situaciju, npr. izmjenom odredbi Uredbe⁸⁴. U pogledu navoda da u ovom predmetu postoji spolna diskriminacija, ESP uzima iste argumente kao i u predmetu *Grant*. Sud naglašava da je irelevantno, u pogledu ostvarivanja prava na dodatak, da li je službenik muškarac ili žena. Da li će aplikant ostvariti pravo na dodatak zavisi od pravne prirode veze između službenika i njegovog partnera⁸⁵. ESP je podržao stav Suda prve instance da termin brak u Uredbi 789/98 zahtijeva neovisno tumačenje te da se tumačenje da li se partnerstvo smatra brakom nalazi u nadležnosti Suda. Od strane Suda je naglašeno da postoje tendencije legalizacije istospolnih zajednica, ali je istaknuto da ove zajednice karakterizira "velika raznolikost" i da "promatranjem ovakvih zajednica u državama članicama one se razlikuju od braka". U svjetlu takvih okolnosti Sud navodi da se odredbe prava Zajednice, u određenju pojma braka, ne mogu tumačiti na način da obuhvataju i homoseksualna partnerstva službeno registrovana po zakonima država članica, već se one tumače prema namjeri zakonodavca⁸⁶. Namjera zakonodavca u ovom slučaju nije bila da omogući dodatke po osnovu zajedničkog domaćinstva i istospolnim partnerima.

*Tadao Maruko v. Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen*⁸⁷ je prvi predmet ESP u kojem je utvrđena diskriminacija po osnovu seksualne orijentacije. Gospodin Maruko živio je sa svojim partnerom u istospolnoj registrovanoj zajednici. Nakon smrti njegovog partnera Penziono osiguranje Njemačkog nacionalnog pozorišta odbilo mu je plaćati porodičnu penziju, s obzirom na to da su takve penzije bile predviđene isključivo za bračne partnere. Gospodin Maruko podnio je tužbu protiv Njemačkog nacionalnog pozorišta. Bavarski administrativni sud u Münchenu je od ESP-a zatražio tumačenje *Direktive 2000/78/EC*, koja se odnosi na jednakost na radnom mjestu. ESP je odlučio da "odbijanje zahtjeva za porodičnom penzijom preživjelom istospolnom partneru čini direktnu diskriminaciju na temelju spolne orijentacije, ako je takvo pravo u uporedivoj situaciji dostupno bračnim partnerima"⁸⁸. Iako se odluka u predmetu Maruko čini revolucionarnom, ona u pogledu zaštite prava homoseksualno orijentisanih osoba ima dvije slabosti. Prva se ogleda u tome što ESP u predmetu Maruko nije pružio zaštitu

84 Para 38. *D and Kingdom of Sweden v. Council of the European Union*.

85 Para 47. *D and Kingdom of Sweden v. Council of the European Union*.

86 Para 36 i 37. *D and Kingdom of Sweden v. Council of the European Union*.

87 Case C-267/06, *Tadao Maruko v. Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen*. Preuzeto 26.04.2011. sa: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62006J0267:EN:HTML>

88 Para 72. *Tadao Maruko v. Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen*.

tamo gdje je ona najviše trebala, a to je u onim pravnim sistemima koji ne poznaju bilo koji institut zajednice života osoba istoga spola. Odnosno, da bi postojala direktna diskriminacija prema ESP-u u datoj državi mora biti legalizovana istospolna zajednica da bi uopšte došlo do upoređivanja istospolne zajednice i braka. Druga slabost odluke jeste da ESP ostaje kod stava da se dalje definiranje i identifikiranje tačaka u pogledu daljih pravnih koraka EU, u datom slučaju, u potpunosti prepušta državama članicama⁸⁹.

Odluke ESP-a ukazuju na činjenicu da brak, kao tradicionalna institucija, ostaje u isključivoj nadležnosti država članica. Ono što je primjetno u odlukama ESP-a jeste da ne postoji namjera da se državama članicama nametne obaveza legalizacije istospolnog braka. Ipak, ESP je jasno dao do znanja državama članicama da svoje nadležnosti u pogledu uređenja porodičnih odnosa moraju urediti na način koji je u skladu sa pravom EU i, posebno, da moraju poštivati odredbe o zabrani diskriminacije. Ovo podrazumijeva da ograničenja predviđena u nacionalnim pravima, a koja se odnose na ograničenja određenih prava osobama koje nisu u braku, moraju biti opravdana da bi bila u skladu sa pravom EU. Ukoliko se takva ograničenja ne mogu opravdati, onda države članice moraju osigurati alternativne načine i oblike da bi i osobe koje nisu u braku mogle ostvarivati određene pogodnosti.

ESP je sve do predmeta Maruko čvrsto branio države članice i njihove stavove da određene beneficije mogu ostvarivati samo bračni partneri (predmeti Grant i D.). U predmetu Grant ESP ne samo da je dozvolio različit tretman bračnih partnera u odnosu na osobe koje nisu u braku, već je dao svoj blagoslov na različit tretman u pogledu homoseksualnih i heteroseksualnih parova bez uvjerljivog opravdanja. Kritički treba posmatrati i tumačenje termina "sadašnje stanje zakona države članice", koji sud koristi kada utvrđuje razliku između istospolne i heteroseksualne zajednice života. U predmetu Maruko, očito je da pristup ESP-a vodi do toga da izmjene prava EU u cijelosti zavise od zakonodavaca država članica. Sada kada se i u direktivama jasno zabranjuje diskriminacija po osnovu seksualne orijentacije, Sud će morati usvojiti sofisticiraniji pristup, a to iz razloga što on ima aktivnu ulogu u sprečavanju bilo kakve diskriminacije. Ukoliko ESP bude ostao pri tumačenju u predmetu Maruko, odnosno bude ostao pri stavu da uređenje porodice i braka spada u isključivu nadležnost država članica, onda postoji opasnost da padne na testu očuvanja načela nediskriminacije u pravu EU⁹⁰.

Kada je ESP suočen sa diskriminacijom jezičnih manjina, on ne pravi poređenje između dvije grupe ljudi unutar države članice⁹¹. Umjesto toga on poredi da li se oni nalaze u istim okolnostima i odgovara

89 Gabriel N. Toggenburg, LGBT rights before court of justice. Preuzeto 16.04.2011. sa: www.ilga-europe.org/.../LGBT-Rights%20before%20the%20European%20Court%20of%20Justice.pdf.

90 Gabriel N. Toggenburg, LGBT rights before court of justice, str. 14.

91 Ibid. str. 16.

na pitanje: "da li je njihov jezik jednak?" Oni koji se *de facto* nalaze u istim situacijama, trebali bi i *de iure* imati ista prava i beneficije, ukoliko se takvo ograničenje može opravdati. Ovakav pristup ne bi trebao biti primijenjen samo u kontekstu određivanja diskriminacije manjina, već bi se trebao primjenjivati i u pogledu diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije. Tamo gdje države članice davanjem određenih beneficija prave razliku između heteroseksualnih i homoseksualnih zajednica života, prilikom primjene direktiva koje zabranjuju diskriminaciju, ESP ne bi trebao primjenjivati direktive u odnosu na *de iure* postojanje ili specifičnosti zajednica života. Uporedivost zajednica života treba zavisiti od toga da li je *de facto* situacija uporediva u konkretnom kontekstu⁹².

U predmetu *Jürgen Römer v. Freie und Hansestadt Hamburg*⁹³ ESP određuje da određenje dodatne penzije koja se isplaćuje registrovanom partneru, a koja je niža od one zagarantovane bračnom partneru, može predstavljati diskriminaciju po osnovu seksualne orijentacije. G. Römer bi po osnovu preračuna penzije trebao udvostručiti svoja mjesečna primanja. U navedenom predmetu gospodin Römer je radio kao općinski administrativni zaposlenik u Hamburgu od 1950. godine do odlaska u penziju. Od 1969. je živio stalno sa g. Usa kojim je zasnovao životno partnerstvo 15. oktobra 2001. Gospodin Römer je potom obavijestio svog bivšeg poslodavca o partnerstvu i zatražio da se iznos njegove dodatne penzije preračuna, odnosno da se prizna njegov novi status, ali je njegov zahtjev odbijen iz razloga što prema važećem njemačkom zakonu samo penzioneri koji su u braku imaju pravo na veći iznos penzije.

92 Uzmimo za primjer situaciju u FBiH u pogledu vanbračne zajednice i braka. Bračni partner prema Zakonu o nasljeđivanju FBiH pojavljuje se kao zakonski nasljednik, i to po osnovu bračne veze, dok vanbračni partner nema pravo na nasljeđivanje. U pogledu ostvarivanja prava na nasljeđivanje, ESP bi po zahtjevu vanbračnog partnera upoređivao brak i vanbračnu zajednicu. Odnosno, ESP bi najvjerovatnije naveo da prema Porodičnom zakonu FBiH vanbračni partneri imaju međusobnu obavezu izdržavanja, da su vanbračni partneri u pogledu imovinskih prava izjednačeni sa bračnim partnerima, da mogu usvajati djecu i sl., te bi na osnovu takvih poređenja ustanovio da je vanbračna zajednica ekvivalentna braku i da postoji diskriminacija vanbračnih partnera u pogledu prava na nasljeđivanje. Pravednije bi bilo da sud upoređuje *de facto* stanje, u smislu da je vanbračna zajednica zajednica života dvije osobe (u ovom slučaju muškarca i žene), da vanbračni partneri vode zajednički život, da u pogledu imovine imaju zajedničke interese isto kao i bračni partneri, te da na osnovu takvog *de facto* stanja ustanovi postojanje diskriminacije. U suprotnom, da u FBiH kojim slučajem nije pravno regulisana vanbračna zajednica u Porodičnom zakonu FBiH, ESP ne bi imao mogućnost *de iure* sa čim uporediti vanbračnu zajednicu.

93 Case C147/08, Jürgen Römer v. Freie und Hansestadt Hamburg, 10 May 2011. Preuzeto 12.05.2011. sa: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62008J0147:EN:HTML>

U tužbi koju je uputio sudu u Hamburgu gospodin Römer je tvrdio da ima pravo na jednaku penziju kao i braćni partneri, u skladu sa propisima evropskog prava. Sud u Hamburgu je odlučio prekinuti postupak i uputiti nekoliko pitanja ESP-u, koja su se između ostalog odnosila na sljedeće: da li se *Direktiva 2000/78 EC* koja zabranjuje diskriminaciju po osnovu seksualne orijentacije odnosi i na penziju te da li različit tretman na temelju bračnog statusa dovodi do kršenja *Direktive*?

Nakon što je utvrđeno da je Penzijsko osiguranje u ovom slučaju dužno platiti naknadu, u skladu s *Direktivom 2000/78 EC*, ESP odlučujući o meritumu, nalazi da je Njemačka legalizovala registrovano partnerstvo za istospolne parove kojima se uskraćuje pravo na brak, te je postupno proširila prava u vezi sa ovim partnerstvima tako da se ona mogu uporediti sa brakom (iako nisu jednaka). ESP je istakao da je tokom svog radnog vijeka gospodin Römer uplaćivao doprinose u penzijski fond koji su jednaki iznosima uplata njegovih kolega/ica, koji/e se nalaze u braku sa osobama različitoga spola. Sud konstatuje da pravo gospodina Römera, u konkretnom slučaju, ovisi o njegovoj seksualnoj orijentaciji.

Kao odgovor na pitanje postavljeno u vezi sa diskriminacijom, ESP navodi da relevantne odredbe evropskog prava "(...) sprječavaju odredbe nacionalnog prava (...) prema kojima penzioner koji je zasnovao istospolno registrovano partnerstvo dobija penziju nižu od one koja se odobrava osobama u braku (...) ako je u državi članici, brak isključivo rezervisan za osobe različitog spola i postoji uz registrovano partnerstvo, kao što je predviđeno u njemačkom zakonu, koji normira da je brak rezervisan za osobe istog spola, i da postoji direktna diskriminacija na temelju seksualne orijentacije, jer prema nacionalnom pravu, životni partner je u pravnoj i činjeničnoj situaciji usporediv sa osobama koje se nalaze u braku, u odnosu na pitanje penzije"⁹⁴. Drugim riječima, evropsko pravo nameće princip nediskriminacije, a na nacionalnim sudovima stoji obaveza da utvrde sve činjenice kako bi se utvrdilo da li su brak i istospolno registrovano partnerstvo uporedivi u slučaju gospodina Römera.

Opisujući zadatak njemačkog suda u konkretnom slučaju ESP navodi: "Na nadležnom sudu je da procijeni uporedivost, fokusirajući se na odgovarajuća prava i obaveze braćnih partnera i osoba u registrovanom životnom partnerstvu, kako ih određuju odgovarajuće institucije, koje su relevantne, uzimajući u obzir namjenu i uslove za odobravanje ove beneficije."⁹⁵

Na osnovu analize prakse ESP-a u predmetima u kojima se odlučivalo o pravima istospolnih partnera da se zaključiti da ovaj sud sve više počinje štiti prava istospolnih partnera u situacijama kada su istospolna partnerstva legalizovana nacionalnim zakonima, pozivajući se na princip nediskriminacije. Pitanje legalizacije istospolnih zajednica života ESP još uvijek ostavlja u nadležnosti država članica, pri čemu prava istospolnih partnera ostaju nezaštićena u onim državama koje nisu legalizovale zajednice života osoba istog spola.

94 Para 44. Jürgen Römer v. Freie und Hansestadt Hamburg.

95 Para 67. Jürgen Römer v. Freie und Hansestadt Hamburg.

4. Zajednice života osoba istog spola u praksi Evropskog suda za ljudska prava

U oblasti ljudskih prava, EKLJP⁹⁶ ima izuzetno važnu ulogu u ostvarivanju postavljenih ciljeva VE. EKLJP predstavlja obavezujući pravni akt za sve članice VE. Ne samo da proklamira osnovna ljudska prava, nego kreira i poseban sudski mehanizam njihove zaštite koji je jedinstven u svijetu i omogućava pojedincima podnošenje predstavke protiv države, ukoliko mogu potvrditi da su žrtve povrede nekih od prava garantovanih EKLJP-om. ESLJP nije vrhovni sud u odnosu na pravosudne sisteme država ugovornica. ESLJP ne može mijenjati odluku koju su donijele ili usvojile javne vlasti ili domaći sudovi niti može davati uputstva zakonodavnim tijelima niti obavlja bilo kakav apstraktni nadzor nad domaćim zakonodavstvom ili pravosudnom praksom. ESLJP isključivo ispituje konkretne predstavke da bi ustanovio da li je došlo do kršenja zahtjeva EKLJP-a. ESLJP nema ovlaštenje da poništava odluke domaćih vlasti niti da nalaže mjere koje izazivaju posljedice poništenja odluka. On, međutim, može naložiti "pravično zadovoljenje" u formi novčane kompenzacije za materijalnu i nematerijalnu štetu, kao i naknadu svih troškova aplikanta čija je predstavka bila uspješna. Iako su presude ESLJP-a obavezujuće samo u odnosu na državu koja je u konkretnom predmetu odgovorna strana⁹⁷, značaj presuda ESLJP-a često prevazilazi državne granice i utiče na zakonodavstvo i sudsku praksu drugih država potpisnica EKLJP-a. ESLJP očekuje da princip koji on utvrdi u bilo kojoj presudi bude primijenjen i u svim državama ugovornicama.

Prilikom odlučivanja u kasnijim predmetima, ESLJP uzima u obzir prethodno donesene odluke u sličnim predmetima, što uvijek čini sa posebnom pažnjom. Samo postojanje ozbiljnih osnova može dovesti do različite odluke u odnosu na prethodno utvrđene precedente, te on vodi računa o tome šta je već rečeno u ranijim odlukama, ali ga to potpuno ne obavezuje.

Pod uticajem prakse ESLJP-a nacionalna zakonodavstva i sudovi država članica VE, kao i druga demokratska društva počinju prihvaćati, brže nego ikada, da lezbijkama i *gay* muškarcima pripadaju ista ljudska prava kao i heteroseksualnim ženama i muškarcima. Sve je više zastupljeno stajalište nacionalnih sudova da istospolni parovi imaju iste emocionalne i druge potrebe kao i heteroseksualni parovi te da postoji potreba da se istospolne životne zajednice priznaju u zakonima, kao i da imaju ista prava i obaveze kao i heteroseksualne zajednice.

96 Preuzeto 10.05.2011. sa: <http://www.hjpc.ba/dc/pdf/Europska%20konvencija%20o%20ljudskim%20pravima.pdf>

97 Vidi član 46. stav 1. EKLJP-a.

ESLJP je do sada više puta odlučivao o pitanjima prava osoba homoseksualne orijentacije kao i o pravima istospolnih partnera. U svojim odlukama odlučivao je o:

- Pravu na poštivanje privatnog života;
- Pravu na poštivanje porodičnog života;
- Postojanju diskriminacije u pogledu ostvarivanja prava na određene beneficije koje pripadaju heteroseksualnim parovima i
- Pravu na osnivanje porodice.

Stavovi ESLJP-a će se razmotriti u narednim poglavljima kroz navedene grupe prava.

4.1. Pravo na poštivanje privatnog života

Seksualna orijentacija predstavlja jedan od aspekata prava na poštivanje privatnog života. Privatni život predstavlja pravo čovjeka da živi kako želi, a do izvjesne mjere obuhvata i pravo na život sa drugim osobama radi razvijanja i zadovoljavanja vlastite ličnosti.

Jedno od prvih pitanja vezanih za pitanje seksualne orijentacije kojima se bavio ESLJP bila je inkriminacija dobrovoljnog seksualnog odnosa istospolnih punoljetnih osoba. U predmetu *X and Y v. The Netherlands*⁹⁸, ESLJP je razmatrao pitanje da li pojam "privatni život" predstavlja koncept koji pokriva fizički i moralni integritet osobe, uključujući njen "seksualni život"⁹⁹. Sud zaključuje da postojanje zakona koji homoseksualne odnose odraslih muškaraca (starijih od 21 godine) u privatnom kontekstu tretira kao krivično djelo, predstavlja kontinuirano (a u ovom slučaju i neopravdano) miješanje u pravo aplikantata na poštivanje privatnog života, pri čemu je sud zadržao stanovište zauzeto u predmetu *Dudgeon v. United Kingdom*¹⁰⁰.

98 Case X and Y v. The Netherlands (Application no. 8978/80), od 25. marta. 1985. godine. Preuzeto 10.05.2011. sa: <http://www.juridischeuitspraken.nl/19850326EHMXXenYtege nNederland .pdf>

99 Para 22. X And Y v. The Netherlands.

100 Para 60. – 61. *Dudgeon v. United Kingdom*, Series A, No. 45, 23 Septembar 1981. Preuzeto 10.05.2011. sa: http://www.hrcr.org/safrica/dignity/Dudgeon%20_UK.htm
Aplikant je gospodin Dudgeon, državljanin Sjeverne Irske. Prema pravu Sjeverne Irske, homoseksualne radnje muškaraca učinjene u privatnosti ili javnosti smatrale su se krivičnim djelom kažnjivim zatvorom. S druge strane, homoseksualne radnje žena nisu smatrane krivičnim djelom. Izmenama zakona u Engleskoj i Velsu (1885.) homoseksualne radnje učinjene od strane punoljetnih muškaraca u privatnosti su dekriminalizovane. Aplikant je bio ispitivan u januaru 1976. godine od strane policije zbog navodnih homoseksualnih radnji. Tom prilikom je policija izvršila pretres njegove kuće prilikom kog su mu oduzete privatne stvari i dokumenta, koji su mu vraćeni nakon više od godinu dana. Vlada Ujedinjenog Kraljevstva, kao i građani Sjeverne Irske, pokrenuli su kampanju čiji je cilj bio reforma Krivičnog zakona Sjeverne Irske, koja nije prihvaćena od strane Vlade.

U predmetu *A.D.T. v. United Kingdom*¹⁰¹ koji se odnosio na kriminalizaciju homoseksualnih odnosa između više od dvije punoljetne osobe u privatnom okruženju, ESLJP zaključuje da ne može postojati nikakva hitna društvena potreba za kriminalizacijom specifičnih konsenzualnih homoseksualnih ponašanja te da je došlo do kršenja člana 8. EKLJP-a. ESLJP je podsjetio na predmet *Dudgeon* u kojem je razmatrao postojanje zakona koji kriminalizira homoseksualne odnose te naglasio da u ovom predmetu nije pronašao "hitnu društvenu potrebu" za kriminalizacijom homoseksualnih odnosa između dvije odrasle muške osobe starije od 21 godine koje su na to pristale. ESLJP konstatuje i da je nad opravdanjem zadržavanja takvog zakona prevagnulo štetno djelovanje koje samo postojanje relevantnih zakonskih odredbi može imati po život osobe homoseksualne orijentacije, kakav je aplikant¹⁰². ESLJP je takođe podsjetio da je u predmetu *Dudgeon* naveo: "Mada oni dijelovi javnosti koji homoseksualnost smatraju nemoralnom mogu biti šokirani, uvrijeđeni ili uznemireni homoseksualnim odnosima drugih osoba u privatnom kontekstu, to ne može, samo po sebi, opravdati primjenu krivičnih sankcija kad se radi o situaciji u kojoj učestvuju samo odrasle osobe." Razlozi koje je Vlada Ujedinjenog Kraljevstva navela, iako relevantni, nisu dovoljni da opravdaju održavanje na snazi osporenog zakonodavstva s obzirom da ono ima općieffekt kriminalizacije privatnih homoseksualnih odnosa između muškaraca koji su sposobni da daju valjanu saglasnost. Moralni stavovi prema muškoj homoseksualnosti i zabrinutost da bi svako popuštanje u zakonu moglo potkopati postojeće moralne standarde ne predstavljaju dovoljan osnov za miješanje u privatni život aplikanta u takvoj mjeri. Dekriminalizacija homoseksualnih odnosa ne podrazumijeva odobravanje i strah da neke grupe stanovništva mogu izvući iz reforme zakonodavstva pogrešne zaključke u pogledu homoseksualnosti, postojanje zakona ne pruža dobru osnovu za njegovo održanje na snazi sa svim njegovim neopravdanim karakteristikama¹⁰³. Stoga ESLJP zaključuje da u ovom predmetu postoji kršenje člana 8. EKLJP-a¹⁰⁴.

U predmetu *Smith and Grady v. United Kingdom* koji se vodi o povodom isključenja osoba iz oružanih snaga iz razloga njihove seksualne orijentacije, ESLJP je mišljenja da istraga u vezi sa homoseksualnošću aplikanta, koju je provela vojna policija, u kojoj su obavljani detaljni intervjui sa njima i sa trećim osobama, u vezi sa njihovim seksualnim orijentacijama i praksama, zajedno sa pripremom završnog izvještaja

101 Case A.D.T. v. United Kingdom, (Application no. 35765/97). Preuzeto 10.05.2011. sa: http://archive.equal-jus.eu/324/1/ECHR%2C_A.D.T._v._UK.pdf

102 Para 32. A.D.T. v. United Kingdom.

103 Para 61. *Dudgeon v. United Kingdom*.

104 Ovi principi usvojeni su i ponovljeni u predmetima *Norris v. Ireland* (para 46.), *Modinos v. Cyprus* (para 25). Predmeti preuzeti 10.05.2011. sa: *Norris v. Ireland* <http://www.unhcr.org/refworld/publisher,ECHR,,IRL,48abd5a2d,0.html>, *Modinos v. Cyprus* - <http://www.unhcr.org/refworld/country,,ECHR,,CYP,,402a21a04,0.html>

o istrazi, a za vojne vlasti, jest predstavljala direktno miješanje u pravo aplikanata na poštivanje privatnog života. Kasniji administrativni otpust iz vojne službe, iz razloga seksualne orijentacije kao jedinog osnova, predstavljao je takođe miješanje u to pravo¹⁰⁵.

Kada se miješanje u privatni život smatra neophodnim u demokratskom društvu, ESLJP je obrazložio u predmetima *Dudgeon i Norris v. Ireland*. Prema ESLJP-u miješanje će se smatrati "neophodnim u demokratskom društvu" ako odgovara hitnoj društvenoj potrebi, a posebno ako je proporcionalno legitimnom cilju kojem služi¹⁰⁶. Posebno se naglašava veza između pojma "neophodno" i pojma "demokratsko društvo", a karakteristike ovog drugog su pluralizam, tolerancija i širokoumlje¹⁰⁷. ESLJP prihvata da je na domaćim vlastima da daju inicijalnu ocjenu neophodnosti, ali je na njemu da dâ konačnu ocjenu da li su razlozi navedeni za miješanje relevantni i dovoljni. Državama ugovornicama se u ovakvom razmatranju ostavlja stepen unutrašnje slobodne procjene, koji varira prema prirodi aktivnosti koje su predmet ograničenja i cilja koji se tim ograničenjem želi postići¹⁰⁸. Shodno tome, kad se relevantna ograničenja odnose na "najintimniji dio privatnog života pojedinca", moraju postojati "posebno ozbiljni razlozi" da takvo miješanje zadovolji zahtjeve člana 8. stav 2. EKLJP-a.

ESLJP konstatuj da je u predmetu *Smith and Grady* državi prepušteno da nametne ograničenja na prava pojedinca na poštivanje njegovog privatnog života tamo gdje postoji istinska prijetnja operativnoj djelotvornosti oružanih snaga, a ispravno funkcioniranje vojske jednostavno je nezamislivo bez zakonskih pravila koja za cilj imaju da spriječe mogućnost da je njeno osoblje potkopava. Međutim, domaće vlasti ne mogu koristiti takva pravila da onemogućavaju pojedinačne pripadnike oružanih snaga da uživaju pravo na poštivanje privatnog života, a to se pravo odnosi na pripadnike vojske isto kao i na sve druge osobe pod jurisdikcijom države. Uz to, tvrdnja da postoji rizik po operativnu djelotvornost mora se "potkrijepiti konkretnim primjerima". ESLJP smatra da ni istraga provedena u vezi sa seksualnom orijentacijom aplikanata ni njihov otpust iz službe na osnovu njihove homoseksualne orijentacije, a po politici Ministarstva odbrane, nisu opravdani po članu 8. stav 2. EKLJP-a. Shodno tome, ESLJP je utvrdio da je došlo do povrede prava na poštivanje privatnog života iz člana 8. EKLJP-a.

Na osnovu navedenih predmeta u kojima je ESLJP raspravljao o inkriminaciji homoseksualnih akata, odnosno poštivanju privatnog života homoseksualno orijentisanih osoba, može se konstatovati da ESLJP zahtijeva od država dokaze da postoje dovoljno ozbiljni razlozi koji bi opravdali kažnjavanje homoseksualnih osoba. ESLJP zauzima stanovište da i samo postojanje zakona koji predviđaju krivične sankcije za homoseksualne akte, bez obzira na činjenicu da li je osoba uopšte kažnjena za homoseksualni čin, ima štetno djelovanje.

105 Para 111. – 112. *Smith and Grady v. United Kingdom*.

106 Para 41. *Norris v. Ireland*.

107 Para 53. *Dudgeon v. United Kingdom*.

108 Para 52. i 59. *Dudgeon v. United Kingdom*.

Također, ESLJP naglašava da stavovi javnosti o nemoralnosti takvih akata, sami po sebi, ne mogu opravdati kažnjavanje homoseksualnih osoba, kao i da homoseksualno orijentisane osobe ne predstavljaju istinsku prijetnju operativnoj djelotvornosti oružanih snaga jedne države.

4.2. Pravo na poštivanje porodičnog života

ESLJP dosta široko tumači pojam "porodični život" iz člana 8. EKLJP-a, smatrajući da je porodični život u suštini činjenično pitanje, koje ovisi o stvarnom postojanju bliskih ličnih veza. Kod odlučivanja o tome da li se neki odnos može smatrati porodičnim životom, ESLJP uzima u obzir cijeli niz faktora, kao, npr., da li je par živio zajedno, dužinu trajanja zajednice i da li partneri pokazuju privrženost jedno drugom. Uzimajući u obzir društvene i zakonodavne promjene u zemljama potpisnicama EKLJP-a, pojam porodičnog života se proširio van okvira formalnih odnosa, odnosno pojma porodičnog života *de iure*, tako da je pojam porodičnog života u smislu člana 8. EKLJP-a u stvari porodični život *de facto*¹⁰⁹.

U predmetu *Estevez v. Spain*¹¹⁰ ESLJP je zauzeo stav da dugotrajni homoseksualni odnosi nisu obuhvaćeni pravom na poštivanje porodičnog života zaštićenim članom 8. EKLJP-a. Opravdanje za nepriznavanje prava na poštivanje porodičnog života u *gay* ili lezbijskim odnosima je to da o ovom pitanju postoji vrlo malo slaganja između država članica VE i da se stoga u tom kontekstu primjenjuje široko unutrašnje polje slobodne procjene. Međutim, ESLJP ističe da su istospolni odnosi sve više pravno priznati u mnogim jurisdikcijama bilo u obliku braka, bilo u obliku registrovanog partnerstva. Stoga bi ESLJP mogao, prema doktrini živog instrumenta, kroz neko vrijeme priznati poštivanje porodičnog života, a ne samo prava na poštivanje privatnog života, na takve odnose.

Godinu dana nakon donošenja presude u ovom predmetu, ESLJP pitanju homoseksualne zajednice života pristupa na drugačiji način. U predmetu *Karner v. Austria*¹¹¹ ESLJP odgovara na pitanje dali se porodica mora posmatrati u tradicionalnom smislu. ESLJP konstatuje: "Cilj zaštite porodice u tradicionalnom smislu prilično je apstraktan i postoji širok spektar konkretnih mjera koje mogu biti iskorištene radi ostvarivanja tog cilja. Slučajevi u kojima se državama

109 Vidi: *Johnston and Others v. Ireland*, 18. decembar 1986. godine, serija A, broj 112. i *Marckx v. Belgium*, 13. juni 1979. godine, serija A, broj 31.

110 *Case Mata Estevez v. Spain* (dec.), no. 56501/00, ECHR 2001. Preuzeto 15.05.2011. sa: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=670621&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>

111 *Case Siegmund Karner v. Austria*, (Application No 40016/98), 12. mart. 2002. godine. Preuzeto 15.05.2011. sa: lgbt.poradna-prava.cz/folder05/karner_v._austria.pdf

prepušta usko unutrašnje polje slobodne procjene, kao što je riječ u situaciji kada je razlika u tretmanu utemeljena na spolu ili seksualnoj orijentaciji, načelo srazmjernosti ne zahtijeva samo da mjera koja je izabrana u načelu bude primjerena ostvarivanju željenog cilja. Mora se, takođe, pokazati da je bilo neophodno da se, kako bi se taj cilj ostvario, isključe određene kategorije ljudi – u ovom slučaju osoba koje žive u istospolnoj zajednici, iz opsega primjene člana 14. Zakona o zakupu stana¹¹². Istovjetni razlozi su primjenjivi i na brak. Tradicija nije opravdavajući razlog (takođe postoji i duga tradicija diskriminacije žene, etničkih i religioznih manjina), ona samo šalje simboličnu poruku da istospolni parovi imaju manje prava od heteroseksualnih parova.

U predmetu *Emonet and others v. Switzerland*¹¹³, aplikanti (vanbračni partneri od kojih je partnerica imala kćerku iz prethodnog braka) su zahtijevali da učinci usvojenja kćerke vanbračne partnerice od strane drugog vanbračnog partnera imaju ista dejstva kao i kod bračnih partnera. U ovom predmetu Sud pravde u Ženevi je dopustio usvojenje od strane vanbračnog partnera, uz pristanak kćerke i majke, ali je istovremeno donio odluku o prestanku roditeljskog staranja između majke i kćerke. Aplikanti su se protivili ovakvoj odluci Suda pravde, ističući da su oni htjeli da vanbračni partner usvoji kćerku svoje vanbračne partnerice bez prestanka roditeljskog odnosa između majke i kćerke. Savezni sud Švicarske je u konačnici odlučio da su odnosi u vanbračnoj zajednici manje stabilni od braka i da ne garantuju trajnost, te se iz tog razloga ona ne može uporediti sa brakom. Aplikanti su se obratili ESLJP-u navodeći da im je povrijeđeno pravo na porodični život.

ESLJP je jasno naveo da partneri koji žive zajedno potpadaju pod pojam porodičnog života, bez obzira da li su u braku i da li imaju djecu. Sud ističe da "pojam porodice, u smislu člana 8. EKLJP-a, nije ograničen isključivo na bračne odnose, (...) on može takođe obuhvatiti i druge *de facto* porodične veze gdje partneri žive zajedno bez da su u braku"¹¹⁴. Faktori koji su relevantni, da bi se smatralo da par živi zajedno, jesu dužina njihovog odnosa i da oni pokazuju svoju predanost jedno drugom te da pokažu predanost da imaju zajedničku djecu¹¹⁵. Djeca nisu neophodni faktor, jer se opredjeljenje za njihov zajednički život može dokazati i na druge načine. Iako ESLJP u ovom predmetu nije odlučivao o pravu istospolnih partnera, ništa u obrazloženju predmeta *Emonet* ne ukazuje na činjenicu da partneri ili par moraju biti različitog spola da bi imali pravo na porodični život u smislu člana 8. EKLJP-a. Jedina faktička razlika između raznospolnih i istospolnih parova jeste što raznospolni partneri imaju mogućnost prokreacije, bez pomoći medicinskih

112 Para 41. Siegmund Karner v. Austria.

113 Case *Emonet and others v. Switzerland*, (Application no.39051/03), 13. decembar 2007. Preuzeto 15.05.2011. sa: www.emberijog.eu/.../EMONET_and_OTHSERS_v._SWITZERLAND.doc

114 Para 34. *Emonet and others v. Switzerland*.

115 Para 36. *Emonet and others v. Switzerland*.

dostignuća. U predmetu *Goodwin v. United Kingdom*, ESLJP odbacuje prokreaciju kao opravdanje različitog postupanja prema osobama homoseksualne orijentacije: "Sud primjećuje da član 12. obezbjeđuje osnovno pravo muškarca i žene da stupe u brak i zasniju porodicu"¹¹⁶. Međutim, njegov drugi aspekt (zasnivanje porodice) nije uslovljen prvim (brakom), tako da to što neki parovi ne mogu da imaju djece ili da budu roditelji, samo po sebi ne može da se posmatra kao ukidanje njihovog prava na ostvarivanje prvog segmenta ove odredbe. ESLJP konstatuje da nije prirodno tvrditi da su transseksualci lišeni prava na sklapanje braka jer, po zakonu, oni i dalje mogu zaključiti brak s osobom suprotnog spola od njihovog prethodnog¹¹⁷. Aplikantica u ovom predmetu živi kao žena, u vezi je s muškarcem i isključivo bi željela da sklopi brak sa muškarcem.

U predmetu *Godwin* ESLJP je razdvojio pojam braka od pojma porodice čime je uslov za stupanje u brak izveo izvan biološkog određenja spola. Na ovaj način ESLJP je pokazao svoju spremnost da i drugim zajednicama života, koje izlaze iz okvira tradicionalnog, pruži pravo na zasnivanje porodice. Jedna od zajednica koje izlaze iz okvira tradicionalnog je i istospolna zajednica. ESLJP bi mogao u skorije vrijeme odstupiti i od stava da je brak isključivo rezervisan za osobe različitog spola te dati pravo na sklapanje braka i osobama koje ne žele izvršiti operaciju spola. Ovome u prilog ide i stav ESLJP-a u predmetu *Schalk and Kopf v. Austria*, gdje konstatuje da u nacionalnim zakonima u EU još uvijek ne postoji konsenzus o pitanju priznanja istospolnih brakova, ali da se u budućnosti može očekivati da se konsenzus po ovom pitanju postigne.

ESLJP je, na osnovu člana 8. EKLJP-a ustanovio da se test poklapanja bioloških faktora više ne može smatrati presudnim za odbijanje, da se u pravnom smislu prizna spol transseksualca koji je promijenjen operativnim putem. Postoje i drugi važni faktori, kao što su prihvatanje od zdravstvenih radnika i zdravstvenih vlasti u državama ugovornicama, koji podrazumijevaju poremećaj spolnog identiteta, obezbjeđivanje liječenja, uključujući hirurške zahvate kako bi se takva osoba što više asimilovala s pripadnicima spola kojem smatra da zaista pripada, kao i preuzimanje društvene uloge pripisanog spola od strane transseksualca¹¹⁸. ESLJP takođe konstatuje da nema sumnje da član 9. usvojene Povelje o osnovnim pravima u EU namjerno odstupa od formulacije iz člana 12. EKLJP-a, time što se u njemu ne pominju muškarci i žene.

116 Para 98. Christine Goodwin v. United Kingdom. Preuzeto 15.05.2011. sa: <http://www.amicuscuriae.it/attach/superuser/docs/goodwin.pdf>

117 Para 101. Christine Goodwin v. United Kingdom.

118 Para 100. Christine Goodwin v. United Kingdom.

U pogledu primjene člana 8. EKLJP-a i prava istospolnih partnera na porodični život, ESLJP je odlučivao u predmetu *Schalk and Kopf v. Austria*¹¹⁹. Aplikanti su od Kancelarije za pitanja ličnog statusa (*Standesamt*) zahtijevali da preduzme formalne radnje kako bi im se omogućilo da zaključe brak. Odlukom od 20. decembra 2002. godine, Općinska kancelarija u Beču (*Magistrat*) odbila je zahtjev aplikanata. Pozivajući se na odredbu člana 44. Građanskog zakonika (*Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*), prema kojoj se brak može zaključiti između dva lica različitog spola. Prema ustaljenoj sudskoj praksi, brak zaključen između dva lica istog spola je ništav. S obzirom na to da su aplikanti dvojica muškaraca, nedostaje im osnov za zaključenje braka. U ustavnoj žalbi aplikanti su naveli da pravna nemogućnost zaključenja braka predstavlja kršenje njihovog prava na poštivanje privatnog i porodičnog života i kršenje principa nediskriminacije.

ESLJP je u ovom predmetu zauzeo sljedeće značajno stanovište: "Sud zapaža da je od 2001. godine, kada je donijeta odluka u predmetu *Mata Estevez*, u mnogim državama članicama nastala rapidna evolucija pozitivnih stavova prema istospolnim partnerima. Od tada, značajan broj država članica omogućio je zakonsko priznanje istospolnih parova. Izvjesni propisi EU takođe pokazuju rastuću tendenciju uključivanja istospolnih parova u pojam "porodice". U svjetlu te evolucije, Sud smatra vještačkim održavati stanovište da suprotno paru različitog spola, istospolni par ne može ostvarivati "porodični život" u smislu člana 8. Posljedično, veza između aplikanata, istospolnog para koji živi zajedno u stabilnoj *de facto* vezi, spada pod pojam "porodičnog života", isto kao što bi bila situacija sa vezom para različitog spola¹²⁰. Potrebno je napomenuti da ESLJP u ovom predmetu polazi od toga da su prema članu 12. EKLJP-a, kao i prema članu 14. u vezi sa članom 8., države još uvijek slobodne da parovima istog spola ograniče zaključenje braka. Aplikanti su u ovom predmetu isticali da ukoliko država odluči da istospolnim parovima omogući alternativna sredstva priznanja, obavezna je obezbijediti im status koji, iako drugačijeg naziva, odgovara braku u bilo kojem smislu. ESLJP smatra da države uživaju izvjesni stepen slobodne procjene u pogledu tačno određenog statusa koji se obezbjeđuje alternativnim sredstvima priznavanja¹²¹. ESLJP takođe zapaža da u mnogim aspektima *Zakon o registrovanom partnerstvu Austrije* omogućava aplikantima ostvarivanje pravnog statusa istog ili sličnog braku. Dok tu postoje samo male razlike u pogledu materijalnopравnih posljedica, izvjesne suštinske razlike ostaju u domenu roditeljskog prava. Međutim, ovo u cijelosti odgovara trendu u drugim državama članicama. Štaviše, u ovom predmetu

119 Case *Schalk and Kopf v. Austria* (2010) ECHR 30141/04 (24 June 2010). Preuzeto 15.05.2011. sa: <http://www.hrlrc.org.au/court-tribunal/european-court-of-human-rights/schalk-and-kopf-v-austria-2010-echr-3014104-24-june-2010/>

120 Para 93. i 94. *Schalk and Kopf v. Austria*. Istovjetno stanovište ESLJP je zauzeo i u predmetu *P.B. and J.S. v. Austria*, (Application no. 18984/02), 22. juli 2010. Para 29. i 30.

121 Para 108. *Schalk and Kopf v. Austria*.

ESLJP nije bio pozvan da detaljno ispituje neku ili sve ove razlike. Na primjer, kako aplikanti ne tvrde da se restrikcija umjetne oplodnje ili usvojenja direktno na njih odnosi, izašlo bi se van obima aplikacije kada bi se ispitivalo da li su te razlike opravdane. U cjelini, ESLJP ne vidi bilo kakvu naznaku da je tužena država prekoračila unutrašnje polje slobodne procjene određenjem prava datih registrovanim partnerima¹²². U ovom predmetu ESLJP navodi da države članice nisu obavezne istospolnim partnerima omogućiti sklapanje braka, te u tom smislu i ne postoji kršenje člana 8., u vezi sa članom 14. EKLJP-a. Sa druge strane, ESLJP nalazi da postoje alternativna "sredstva" te im se na taj način omogućavaju ostvarivanja pravnog statusa istog ili sličnog braku.

4.3. Postojanje diskriminacije u pogledu ostvarivanja prava na određene beneficije koje pripadaju heteroseksualnim parovima

Načelo zabrane diskriminacije sadržano u čl. 14. EKLJP-a odnosi se samo na prava i slobode koja su priznata EKLJP-om. Zaštita po članu 14. dodatak je drugim materijalnim pravima, tako da on ne funkcionira samostalno. ESLJP je razmatrao nekoliko slučajeva u kojima su se aplikanti žalili da su bili izloženi diskriminaciji po osnovu seksualne orijentacije.

Prva presuda ESLJP-a koja priznaje pravne efekte zajednice života između osoba istog spola je *Karner v. Austria*. Od 1989. godine aplikant gosp. Karner je živio s gosp. V. u homoseksualnoj zajednici, u stanu u Beču, kojeg je gosp. V. zakupio godinu dana ranije. Njih dvojica su dijelili troškove stana. Gospodin V. je umro 1994. godine, a prethodno je aplikanta odredio za svog nasljednika. Vlasnik stana je 1995. godine pokrenuo postupak protiv aplikanta kako bi raskinuo ugovor o zakupu stana. Okružni sud Favoriten (*Bezirksgericht*) je 6. januara 1996. godine odbacio taj zahtjev. Okružni sud je smatrao da se član 14. st. 3. *Zakona o zakupu stana (Mietrechtsgesetz)*¹²³, kojim se

122 Para 109. *Schalk and Kopf v. Austria*.

123 Član 14. *Zakona o zakupu stana (Mietrechtsgesetz)* glasi:

1. "Smrću vlasnika stana ili zakupca stana ne raskida se ugovor o zakupu.
2. U slučaju smrti glavnog zakupca stana, osobe koje su u stavu 3 ovog člana označene kao osobe koje imaju nasljedno pravo na zakup to svoje pravo će i ostvariti, sa izuzetkom drugih osoba koja imaju nasljedno pravo, ukoliko u roku od 14 dana po smrti glavnog zakupca ne obavijeste vlasnika stana da ne žele da nastave ugovor o zakupu. Ukoliko se ugovor o zakupu nasljeđuje, novi stanari će preuzeti sve neisplaćene materijalne obaveze u pogledu zakupnine i sve druge obaveze koje su iskrsele tokom zakupa preminulog glavnog zakupca. Ukoliko nasljedno pravo na zakup ima više od jedne osobe, oni će zajedno preuzeti zakup i snositi zajedničku i solidarnu odgovornost.
3. Sljedeće osobe imaju nasljedno pravo na zakup u svrhu stava 2. ovog člana: supružnik,

propisuje da članovi porodice imaju pravo da naslijede pravo zakupa, primjenjuje takođe i na homoseksualni odnos.

Zemaljski građanski sud u Beču (*Landesgericht für Zivilrechtssachen*) odbacio je žalbu vlasnika stana 30. aprila 1996. godine te zaključio da je cilj člana 14. stav 3. *Zakona o zakupu* zaštita od iznenadnog beskućništva osoba koje su dugo živjele zajedno, a nisu sklopile brak. Taj *Zakon* se po mišljenju ovog suda primjenjuje i na homoseksualce i na heteroseksualce. Vrhovni sud (*Oberster Gerichtshof*) uvažio je žalbu vlasnika stana 5. decembra 1996. godine, poništio odluku nižeg suda i prekinuo važenje ugovora o zakupu. Ovaj sud je zaključio da pojam "životnog saputnika" (*Lebensgefahrte*) u članu 14. stav 3. *Zakona o zakupu* treba tumačiti onako kako je *Zakon* tumačen u trenutku stupanja na snagu, a namjera zakonodavca 1974. godine svakako nije bila da obuhvati i osobe istog spola. Tumačenje legislativnih akata u odnosu na vrijeme stupanja na snagu i namjeru zakonodavca ESLJP ne smatra prihvatljivim prilikom tumačenja prava zagarantovanih u EKLJP-u. U više svojih presuda ESLJP naglašava da je EKLJP "živi instrument koji se mora tumačiti u svjetlu današnjih uslova"¹²⁴. Kao živi instrument ESLJP tumači EKLJP u svjetlu današnjih okolnosti u državama članicama, a ne okolnosti aktuelnih prilikom izrade EKLJP-a. Ovakav pristup omogućava ESLJP-u da proširi obim prava koja EKLJP štiti, uprkos tome što zaštita tih prava nije bila predviđena prvobitnim tekstom. Ovaj koncept je dao dinamičnu ulogu i omogućio ESLJP-u da odgovara na nove izazove. Ipak, ESLJP se ni u ovom predmetu ne poziva na apstraktne promjene, već na promjene koje mogu biti verifikovane uvidom u zakonodavstvo i praksu država ugovornica, pa čak i trećih država, kao i praksu međunarodnih tijela za zaštitu ljudskih prava. Usvajanje novih međunarodnih ugovora o ljudskim pravima koji postavljaju više standarde od EKLJP-a takođe može biti faktor koji će se uzimati u obzir prilikom tumačenja EKLJP-a kao živog instrumenta. Na kraju treba pomenuti da ovaj vid tumačenja nije bez kontroverzi, s obzirom da izaziva strah od sudijskog aktivizma. Suština

životni saputnik, rođaci u prvoj nasljednoj liniji, uključujući usvojenu djecu, kao i braća i sestre bivšeg zakupca, u mjeri u kojoj te osobe imaju hitnu potrebu za obezbjeđenjem stambenog prostora i već su živjele u zajedničkom stanu sa zakupcem kao članovi istog domaćinstva. 'Životni saputnik' u značenju koje se primjenjuje u ovom zakonu označava osobu koja je živjela u istom stanu s bivšim zakupcem sve do zakupčeve smrti, a prethodno u periodu ne kraćem od tri godine, koje je s njim dijelilo domaćinstvo na istim ekonomskim osnovama na kojima počiva brak; životnim saputnikom smatraće se osoba koja je živjela u stanu tri godine ukoliko se uselio u stan zajedno sa bivšim glavnim zakupcem na samom početku zakupa."

124 Vidi: presudu Tyrer v. Ujedinjenog Kraljevstva od 25. aprila 1978, para 31. <http://www.bailii.org/eu/cases/ECHR/1978/2.html> i presudu Loizidou v. Turske od 23. marta 1995, para 71. http://www.coe.ba/web2/en/dokumenti/cat_view/202-coe-documents-on-bosnia-and-herzegovina--coe-dokumenti-vezani-za-bih/55-european-court-of-human-rights--evropski-sud-za-ljudska-prava/105-excerpts-from-case-law--izvodi-iz-sudske-prakse.html

ove zamjerke jeste da je na stranama ugovornicama, a ne na ESLJP-u, da putem dodatnih protokola prošire zaštitu koju EKLJP pruža¹²⁵.

Prema ESLJP-u razlika u tretmanu je diskriminatorna ukoliko za nju nema objektivnog i razumnog opravdanja, to jest, ukoliko se njome ne teži ostvarivanju legitimnog cilja i ukoliko ne postoji razuman odnos srazmjernosti između primijenjenih sredstava i cilja čijem se ostvarenju težilo. Osim toga, ESLJP-u bi morali biti predloženi veoma ozbiljni razlozi da bi on mogao da smatra da je razlika u tretmanu koja je utemeljena isključivo na spolu kompatibilna sa EKLJP-om. Baš kao i razlike koje se temelje na spolu, tako i razlike koje se temelje na seksualnoj orijentaciji zahtijevaju postojanje izuzetno ozbiljnih razloga koji bi mogli poslužiti kao opravdanje¹²⁶.

U razmatranom predmetu ESLJP nije našao ubjedljive i snažne razloge kojima bi se opravdalo usko tumačenje člana 14. stav 3. *Zakona o zakupu stana*, odnosno razloge koji bi spriječili da životni saputnik istog spola koji nadživi svog partnera ne naslijedi zakupničko pravo propisano navedenim članom. Prema tome, ESLJP zaključuje da je prekršen član 14. EKLJP-a sagledan u vezi sa članom 8¹²⁷.

U predmetu *Kozak v. Poland*¹²⁸ ESLJP ponovo naglašava važnost tumačenja EKLJP-a kao živog instrumenta u pogledu prava na porodični život, navodeći "da se u pogledu poštivanja porodičnog života u obzir moraju uzeti kretanja u društvu i promjene u percepciji društvenog i građanskog statusa"¹²⁹. Primjenjujući princip živog instrumenta, u ovom predmetu ESLJP je tumačio pojam "*de facto* bračne kohabitacije". Naime, aplikantu gosp. Kozaku bilo je uskraćeno pravo da naslijedi stanarski ugovor. Prema članu 691. Građanskog zakonika Poljske¹³⁰ u slučaju smrti stanara, njegov bračni partner, njena ili njegova djeca ili njihova zajednička djeca, kao i ostale osobe u pogledu kojih je stanar imao zakonsku obavezu izdržavanja, kao i osoba sa kojom je stanar živio u "*de facto* kohabitaciji" ima pravo nastaviti ugovor o zakupu stana, odnosno naslijediti isti. ESLJP ističe da pojam "*de facto* kohabitacije" obuhvata i osobe istoga spola. Utvrđeno je da se razlika u postupanju domaćih sudova oslanja na zaštitu porodice kao zajednice života muškarca i žene, što je i predviđeno poljskim Ustavom. Međutim, iako je ESLJP prihvatio da je to u načelu legitiman razlog, koji bi mogao opravdati razliku u postupanju, presudio je da isključenje osoba koje žive u istospolnim zajednicama od nasljeđivanja stanarskog prava ne

125 Preuzeto 02.05.2011. sa: http://www.bgcentar.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=529:konvencija-ka-ivi-instrument-&catid=83

126 Para 37. Karner v. Austria.

127 Para 42. i 43. Karner v. Austria.

128 Case Kozak v. Poland, (Application no. 13102/02), 2. mart 2010. Preuzeto 20.05.2011. sa: <http://www.bailii.org/eu/cases/ECHR/2010/280.html>

129 Para 98. Kozak v. Poland.

130 Prijašnja odredba koja je uređivala pravo nasljeđivanja stanarskog prava nije koristila pojam "*de facto* kohabitacije", već je propisivala da stanarsko pravo može naslijediti osoba sa kojom je stanar živio u "*de facto* bračnoj kohabitaciji".

može biti prihvaćeno od strane ESLJP-a kao potrebno u cilju zaštite porodice¹³¹. ESLJP na kraju jednoglasno zaključuje da je došlo do povrede člana 14. u vezi sa članom 8. EKLJP-a.

Diskriminaciju u pogledu prava na zdravstveno osiguranje između homoseksualnih i heteroseksualnih parova ESLJP je utvrdio u predmetu *P.B. and J.S. v. Austria*¹³². ESLJP ponovo naglašava da isključenje iz određenih beneficija homoseksualnih parova, u ovom slučaju prava na zdravstveno osiguranje, zahtijeva legitimne i osobito ozbiljne razloge da bi se uskraćivanje beneficija smatralo opravdanim. ESLJP ni u ovom predmetu nije našao da je isključenje istospolnih partnera iz prava na zdravstveno osiguranje opravdano te zaključuje da je došlo do kršenja člana 14. u vezi sa članom 8. EKLJP-a¹³³.

4.4. Pravo na osnivanje porodice

Pravo na osnivanje porodice i ostvarivanje roditeljskog staranja osoba homoseksualne orijentacije predstavlja jedno od najspornijih pitanja. ESLJP je u malom broju predmeta razmatrao pitanje ostvarivanja prava homoseksualno orijentisanih osoba na usvojenje.

U predmetu *Da Silva Mouta v. Portugal*¹³⁴, aplikant gosp. Mouta se obratio ESLJP-u zbog toga što je portugalski Apelacioni sud svoju odluku da roditeljsko staranje nad njihovom kćerkom povjeri njegovoj bivšoj bračnoj partnerici, a ne njemu, zasnovao na njegovoj seksualnoj orijentaciji čime je, kako je naveo, povrijeđen član 8. i zasebno i zajedno s članom 14. EKLJP-a. ESLJP navodi da je Sud za porodične predmete u Lisabonu "uzeo u obzir činjenicu da je aplikant homoseksualac i da živi sa drugim muškarcem, kad je naveo da dijete treba da živi u (...) tradicionalnoj portugalskoj porodici i da nije zadatak suda da određuje da li je homoseksualnost bolest ili ne, ili da li je to seksualna orijentacija prema osobama istog spola. Homoseksualnost je odstupanje i djeca

131 Preuzeto 20.05.2011. sa: <http://www.hrlrc.org.au/court-tribunal/european-court-of-human-rights/kozak-v-poland-2010-echr-280-2-march-2010/>

132 Case *P.B. and J.S. v. Austria*, (Application no. 18984/02), 22. juli 2010, Preuzeto 20.05.2011. sa: http://www.menschenrechte.at/orig/10_04/P.B._J.S..pdf

133 U ovom predmetu ESLJP je odlučivao o Zakonu o zdravstvenom i životnom osiguranju, koji je doživio tri izmjene i dopune. U periodu prije 2006. godine i sve do prvog jula 2007. godine ESLJP je utvrdio kršenje člana 14. u vezi sa članom 8. EKLJP-a. U posljednjim izmjenama i dopunama Zakona ESLJP konstatuje da je izostavljeno izričito pozivanje na partnere suprotnoga spola (para 45. *P.B. and J.S. v. Austria*), tako da za period od prvog jula 2007. godine nije postojalo kršenja člana 14. u vezi sa članom 8. EKLJP-a.

134 Case *Salgueiro Da Silva Mouta v. Portugal*, (Application no. 33290/96), 21. decembar 1999. Preuzeto 15.05. 2011. sa: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=696281&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=1132746FF1FE2A468ACBCD1763D4D8149>

ne smiju odrasti u sjeni abnormalnih situacija”¹³⁵. Mišljenje je ESLJP-a da gore citirani dio presude, koji je daleko od samo nespretnih i loše formuliranih izraza, kako je vlada tvrdila, ili samo *obiter dicta*, zapravo ukazuje na sasvim suprotno, da je homoseksualnost aplikanta bila ključni faktor u konačnoj odluci. U prilog takvom zaključku ide i činjenica da je apelacioni sud, kad je odlučivao o pravu aplikanta na kontakte, upozorio aplikanta da ne usvaja ponašanje koje bi djevojčicu moglo dovesti do toga da zaključi da njen otac živi sa drugim muškarcem “u uslovima koji liče odnosu muškarca i žene”¹³⁶.

ESLJP je bio mišljenja da odlomci presude lisabonskog apelacionog suda upućuju na to da je homoseksualna orijentacija aplikanta bila odlučujući faktor u konačnoj odluci, čime je napravljena diskriminacija po osnovu seksualne orijentacije koja se nije smjela praviti temeljem EKLJP-a. Prihvaćajući da je odluka apelacionog suda slijedila zakoniti cilj, zaštitu zdravlja i prava djeteta, razlika koju je pravio u razmatranjima u odnosu na seksualnu orijentaciju aplikanta nije bila prihvatljiva temeljem EKLJP-a. Nije postojao nikakav razuman odnos proporcionalnosti između upotrebljenih sredstava i cilja kojeg se slijedilo. U skladu s tim ESLJP je utvrdio kršenje člana 8. u vezi s članom 14. EKLJP-a.

U predmetu *Fretté v. France*¹³⁷ aplikant je tvrdio da odluka kojom se odbacuje njegov zahtjev za odobrenje usvojenja predstavlja miješanje u njegov privatni i porodični život, u smislu člana 8. EKLJP-a te da je odbacivanje njegovog zahtjeva za usvojenje zasnovano isključivo na njegovoj seksualnoj orijentaciji. ESLJP konstatuje da je odlučujuće pitanje u ovom predmetu pravo aplikanta s jedne strane i najbolji interes djeteta s druge strane. Usvojenje znači “da se djetetu obezbijedi porodica, a ne obratno, da se porodici obezbjeđuje dijete”, te se država mora pobrinuti da osobe koje su odabrane da usvoje mogu dati djetetu najpovoljniji dom u svakom pogledu. Tamo gdje je uspostavljena porodica između roditelja i djece “naročita važnost se mora posvetiti najboljem interesu djeteta, gdje ovisno o svojoj prirodi i ozbiljnosti, najbolji interes djeteta može nadjačati pravo roditelja”. ESLJP primjećuje da je znanstvena zajednica, naročito stručnjaka, psihijata i dječjih psihologa, podijeljena u pogledu usvojenja od strane jednog ili oba homoseksualno orijentisana roditelja, posebno imajući u vidu ograničen broj znanstvenih istraživanja provedenih o toj temi. Osim toga, postoje velike razlike u nacionalnim pravima o pitanju prava na usvojenje od strane homoseksualno orijentisanih osoba. Ako se uzme u obzir široka sloboda procjene koja je ostavljena državama u ovoj oblasti i potreba zaštite najboljeg interesa djeteta kako bi se postigla željena ravnoteža, odbijanje da se odobri usvojenje u navedenom slučaju ne predstavlja kršenje načela

135 Para 34. Salgueiro Da Silva Mouta v. Portugal.

136 Ibid.

137 Case Fretté v. France, (Application no. 36515/97), 26. februar 2002. Preuzeto 15.05. 2011. sa: <http://www.humanrights.is/thehumanrightsproject/humanrightscasesandmaterials/cases/regionalcases/europeancourtsofhumanrights/nr/495>

proporcionalnosti¹³⁸. Ukratko, opravdanje koje Vlada zastupa je objektivno i razumno, a razlika u tretmanu nije diskriminatorna u smislu člana 14. Konvencije. Međutim, postojala su izdvojena mišljenja sudija u vezi ove presude. Sudije koje su imale izdvojeno mišljenje prigovorili su širokom polju slobodne procjene koja je data vladi, navodeći da "pozivanje u ovom slučaju na nedostatak 'zajedničkog stajališta' među državama potpisnicama ili 'jedinstvenog načela' o usvajanju od strane osoba homoseksualne orijentacije omogućava državama da unazade zaštitu temeljnih prava".¹³⁹

Strah od prenošenja homoseksualne orijentacije sa roditelja na djecu u fazi njihove seksualne identifikacije i strah od netrpeljivosti i netolerancije društva prema osobama homoseksualne orijentacije, kojima bi bila izložena i njihova djeca, činjenice su koje ukazuju na gotovo isti položaj usvojene djece ili djece iz prethodnog braka. Time se otvara pitanje osnovanosti razlikovanja u tretmanu homoseksualnih roditelja koji su u određenoj životnoj fazi imali bračno (heteroseksualno) iskustvo i homoseksualno orijentisanih osoba koje žele da usvoje djecu. Čini se da je jedini stvarni razlog upravo naveden u odluci *Fretté*, a to je nedostatak profilisanog mišljenja javnosti kada je u pitanju ova kategorija osoba¹⁴⁰.

Šest godina nakon donošenja odluke u predmetu *Fretté*, ESLJP u predmetu *E.B. v. France*¹⁴¹ zauzima drugačije stanovište u vezi sa pravima na usvojenje od strane osoba homoseksualne orijentacije. Aplikantica E.B. navodi da je trpjela diskriminirajući tretman koji je bio zasnovan na njenoj seksualnoj orijentaciji i da je takav tretman uticao na njeno pravo na poštivanje privatnog života. Vlada Francuske je navela da su pojedinačni interesi djeteta diktirali odbijanje odobrenja za usvojenje i temeljili se na dva osnova: nepostojanje uzora oca i podvojenost orijentacije partnerice aplikantice prema njenoj namjeri usvojenja. U vezi sa nepostojanjem uzora oca, Vlada ističe da mnogi stručnjaci nalaze da je model seksualnog razlikovanja važan faktor u formiranju identiteta djeteta i da je potpuno shvatljivo da je socijalna služba *départementa* trebalo da uzme u razmatranje nepostojanje uzora koji bi djetetu omogućili konstrukciju njegovog identiteta prema ocu. U vezi sa drugim osnovom, pored činjenice da bi R. (partnerica aplikantice) bila nužno uključena u svakodnevni život djeteta, izostanak njenog uključivanja u svakodnevni život djeteta je moguće ocijeniti izvorom nesigurnosti djeteta sa rizikom da bi se ono osjetilo kao u trci sa partnerom aplikantice, za njeno vrijeme i pažnju. Prema stanovištu Vlade, za taj osnov se ne

138 Para 42. *Fretté v. France*.

139 Komentar Zakona o zabrani diskriminacije sa objašnjenjima i pregledom prakse u uporednom pravu, Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2010., str. 60.

140 Marija Lukić, Karakteristike evropskog pravnog okvira prava istospolnih partnera: tendencije, praksa i usaglašenost porodičnog zakonodavstva Srbije, Novo porodično zakonodavstvo, Zbornik radova sa savetovanja 16 i 17. oktobar 2006, Kragujevac, 2006., str. 241.

141 Case E.B. v. France, (Application no. 43546/02), 22. januar 2008. godine. Preuzeto 15.05.2011. sa: http://www.asil.org/pdfs/ilib080125_1.pdf

može reći da je u vezi sa seksualnom orijentacijom aplikantice, kako je to iznijeto u odlukama domaćih sudova.

U vezi sa prvim osnovom na koji se domaće vlasti pozivaju, a koji se odnosi na nedostatak očinskog ili majčinskog lika u domaćinstvu osobe koja traži odobrenje za usvojenje, ESLJP nalazi da to neminovno ne otvara problem, sam za sebe. Međutim, pod okolnostima ovog predmeta, po ovom osnovu je dozvoljeno ispitati meritum, čiji je konačni efekt zahtjev prema aplikantici da se utvrdi prisutnost uzora lika suprotnog spola iz najužeg kruga njene porodice ili prijatelja, čime se rizikuje prikazivanje neefikasnim prava samca da zahtijeva odobrenje. Ta okolnost je ovdje prikladna, jer se predmet ne tiče zahtjeva za odobrenje usvojenja koji je podnio bračni ili vanbračni par, već samac¹⁴². Prema stanovištu ESLJP-a, ovaj osnov može voditi ka arbitrarnom odbijanju i ujedno služiti kao izgovor za odbacivanje zahtjeva aplikantice na osnovu njene homoseksualnosti¹⁴³. Međutim, ESLJP zapaža da Vlada, na kojoj leži teret dokazivanja, nije mogla predložiti statističke podatke o učestalosti pouzdanja u taj osnov prema utvrđenoj ili poznatoj seksualnoj orijentaciji osobe koja zahtijeva usvojenje, što samostalno može dati tačnu sliku upravne prakse i potvrditi nepostojanje diskriminacije u slučaju odlučivanja po tom osnovu¹⁴⁴.

Prema stanovištu ESLJP-a, a koje se tiče drugog osnova na koji se pozivaju domaće vlasti, vlasti imaju legitimitet da utvrde postojanje svih potrebnih jemstava prije nego se dijete dovede u porodicu. Prema tome, kada je aplikant/ica neoženjen ili neudata, već formirao/la zajednicu života sa partnerom, stav tog partnera i uloge koju će on ili ona svakodnevno i neminovno imati u životu djeteta koje se uključuje u zajednički život, zahtijeva detaljno ispitivanje interesa djeteta. Staviše, bilo bi krajnje iznenađujuće ukoliko bi se relevantne vlasti, znajući za postojanje *de facto* para, ponašale kao da ne znaju za tu činjenicu prilikom ocjene uslova u kojima se djetetu obezbjeđuje dom i njegov budući život u tom novom domu. Pravni status osobe koja nastoji usvojiti nije inkompatibilan sa ispitivanjem njene aktuelne situacije i utvrđenjem da u domaćinstvu postoji ne jedna, već dvije odrasle osobe¹⁴⁵. Kod takvog stanja stvari, ESLJP smatra da oba osnova ne treba posmatrati alternativno, već kumulativno. Stoga, nelegitimnost jednog od osnova ima za posljedicu nevaljanost odluke. Razmatrajući

142 ESLJP ističe da se ovaj predmet ne tiče usvojenja koje želi učiniti par ili istospolni partner biološkog roditelja, već samo usvojenja koje želi učiniti samac. Dok član 8. EKLJP-a ne govori ništa o tom pitanju, ESLJP zapaža da francusko zakonodavstvo izričito daje pravo samcima da zahtijevaju odobrenje usvojenja i u tom pravcu propisuje postupak. Stoga ESLJP nalazi da činjenice iz ovog predmeta nedvojbeno spadaju u domen člana 8. EKLJP-a. Posljedično, kada je u obezbjeđivanju prava država djelovala šire od svojih obaveza iz člana 8. što je mogućnost data joj članom 53. EKLJP-a, u primjeni tog prava ne može preduzimati diskriminatorne mjere u smislu člana 14. Para 49. (E.B. v. France).

143 Para 73. E.B. v. France.

144 Para 74. E.B. v. France.

145 Para 76. E.B. v. France.

kumulativno oba navoda Vlade, ESLJP naglašava da francuski zakon dozvoljava samcima da usvoje dijete, čime nesporno otvara mogućnost homoseksualnom samcu za usvojenje¹⁴⁶. ESLJP zapaža da relevantne odredbe Građanskog zakonika ne propisuju ništa o nužnosti da je osoba - uzor suprotnog spola, što ni u kom slučaju ne bi ovisilo o seksualnoj orijentaciji samca usvojioca. Štaviše, u tom slučaju, aplikantica je predložila, prema odluci Državnog vijeća "nesumnjive lične kvalitete i sposobnost za podizanje djece", što je sigurno u najboljem interesu djeteta, ključnom pojmu relevantnih međunarodnih instrumenata¹⁴⁷. ESLJP primjećuje da je u vrijeme procjene od strane stručnjaka, a u vezi sa dobijanjem dozvole za usvojenje, aplikantica bila sama¹⁴⁸. Prema tome, ESLJP nalazi da je pozivanje na homoseksualnost aplikantice bilo ako ne izričito, tada makar prećutno. Uticaj naglašene homoseksualnosti aplikantice prilikom ocjene njenog zahtjeva je utvrđen te, vodeći računa o prethodno navedenom, bio je i odlučujući, vodeći faktor za odbijanje odobrenja za usvojenje¹⁴⁹.

ESLJP ističe da su odbijanjem zahtjeva aplikantice za odobrenje usvojenja, domaće vlasti napravile diskriminaciju zasnovanu na razmatranju seksualne orijentacije aplikantice, koja je prema EKLJP-u neprihvatljiva. ESLJP je sa deset prema sedam glasova utvrdio da je prekršen član 14. u vezi sa članom 8. EKLJP-a.

ESLJP svojom odlukom u ovom predmetu jasno je poručio državama da je neopravdano zabranjivati usvojenje djece osobama homoseksualne orijentacije. ESLJP je ustanovio načelo da svako treba imati jednak tretman po osnovu svojih individualnih osobina kao roditelj prilikom usvojenja djeteta. Seksualna orijentacija usvojitelja/ljice je nebitna i ne može se koristiti kao argument prilikom razmatranja mogućnosti usvojenja.

Pregled prakse ESLJP-a ukazuje na sve veće priznavanje prava homoseksualno orijentisanim osobama. Miješanja u prava na privatni život osoba homoseksualne orijentacije po osnovu njihove seksualne orijentacije zahtijeva obrazloženje od bilo koje države članice koju će ESLJP izložiti najvišem nivou nadzora. Državama nije omogućena

146 Para 94. E.B. v. France.

147 Para 95. E.B. v. France.

148 Para 86. E.B. v. France.

149 ESLJP posebno zapaža da u mišljenju od 12. oktobra 1998. godine psiholog socijalne službe za djecu predlaže odbijanje odobrenja, pozivajući se na "neuobičajen stav (aplikantice) prema muškarcima, tako da ih odbacuje". Zaključak psihologa, koji u svom izvještaju o razgovorima sa aplikanticom, od 28. avgusta 1998. godine, navode direktno ukazujući na predmet aplikantice, a ne kao generalni stav, iznoseći svoje zapažanje izjavom da ne žele umanjiti povjerenje aplikantice u samu sebe ili insinuirati da će biti štetna po dijete, da "sve studije o roditeljstvu ukazuju da djetetu trebaju oba roditelja". Dana 28. oktobra 1998. godine, predstavnik odbora za usvojenje, za djecu koja jesu ili su bila pod državnim staranjem, predložio je odbijanje odobrenja na osnovu stava da usvojilačku porodicu treba činiti "mješoviti par (muškarac i žena)".

slobodna ocjena ili diskrecijsko pravo u načinu na koji se član 8. tumači kada se radi o seksualnoj orijentaciji.

Iako član 14. EKLJP-a nije izričito normirao seksualnu orijentaciju kao osnov diskriminacije, ESLJP je izričito u svojim odlukama naveo da je ona uvrštena među "ostalim" razlozima koje pokriva član 14. Osobe homoseksualne orijentacije ESLJP takođe štiti i od uplitanja državne vlasti u njihov privatni život pozivajući se na član 8. stav 2. EKLJP-a. ESLJP je osigurao zaštitu osoba homoseksualne orijentacije u svim slučajevima koji se odnose na najintimniji dio privatnog života.

Pojam porodičnog života, prema stavovima ESLJP-a, prevazilazi tradicionalno poimanje porodice. Porodični život obuhvata kako bračne tako i vanbračne heteroseksualne i istospolne zajednice, bez obzira da li u takvim porodicama može doći do rađanja djece ili ne. U pogledu usvojenja djece od strane homoseksualnih osoba, ESLJP je konstatovao da homoseksualnost ne može predstavljati osnov za odbijanje usvojenja.

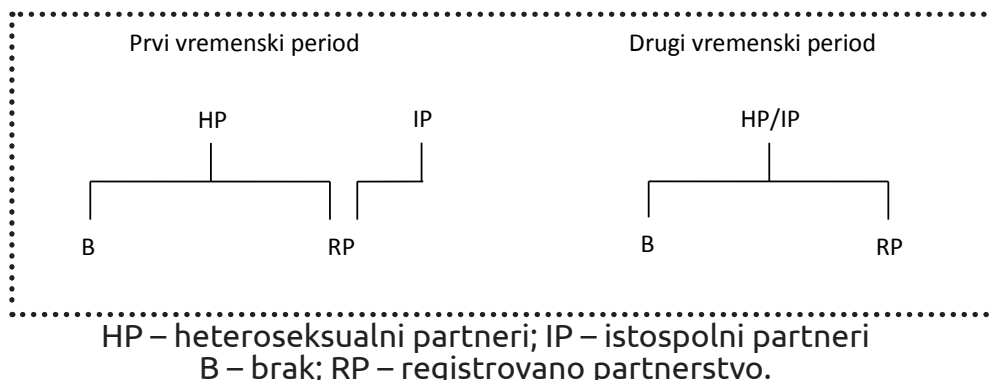
Ipak, ESLJP još uvijek dopušta državama da uživaju izvjesni stepen slobodne procjene u pogledu uređenja braka. Međutim, kako je istospolnu zajednicu života podveo pod pojam porodičnog života, ESLJP potiče države da alternativnim sredstvima omoguće ostvarivanje prava i osobama homoseksualne orijentacije.

III. ZAJEDNICE ŽIVOTA OSOBA ISTOG SPOLA U ZEMLJAMA EU

U literaturi se navode tri modela uređenja zajednica života¹⁵⁰. Kao prvi se navodi pluralistički model prema kojem heteroseksualni partneri imaju mogućnost da zaključe i brak i registrovano partnerstvo, dok istospolni partneri mogu samo zaključiti registrovano partnerstvo. Zemlje koje su prihvatile pluralistički model imaju tendenciju da istospolnim partnerima omoguće zaključenje braka, čime se uvjetuje podjela ovog modela s obzirom na vremenski period. U prvom vremenskom periodu dolazi do legalizacije istospolnog partnerstva, pri čemu brak i heteroseksualno partnerstvo ostaju nepromijenjeni. U drugom vremenskom periodu partneri, bez obzira na spol, mogu zaključiti i brak i registrovano partnerstvo. U nastojanjima da se stvori kvalitetan pluralistički sistem, u okviru kojeg parovi imaju pravo izbora ovisno o njihovim potrebama, a ne na temelju njihovog spola, neophodno je podržati dosadašnja dostignuća pluralističkog modela¹⁵¹.

Šema 1.
Pluralistički model¹⁵²

Drugi je dualistički model prema kojem istospolni partneri imaju pravo da zasnjuju registrovano partnerstvo, dok partneri različitog spola imaju pravo na brak. Iako bračni partneri i istospolni partneri mogu ostvarivati skoro ista prava, razlike između braka i istospolnog partnerstva uvijek će podržavati uvjerenje da se potrebe istospolnih partnera i partnera različitog spola bitno razlikuju i time zahtijevaju različito uređenje. Prema tome, ovaj model se temelji na pogrešnim pretpostavkama, čime podržava diskriminaciju kao temeljnu pretpostavku.

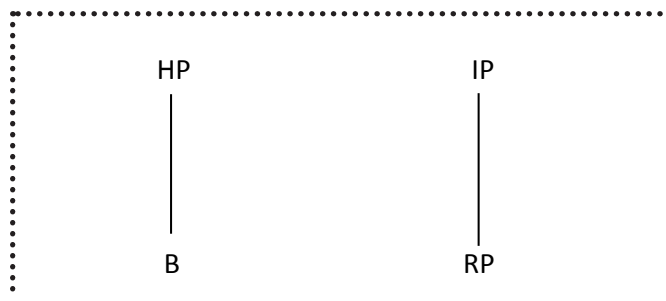
150 I. Curry-Sumner, Uniform patterns regarding same-sex relationships, International Law Forum, 2005., str. 9 – 14. Članak dostupan na web stranici: www.rechten.unimaas.nl/.../2005_Sumner.pdf.

151 Ibid.

152 Šeme navedenih modela preuzete iz I. Curry-Sumner, Uniform patterns regarding same-sex relationships. Ibid.

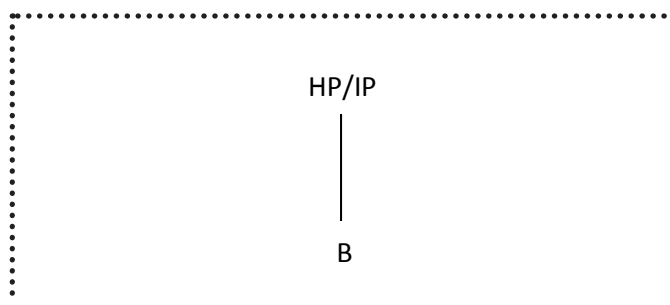
Šema 2.
Dualistički model¹⁵³

HP – heteroseksualni partneri; IP – istospolni partneri
B – brak; RP – registrovano partnerstvo.

Treći je monistički model koji je često prisutan u zemljama koje prihvataju pluralistički model. Prema ovom modelu registrovano partnerstvo se ukida, a partneri imaju mogućnost zasnivanja braka. Ovaj model se takođe temelji na pretpostavci da istospolni i heteroseksualni partneri žele zasnovati brak, a ne neki drugi vid zajednice života.

Šema 3.
Monistički model¹⁵⁴

HP – heteroseksualni partneri; IP – istospolni partneri
B – brak.

¹⁵³ Ibid.

¹⁵⁴ Ibid.

1. Istospolni brak u zemljama EU

Brak kao zajednica života osoba istog spola normiran je u devet država evropskog kontinenta. Šest njih su članice EU: Holandija, Belgija, Španija, Švedska, Portugal, Danska i Francuska, a preostale dvije su Norveška i Island. Legalizacijom istospolnog braka mijenja se definicija braka kao zajednice života osoba različitog spola. U definiranju rodno neutralne definicije braka različitost spolova više nije bitan uslov za njegovo sklapanje.

Istospolni partneri i dalje imaju relativno ograničen pravni uticaj, zato što izmjene zakonskih normi u oblasti porodičnog prava nisu praćene izmjenama drugih grana prava kao što su nasljedno, socijalno, porezno i druga prava. Razlike između istospolnog i tradicionalnog braka u porodičnom pravu najviše se ogledaju u ostvarivanju roditeljskog staranja i pravu na usvojenje.

1.1. Legislativna reforma i definiranje rodno neutralnog braka

Holandija je prva zemlja u svijetu koja je legalizovala istospolni brak. *Prijedlog zakona* je predložila Vlada 8. jula 1999. godine, Donji dom Parlamenta *Prijedlog* je usvojio 12. septembra 2000. godine¹⁵⁵, Gornji dom Parlamenta 19. decembra 2000. godine, a kraljica Beatrix je *Zakon* potpisala 21. decembra 2000. godine¹⁵⁶. *Zakon o braku istospolnih partnera* stupio je na snagu 1. aprila 2001. godine¹⁵⁷. Prema članu 1:30. holandskog Građanskog zakonika, *Knjiga 1.* (u daljem tekstu – CC Holandije): “brak mogu zaključiti dvije osobe različitog ili istog spola”¹⁵⁸.

155 Donji dom parlamenta Zakon je usvojio sa 109 za i 33 glasa protiv, Gornji dom sa 26 protiv i 75 glasova za. Protiv Zakona su glasali članovi Kršćanske stranke. Interesantno je da od 2006. godine Kršćanska stranka, kao najveća koaliciona stranka, do sada ništa nije poduzimala protiv Zakona o istospolnom braku. Preuzeto 10.02.2011. sa: http://en.wikipedia.org/wiki/Same-sex_marriage_in_the_Netherlands#cite_note-4

156 Kees Waaldijk, Senior Lecturer, Faculty of Law, Universiteit Leiden Contents, Small Change: How the Road to Same-Sex Marriage Got Paved in the Netherlands, Robert Wintemute, Legal Recognition of Same-Sex Partnerships A Study of National, European and International Law, str. 437 – 464.

157 Act of 21. December 2000., amending Book 1 of the Civil Code, concerning the opening up of marriage for persons of the same sex (Act on the Opening Up of Marriage), Staatsblad 2001, nr. 9. Odredbe Holandskog građanskog zakonika preuzete su 26.02.2011. sa: <http://www.dutchcivillaw.com/legislation/dcctitle055aa.htm>

158 Prema članu 28. holandskog Ustava “Prilikom zaključenja braka kralj mora dobiti odobrenje parlamenta, te ukoliko brak zaključi bez odobrenja parlamenta smatrat će se da je abdicirao.” Prema navodima Vlade nasljedna monarhija ne može dobiti pravo na sklapanje istospolnog braka zbog nemogućnosti rođenja djece prirodnim

Druga zemlja na svijetu koja je legalizovala istospolni brak je Belgija. *Prijedlog zakona o istospolnom braku* upućen je Senatu 28. maja 2002. godine od strane šest političkih partija. Senat je podržao *Zakon* 28. decembra 2002. godine, Zastupnički dom je *Zakon* usvojio 30. januara 2003. godine¹⁵⁹, a kralj Albert II *Zakon* je potpisao i proglasio 13. februara 2003. godine. *Zakon o legalizaciji istospolnog braka i dopunama odredbi Građanskog zakonika*¹⁶⁰ stupio je na snagu 1. juna 2003. godine. Zakonska definicija braka je istovjetna kao i u Holandiji. Prema članu 143. belgijskog Građanskog zakonika (u daljem tekstu – CC Belgije): "brak mogu zaključiti dvije osobe različitog ili istog spola"¹⁶¹.

Za razliku od Holandije i Belgije, u Španiji je prilikom razmatranja *Prijedloga zakona o legalizaciji istospolnog braka* uticaj katoličke crkve bio naročito izražen. Crkva u Španiji ima veliki uticaj i ima mogućnosti da prikupi dovoljno podrške u zakonodavnoj vlasti za neprihvatanje *Zakona*. Kongres je 21. aprila 2004. godine usvojio *Zakon*, ali je njegova potvrda od strane Senata izostala. U skladu s ustavnim odredbama, *Zakon* je dostavljen Donjem domu koji ima moć skinuti veto Senata i usvojiti *Zakon*. Donji dom je usvojio *Zakon* 02. juna 2005. godine¹⁶². **Španski kralj Juan Carlos potpisao je *Zakon o izmjenama i dopunama Građanskog zakonika* kojim se omogućava sklapanje građanskog braka između osoba istog spola 01. jula 2005. godine, a isti je stupio na snagu 03. jula 2005. godine¹⁶³.** Time je Španija postala treća zemlja na svijetu koja je legalizovala istospolni brak.

putem. Stoga kralj, kraljica ili potencijalni nasljednik na prijesto nemaju pravo na zaključenje istospolnog braka. Masha Antokolskaia and Katharina Boele-Woelki, Dutch Family Law in The 21st. Century: Trend-setting and straggling behind at the same time, str 56. Preuzeto sa: www.ejcl.org/64/art64-5.pdf samo mjesec dana od dana stupanja na snagu Zakona zaključena su 82 istospolna braka. Kees Waaldijk, str. 446. U 2001. godini zaključeno je 2387 brakova istog spola, od čega 1325 muških i 1062 ženskih parova. Masha Antokolskaia and Katharina Boele-Woelki, str. 54.

159 Belgijski Senat je glasao 46 za i 15 protiv, dok je Zastupnički dom glasao sa 91 glasom za i 22 protiv. Preuzeto 17. 02. 2011. sa: http://en.wikipedia.org/wiki/Same-sex_marriage_in_Belgium

160 Loi du 13 février 2003 ouvrant le mariage à des personnes de même sexe et modifiant certaines dispositions du Code civil, Moniteur belge, 28. Feb. 2003, Edition 3, p. 9880, in force on 1. June 2003.

161 Marie Digoix, et. all., Lescouples homosexuels et l'enregistrement de leur union: rapprochement avec les couples hétérosexuels et recherche comparative internationale, Recherche réalisée avec le soutien du GIP mission de Recherche Droit et Justice, 2006., str. 161.

162 *Zakon* je usvojen sa 187 glasova za, 147 glasova protiv, te 4 suzdržana glasa. Preuzeto 21. 02. 2011. sa: http://en.wikipedia.org/wiki/Same-sex_marriage_in_Spain

163 Ley 13/2005, de 1 de julio, por la que se modifica el Código Civil en materia de derecho a contraer matrimonio (Law 13/2005, of 1 July, providing for the amendment of the Civil Code with regard to the right to contract marriage), Boletín Oficial del Estado no. 157, 2 July 2005, pp. 23632-23634 (in force 3 July 2005). *Zakon* preuzet 21. 02. 2011. sa: www.boe.es/boe/dias/2005/07/02/pdfs/A23632-23634.pdf

Građanski zakonik Španije¹⁶⁴ (u daljem tekstu – CC Španije) u članu 44. normira: da su uslovi za brak i njegove posljedice iste, bez obzira da li su bračni partneri istog ili različitog spola. Španski zakonodavac dotadašnje rodne termine "muškarac" i "žena" zamjenjuje jedinstvenim terminom "bračni partneri". Prema tome, pravni smisao jezičnog termina "bračni partner" podrazumijeva osobu koja se nalazi u braku sa drugom osobom, bez obzira da li su one istog ili suprotnog spola. Zakonske odredbe koje se odnose na utvrđivanje bračnog statusa djeteta putem pravne pretpostavke zadržale su termine "muškarac" i "žena" (odredbe članova 116., 117., i 118. CC Španije)¹⁶⁵.

Norveška je prva skandinavska zemlja koja je legalizovala istospolni brak. Donji dom Parlamenta usvojio je amandmane na *Zakon o braku* 11. juna 2008. godine. Gornji dom ih je usvojio 17. juna 2008. godine, a nakon odobravanja od strane kralja Heralda V stupili su na snagu 1. januara 2009. godine¹⁶⁶, čime Norveška postaje četvrta zemlja u Evropi a šesta u svijetu¹⁶⁷ koja je legalizovala istospolni brak. *Zakon o braku*¹⁶⁸ (u daljem tekstu – ZoB Norveške) u članu 1. normira: "Dvije osobe istog ili različitog spola mogu sklopiti brak."¹⁶⁹

Ubrzo nakon Norveške, Švedska postaje sedma država u svijetu koja legalizuje istospolni brak. Zakon kojim se dozvoljava istospolni brak upućen je Parlamentu 21. januara 2009. godine, 1. aprila iste godine je izglasan u Parlamentu¹⁷⁰, a stupio je na snagu 1. maja. 2009. godine¹⁷¹. Prema *Zakonu o braku Švedske* (u daljem tekstu – ZoB Švedske): "Brak je ugovor između dvije osobe. Dvoje koje je u braku međusobno su bračni partneri."¹⁷²

Legalizaciju istospolnog braka u Portugalu obilježavaju dva događaja. Prvi je to što je legalizacija istospolnog braka bila dio programa predizborne kampanje Socijalističke stranke i premijera Joséa Sócratesa. S druge strane, o legalizaciji istospolnog braka odlučivao je i Ustavni sud

164 Španski građanski zakonik preuzet 21.02.2011. sa: <http://civil.udg.es/normacivil/estatal/CC/1T4.htm>

165 Raquel Platero, *Love and The State: Gay Marriage in, Fem Leg Stud* (2007), str. 335.

166 Donji dom parlamenta je glasao sa 84 glasa za i 41-im glasom protiv, dok je Gornji dom Zakon usvojio sa 23 glasa za i 17 glasova protiv. Preuzeto 25. 02. 2011. sa: http://en.wikipedia.org/wiki/Same-sex_marriage_in_Norway

167 Prije Norveške istospolni brak su legalizovale Kanada (2005) i Južna Afrika (2006).

168 Marriage Act (Lov 4 juli 1991 nr. 47 om ekteskap), as amended by Act of 27 June 2008 No. 53, (in force 1 January 2009, Decree of 27 June 2008 No. 745).

169 Zakon o braku Norveške, preuzet sa 25. 02. 2011. sa: <http://www.regjeringen.no/en/doc/Laws/Acts/The-Marriage-Act.html?id=448401>

170 Izmjene i dopune Zakona o braku usvojene su sa 261-im glasom za, 22 glasa protiv (Kršćansko-demokratska stranka) i 16 suzdržanih glasova. Preuzeto 25.02.2011. sa: http://en.wikipedia.org/wiki/Same-sex_marriage_in_Sweden

171 Family Law, Sweden, Produced by the Ministry of Justice, Translated by James Hurst, English Law Translations, Revised edition 2009, preuzeto sa: www.sweden.gov.se

172 Äktenskapsbalk (1987:230), Poglavlje 1. član 1. Preuzeto 25. 02. 2011. sa: <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19870230.htm>

Portugala. Držeći se predizbornih obećanja, ponovno izabrani premijer José Sócrates i njegova Vlada 17. decembra 2009. godine upućuju *Prijedlog zakona o istospolnom braku* Parlamentu. Parlamentarna skupština, nakon rasprave i intervencije premijera, usvaja *Zakon* 8. januara 2010. godine. Prije potpisivanja *Zakona* portugalski predsjednik Cavaco Silva Anibal upućuje *Prijedlog zakona* Ustavnom sudu i traži ocjenu ustavnosti *Zakona*. Ustavni sud je sa 11 glasova za i 2 protiv ocijenio da "mogućnost dviju osoba istog spola da sklope brak nije u suprotnosti sa portugalskim ustavom"¹⁷³. Predsjednik Portugala potpisao je *Zakon* 17. maja 2010. godine, a *Zakon* je stupio na snagu 5. juna 2010. godine¹⁷⁴ čime je Portugal postao osma zemlja na svijetu koja je legalizovala istospolni brak. Član 1577. Građanskog zakonika Portugala (u daljem tekstu – CC Portugala) normira: "Brak je ugovor između dvije osobe koje žele zasnovati zajednički život i porodicu, u skladu sa odredbama ovoga zakona."

Deveta zemlja u svijetu koja je legalizovala istospolni brak je Island. Islandski Parlament je 11. juna 2010. godine usvojio *Izmjene i dopune Zakona o braku*¹⁷⁵ koje su na snagu stupile 27. juna 2010. godine¹⁷⁶. *Izmjenama i dopunama Zakona o braku* (u daljem tekstu: ZoB Islanda) mijenja se član 1. na način da se riječi "jednog muškarca i jedne žene" zamjenjuju riječima "dvije osobe". Tako član 7. ZoB Islanda sada glasi: "Dvije osobe mogu sklopiti brak kada su navršile 18 godina života."¹⁷⁷

Parlament Danske je 7. juna 2012. godine usvojio izmjene i dopune *Zakona o zasnivanju i prestanku braka* (*Zakon* broj: 532, od 12.06.2012. – u daljem tekstu: ZZPB)¹⁷⁸ kojim se dozvoljavaju istospolni brakovi i ujedno ukida *Zakon o registrovanom partnerstvu*¹⁷⁹. Izmjene i dopune navedenog *Zakona* Parlament je usvojio sa 85 glasova za i 24 glasa protiv. *Zakon* se počeo primjenjivati od 15.06.2012. godine. Prema članu 1. ZZPB-a se primjenjuje na "brak između dvije osobe različitog spola i između dvije osobe istog spola".

173 Tribunal Constitucional, Acórdão n.º 121/2010, Processo n.º 192/2010, Diário da República, 2.ª série — N.º 82 — 28 de Abril de 2010. Preuzeto 01. 03. 2011. sa: <http://dre.pt/pdf2sdip/2010/04/082000000/2236722383.pdf>

174 Permite o casamento civil entre pessoas do mesmo sexo, Diário da República, 1.ª série — N.º 105 — 31 de Maio de 2010. Preuzeto 01. 03. 2011. sa: <http://www.dre.pt/pdf1sdip/2010/05/10500/0185301853.pdf>

175 Lög um breytingar á hjúskaparlögum og fleiri lögum og um brottfall laga um staðfesta samvist (ein hjúskaparlög), Þingskjal 1302, 138. löggjafarþing 485. mál: hjúskaparlög, staðfest samvist o.fl. (ein hjúskaparlög). Lög nr. 65 22. júní 2010. Preuzeto 14.03.2010. sa: <http://www.althingi.is/altext/138/s/1302.html>

176 *Zakon* je usvojen bez ijednog glasa protiv.

177 *Zakon o braku* Islanda (Law in Respect of Marriage No. 31 of April 14th, 1993.). Preuzeto 14. 03. 2010. sa: <http://eng.innanrikisraduneyti.is/laws-and-regulations/nr/112>

178 Izmjene i dopune *Zakona o zasnivanju i prestanku braka*. Preuzeto 17.06.2012. sa: <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=142282&exp=1>

179 *Zakon o registrovanom partnerstvu* i dalje se primjenjuje na partnere koji su partnerstvo zasnovali prije 15. juna 2012. godine, član 4. izmjena i dopuna *Zakona o zasnivanju i prestanku braka*.

Nakon Danske, istospolni brak legalizuje i Francuska. *Zakon* koji dozvoljava istospolni brak stupio je na snagu 18. maja. 2013. godine¹⁸⁰. Istospolnim partnerima zakonom je omogućeno usvajanje djece. Narodna skupština je 12. februara 2013. godine usvojila *Nacrt zakona* sa 329 glasova za i 229 glasova protiv. Dana 12. aprila 2013. godine Senat je odobrio *Prijedlog zakona* sa amandmanima sa 171 glasom za i 165 glasova protiv. Nakon usvajanja *Zakona* konzervativne stranke uputile su pitanje ustavnosti samog *Zakona*. Ustavno Vijeće je presudilo da *Zakon* nije u suprotnosti sa Ustavom Francuske i 17. maja 2013. godine predsjednik Francuske je proglasio *Prijedlog zakona*, te je *Zakon* sutradan i objavljen u službenim novinama. U članu 1. je navedeno da "brak mogu sklopiti osobe različitog ili istoga spola".

Za razliku od legalizacije registrovanog partnerstva ili kohabitacije između osoba istog spola, legalizacija istospolnog braka ne podrazumijeva donošenje posebnog zakona (npr. *Zakona o istospolnom braku*), što je i razumljivo s obzirom da je cilj legalizacije istospolnog braka njegovo izjednačavanje sa tradicionalnom brakom. Legalizacijom istospolnog braka isključuje se različitost spolova kao najvažniji biološki uslov za postojanje braka, dok se ostali uslovi za postojanje ili punovažnost heteroseksualnog braka zahtijevaju i za istospolni brak. Načela na kojima se zasniva uređenje braka i bračnih odnosa: načelo monogamije, ravnopravnost bračnih partnera i poštivanje privatnog i porodičnog života, važe za oba braka.

Analizirajući rodno neutralnu definiciju braka može se primijetiti da se brak određuje kao zajednica života između osoba istog ili različitog spola ili zajednica života između dvije osobe. Na ovaj način se isključuje pitanje spolnosti bračnih partnera¹⁸¹. Međutim, ako se brak određuje kao zajednica života između osoba istog ili različitog spola, a ne kao zajednica života između dvije osobe, s pravom

180 LOI n° 2013-404 du 17 mai 2013 ouvrant le mariage aux couples de personnes de même sexe. Preuzeto 25.07.2013. sa: <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000027414540&dateTexte=&categorieLien=id>

181 Interseksualne (mogu se koristiti i termini interspolne ili interseks) osobe su osobe koje su rođene sa hromozomskim, horomonskim ili genitalijskim karakteristikama koje ne odgovaraju zadatim standardima muške ili ženske kategorije. Riječ interseksualnost je zamijenila pojam hermafrodit, koji su koristili liječnici tokom 18. i 19. vijeka i koji se danas smatra nepreciznim, politički nekorektnim i nestručnim. Termin interseksualnost trebalo bi zamijeniti terminom interspolnost, jer je precizniji budući da se interspolnošću označava drugačiji razvoj spolnih karakteristika od biološkog ženskog ili muškog spola, dok pojam interseksualnost asocira na seksualnost osobe, umjesto na njen biološki spol. Danas se o spolu djeteta odlučuje na osnovu medicinskih testova. Prema zvaničnoj medicini postoji dvadesetak stanja koja se nalaze između muškog i ženskog biološkog spola, čija se razlika utvrđuje na osnovu hromozoma (XX, XY), hormona (estrogen i progesteron, testosteron) i unutrašnjih i spoljašnjih genitalija (vulva, klitoris, vagina, testisi i penis). - http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2013/12/interseksualnost_Flajer2.pdf

možemo postaviti pitanje da li osoba koja nema spola (bespolac)¹⁸² može zaključiti brak, s obzirom da nije ispunjen bitan uslov za sklapanje braka. Osoba koja je bespolac ne bi mogla zaključiti brak, pošto ona nije niti istog niti različitog spola od osobe sa kojom sklapa brak. Kada se brak određuje kao zajednica dvije osobe, onda osoba koja nema spol ima mogućnost sklapanja braka.

Normiranje istospolnog braka na ovakav način sa jedne strane se čini jednostavnim, jer izmjenom zakonske definicije braka sve druge odredbe zakona koje normiraju prava i obaveze za bračne partnere iz tradicionalnog braka, sada se primjenjuju i na istospolne partnere, s izuzetkom odredbi kojima se utvrđuje očinstvo i materinstvo, kao i pravo na usvojenje. Međutim, izmjenom zakonske definicije braka ne postiže se automatska jednakost između istospolnog i tradicionalnog braka. Da bi se postigla potpuna jednakost, ako se o njoj uopće može govoriti s obzirom na biološke razlike, potrebno je izmijeniti i niz drugih zakona koji heteroseksualnim bračnim partnerima daju određene pogodnosti.

U dijelu rada koji slijedi, a radi boljeg sagledavanja razlika između heteroseksualnog i istospolnog braka, objasniti će se uslovi za zaključenje punovažnog istospolnog braka, lična prava i dužnosti istospolnih bračnih partnera, rješenja u pogledu nastanka roditeljskog odnosa i mogućnosti umjetne oplodnje, pravo na usvojenje, imovinski odnosi i prestanak istospolnog braka.

1.2. Uslovi za zaključenje punovažnog istospolnog braka

Uslovi koji se zahtijevaju za zaključenje punovažnog istospolnog braka istovjetni su kao i kod zaključenja tradicionalnog braka. Zemlje u kojima je legalizovan istospolni brak nisu normirale dodatne uslove za njegovu punovažnost.

1.2.1. Nepostojanje već sklopljenog braka

Nepostojanje već sklopljenog braka je uslov za punovažnost braka opšteprihvaćen u svim zemljama koje su legalizovale istospolni brak, što je posljedica načela monogamije. Jedna osoba ne može istovremeno biti u dva braka. Tako u zemljama koje su legalizovale istospolni brak osoba ne može zaključiti brak dok postoji prethodni brak¹⁸³.

¹⁸² Bespolci su osobe koje nemaju nijedan spol, bilo da su rođeni kao takvi, bilo da su kastrirani. Pošto ovdje nema spola, to nema ni različitosti spolova, pa samim tim nema ni braka. Marko Mladenović, Slobodan Panov, str. 114.

¹⁸³ Član 4. ZoB Norveške; Član 1:33. CC Holandije; član 46. st. 2. CC Španije; član 11. ZoB Islanda; član 1061 st. 1/c. CC Portugala; član 9. ZZPB Danske; član 4. ZoB Švedske.

1.2.2. Punoljetstvo

Usavremenim pravnim sistemima došlo je do priličnog ujednačavanja uzrasta za sticanje bračne zrelosti, odnosno minimalne dobne granice za sklapanje braka. Osnovno je pravilo u svim državama koje su legalizovale istospolni brak da osobe ispod osamnaest godina ne mogu sklopiti brak. Od ovog pravila dozvoljavaju se izuzeci. Pravila o minimalnoj dobnoj granici primjenjuju se i na istospolni brak.

CC Španije propisuje najnižu dobnu granicu za zaključenje braka – četrnaest godina. Brak može zaključiti maloljetnik sa četrnaest godina starosti uz odobrenje suda i pristanak roditelja, dok maloljetnik sa šesnaest godina starosti može zaključiti brak pod uslovom da je nezavisan od svojih roditelja, odnosno u svim slučajevima emancipacije¹⁸⁴.

Prema CC Holandije, istospolni brak mogu zaključiti maloljetne osobe koje imaju najmanje 16 godina života, ukoliko podnesu liječničku potvrdu o trudnoći partnerice ili su već roditelji djeteta¹⁸⁵. U drugim slučajevima maloljetnik može sklopiti brak uz prethodno odobrenje roditelja i odobrenja ministra pravde¹⁸⁶. Ovdje treba imati u vidu da osobe ispod osamnaest godina starosti nemaju pravo na medicinski potpomognutu oplodnju niti imaju pravo da usvoje dijete, tako da ne postoji mogućnost da istospolne partnerice, koje imaju manje od osamnaest godina, postanu roditelji djeteta. Prema tome, razlika između heteroseksualnog i istospolnog braka ogleda se u tome da osobe homoseksualne orijentacije između šesnaest i osamnaest godina starosti mogu sklopiti istospolni brak samo ukoliko imaju odobrenje roditelja i odobrenje ministra pravde, dok heteroseksualne osobe između šesnaest i osamnaest godina mogu sklopiti brak ukoliko podnesu liječničku potvrdu o trudnoći partnerice.

Osoba koja ima manje od 18 godina starosti ne može sklopiti brak u Norveškoj bez odobrenja osobe ili osoba koje prema maloljetniku ostvaruju roditeljsko staranje, uz odobrenje okružnog guvernera. Okružni guverner ne može odobriti zaključenje braka osobi ispod šesnaest godina starosti¹⁸⁷.

184 Preuzeto 18. 03. 2011. sa: <http://live.kyero.com/2011/02/03/spain-to-abolish-minimum-marriage-age-of-14/>. U oktobru 2011. godine UN Odbor za zaštitu prava djeteta preporučio je Španiji da podigne minimalnu dobnu granicu za sklapanje braka na 16 godina starosti.

185 Član 1:35. CC.

186 Član 1:31. Ministar pravde može dati dozvolu za zaključenje braka za osobe koje se nalaze u srodstvu po usvojenju i međusobno su u srodstvu kao braća, braća i sestre ili kao sestre (član 1:41. stav 2.).

187 Član 1a. stav 1. ZoB Norveške. Ukoliko jedna od osoba koje ostvaruju roditeljsko staranje ne može izjaviti pravno relevantnu volju ili saglasnost ne može dati u razumnom roku, dovoljan je pristanak samo jedne osobe. Ukoliko postoje naročito opravdani razlozi za sklapanje braka, okružni guverner može dati dozvolu za sklapanje braka i ukoliko nema saglasnosti osoba koje vrše roditeljsko staranje i ako nema razumnog osnova za takvo odbijanje (stavovi 2, 3. i 4. istog člana).

U islandskom i francuskom pravu osobe mlađe od 18 godina mogu sklopiti brak uz postojanje posebnih razloga i uz odobrenje ministra pravde, odnosno guvernera u Francuskoj¹⁸⁸.

U švedskom pravu osoba mlađa od 18 godina može sklopiti brak uz postojanje posebnih razloga i uz odobrenje općinskog upravnog odbora kojem staratelj maloljetnika i Savjet za socijalnu zaštitu prethodno daju svoje mišljenje¹⁸⁹.

Portugalsko pravo normira da osobe ispod šesnaest godina ne mogu sklopiti brak. Maloljetne osobe između 16 i 18 godina starosti mogu sklopiti brak ukoliko postoje naročito opravdani razlozi, ako je maloljetnik sposoban shvatiti prava i obaveze koje proizlaze iz braka te ukoliko je brak u njegovom interesu. Pored navedenih uslova potrebno je i odobrenje roditelja ili staraoca maloljetne osobe¹⁹⁰.

Danski zakonodavac normira mogućnost sklapanja braka prije osamnaeste godine. Maloljetnici koji nisu navršili 18 godina mogu sklopiti brak uz pristanak roditelja i odobrenje općinskog upravnog organa¹⁹¹. Općinski organ će uskratiti odobrenje na zaključenje braka osobi mlađoj od 18 godina ako za to postoje opravdani razlozi. Ukoliko je jedan od roditelja umro ili mu je oduzeta poslovna sposobnost ili se njegova izjava ne može dobiti bez određenih poteškoća, dovoljna je izjava jednog roditelja¹⁹².

1.2.3. Odsustvo srodstva

Svi pravni sistemi normiraju krvno srodstvo i srodstvo po usvojenju kao uslov za zaključenje braka, dok srodstvo po tazbini ne predstavlja uslov za njegovo sklapanje. U svim modernim zakonodavstvima krvno srodstvo između ascendenata i descendenata predstavlja uslov za zaključenje punovažnog istospolnog braka. Pravni sistemi koji su legalizovali istospolni brak zabranjuju zaključenje istospolnog braka između srodnika po krvi koji se nalaze u pravoj liniji, bez obzira na stepen srodstva. Krvno srodstvo kao uslov za zaključenje punovažnog braka u skandinavskim zemljama¹⁹³ ograničen je na drugi stepen, tj. brak nije dozvoljen između braće i sestara. Za razliku od drugih skandinavskih zemalja, u Švedskoj je moguće, uz odobrenje nadležnog organa, sklopiti brak između polubrata i polusestre¹⁹⁴.

188 Član 7. ZoB., član 145. CC Francuske.

189 Poglavlje 2. član 1. ZoB.

190 Član 1612. CC.

191 Član 1. ZZPB.

192 Član 2. ZZPB.

193 Član 3. ZoB Norveške, Član 9. ZoB Islanda, član 2. ZoB Švedske, član 6. ZZPB Danske.

194 Član 2. stav 2. ZoB.

Holandski zakonodavac ne dozvoljava zaključenja braka između braće, sestara ili brata i sestre¹⁹⁵. Međutim, ako se brat i sestra nalaze u srodstvu po usvojenju, oni mogu sklopiti brak uz prethodnu dozvolu ministra pravde¹⁹⁶.

Osobe do trećeg stepena krvnog srodstva pobočne linije ne mogu zaključiti punovažan brak u Španiji¹⁹⁷, Belgiji¹⁹⁸, Portugalu¹⁹⁹ i Francuskoj²⁰⁰.

1.2.4. Sposobnost za rasuđivanje ili poslovna sposobnost

Brak ne može sklopiti osoba koja nije sposobna za rasuđivanje. Nesposobnost za rasuđivanje je potrebno tumačiti u zavisnosti od formulacije koja je data u zakonskom tekstu. Ako su ovim izrazom obuhvaćeni svi slučajevi koji dovode do nesposobnosti za rasuđivanje (duševna bolest, mentalna zaostalost i dr.), onda je treba tumačiti u širem smislu. Ukoliko ovaj izraz predstavlja samo jedan od navedenih slučajeva, onda ga treba tumačiti u užem smislu²⁰¹. Uzroci nesposobnosti za rasuđivanje su mnogobrojni, a najčešći su duševna bolest i duševna nerazvijenost. U literaturi se pravi razlika između apsolutne nesposobnosti za rasuđivanje i nesposobnosti za pravilno rasuđivanje²⁰². Osobe apsolutno nesposobne za rasuđivanje nisu sposobne za bilo kakvo rasuđivanje i one nemaju vlastitu volju. Osobe koje ne mogu pravilno rasuđivati mogu izraziti svoju volju da sklope brak, ali one nisu svjesne pravog značenja svojih riječi.

U holandskom pravu osobe nesposobne za rasuđivanje ili osobe koje ne mogu izraziti pravno relevantnu volju niti shvatiti značaj izražene volje ne mogu sklopiti punovažan brak²⁰³.

Teška duševna bolest ili nemogućnost pravilnog razumijevanja date izjave predstavlja uslov za zaključenje punovažnog braka **u Norveškoj**. Ukoliko osoba nadležna za sklapanje braka posumnja da jedan od bračnih partnera ne može pravilno razumjeti datu izjavu i nije sposoban biti normalno motiviran za sklapanje braka, može tražiti

195 Član 1:41 CC.

196 Član 1:41. stav. 2. CC. Istovjetno rješenje sadrži i ZoB Švedske.

197 Član 47. CC.

198 Frederik Swennen, O tempora, o mores! The evolving marriage concept and the impediments to marriage, Attorney-at-law at the Brussels Bar (Greenille Estate & Trust Attorneys), Antwerpen. Preuzeto 21. 03. 2011. sa: <http://www.ua.ac.be/main.aspx?c=frederik.swennen&n=4753>

199 CC – članovi 1601. i 1605.

200 Zakon o dozvoljavanju zaključenja braka osobama istoga spola. Član 1. stav 4.

201 Marko Mladenović, Slobodan Panov, str. 46.

202 Marija Drakšić, Porodično pravo i pravo deteta, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2011., str. 109 – 110.

203 Član 1:32. CC.

potvrdu liječnika²⁰⁴. Svaka osoba koja nema poslovnu sposobnost ili joj je poslovna sposobnost oduzeta da bi sklopila brak, mora imati saglasnost jednog od staratelja. Isto vrijedi i za bilo koju osobu za koju je imenovan privremeni staratelj/ica, ako je dio dužnosti privremenog staratelja/ice da dâ takav pristanak. Ako izostane pristanak staratelja ili privremenog staratelja/ice, okružni guverner može dati dozvolu za sklapanje braka, ako ne postoji razuman osnov za odbijanje pristanka²⁰⁵.

Prema CC Španije ako jedan od bračnih partnera boluje od neke duševne bolesti, prethodno mora dostaviti dokaz, odnosno medicinsko mišljenje da je sposoban dati pravno relevantnu izjavu²⁰⁶.

Osoba kojoj je oduzeta poslovna sposobnost ne može sklopiti brak bez odobrenja staratelja/ice. **Islandski zakonodavac** normira da ukoliko izostane odobrenje staratelja/ice, odobrenje za sklapanje braka može dati Ministarstvo pravde, ukoliko ocijeni da je uskraćivanje odobrenja neopravdano²⁰⁷.

Danski zakonodavac takođe normira da osoba koja se nalazi pod starateljstvom ili joj je staratelj imenovan uslijed odluke o oduzimanju poslovne sposobnosti ne može sklopiti brak bez pristanka staratelja/ice²⁰⁸.

1.2.5. Slobodno izjavljene volje

Da bi se brak koji je nastao saglasnom izjavom volja budućih bračnih partnera smatrao punovažnim, zahtijeva se da volje budu date slobodno. Izjave volja ne smiju biti date pod prinudom ili u zabludi.

U islandskom pravu brak će se poništiti ukoliko je bračni partner bio primoran na sklapanje braka ili ukoliko je bio primoran da šuti o činjenicama iz svog ili života drugog bračnog partnera²⁰⁹.

U Španiji brak će se poništiti ukoliko je sklopljen u zabludi o ličnosti bračnog partnera ili njegovim ličnim kvalitetama, ako su one uticale na davanje izjave o sklapanju braka.²¹⁰

Bračni partneri **u Norveškoj** ne mogu zaključiti punovažan brak ukoliko nisu znali za spolnu bolest budućeg bračnog partnera. Spolna bolest može predstavljati jednu od bitnih osobina bračnog partnera o kojoj je drugi bračni partner bio u zabludi. Prema ZoB Norveške, osobe koje boluju od spolno prenosivih bolesti mogu sklopiti brak ako je drugi bračni partner upoznat sa tim i oba bračna partnera su usmeno obaviještena od strane liječnika o rizicima povezanim sa bolešću. U ovom slučaju obaveza čuvanja poslovne tajne ne sprečava liječnika

²⁰⁴ Član 9. ZoB.

²⁰⁵ Član 2. ZoB.

²⁰⁶ Član 56. CC.

²⁰⁷ Član 8. ZoB.

²⁰⁸ Član 3. ZoB.

²⁰⁹ Član 28. st 1. t. 3. ZoB.

²¹⁰ Član 73. st. 1. t. 4. CC.

da informacije o spolnoj bolesti prenese osobi koja zaključuje brak ili da bude pozvan kao svjedok prilikom zaključenja braka²¹¹. Odredba člana 5. st. 1. i 2. odnosi se i na heteroseksualni i na istospolni brak.

1.2.6. Neosuđivanost za ubistvo ili saučesništvo u ubistvu bračnog partnera

U **portugalskom i španskom** pravu uslov za sklapanje punovažnog braka predstavlja osuda za ubistvo ili saučesništvo u ubistvu bračnog partnera.

Osoba koja je osuđena kao počinitelj ili saučesnik u ubistvu partnera ili partnerice ne može sklopiti brak u **Španiji**²¹². Dozvolu za sklapanje braka ovoj osobi može dati ministar pravde na zahtjev jednog od bračnih partnera²¹³.

Portugalsko pravo takođe predviđa da osoba ne smije biti osuđena za ubistvo ili saučesništvo u ubistvu bračnog partnera kao uslov za sklapanje braka²¹⁴.

1.3. Stvarna i mjesna nadležnost za sklapanje istospolnog braka

Zemlje koje normiraju mogućnost zaključenja braka u građanskoj formi ne prave razliku pri određivanju stvarne i mjesne nadležnosti za sklapanje istospolnog i tradicionalnog braka. U Holandiji, Belgiji i Francuskoj samo građanski brak proizvodi pravne posljedice. **Holandsko pravo** normira da se brak prvo mora zaključiti u građanskoj formi, a nakon toga može biti zaključen i u vjerskoj formi²¹⁵. Religijski brak u **Belgiji** ne proizvodi pravna dejstva shodno članu 75. CC. Zaključenju vjerskog braka u Francuskoj mora prethoditi zaključenje građanskog braka; zaključenje vjerskog braka ne proizvodi pravna dejstva.

Vjerski brak proizvodi pravne posljedice u Švedskoj, Islandu, Španiji, Norveškoj i Danskoj. Vjerske zajednice imaju mogućnost da odbiju zaključenje istospolnog braka te se njima ostavlja autonomija da odluče da li će dozvoliti sklapanje istospolnog braka.

Građanski brak u **Švedskoj** sklapa službenik imenovan od strane Općinskog odbora. Ceremonija građanskog braka ima dva oblika, a tekst je prilagođen rodno neutralnom braku. Prvi oblik je svečaniji²¹⁶,

²¹¹ Član 5. stav 1. i 2. ZoB.

²¹² Član 47. st. 3. CC.

²¹³ Član 48. st. 1. CC.

²¹⁴ Član 1602 st. 1/d CC.

²¹⁵ Član 1:68. CC.

²¹⁶ "Želite li ući u brak jedno sa drugim? Brak se temelji na ljubavi i povjerenju. Po ulasku u brak obećajete da ćete poštivati i podržavati jedno drugo. Kao supružnici, vi ste

dok drugi oblik sadrži samo osnovne elemente ceremonije²¹⁷.

Građanski brak **u Norveškoj** se sklapa pred matičarom. Svećenik crkve, svećenik ili ministrant registrovane vjerske zajednice ili vođa koji ima povjerenje zajednice, ukoliko kralj odobri takav čin sklapanja braka, ovlaštene su osobe za zaključenje braka²¹⁸. Osobama koje žele sklopiti istospolni brak, navedene osobe mogu odbiti zaključenje braka ukoliko nisu pripadnici njihove vjere ili nisu članovi zajednice, ukoliko je osoba razvedena, a njen bivši partner je još uvijek živ²¹⁹.

Bračni partneri **u Danskoj** mogu sklopiti građanski ili vjerski brak. Pravila za sklapanje vjerskog braka određuju se od strane vjerske zajednice. Vjerski brak se može sklopiti u crkvi, ukoliko je jedan od bračnih partnera pripadnik crkve, i u priznatim vjerskim zajednicama, ukoliko je jedan od bračnih partnera pripadnik vjerske zajednice i u njoj postoji lice ovlašteno za sklapanje braka²²⁰.

U Španiji brak koji je sklopljen u skladu sa pravilima kanonskog prava ili pravilima neke od vjerskih zajednica, ukoliko se ista ne protive pravilima predviđenim od strane državnog zakonodavstva, ima građanski učinak²²¹.

dvije nezavisne osobe koje stiču snagu iz braka. "Budući da ste izjavili volju da želite ući u brak jedno sa drugim, ja vas pitam: Da li vi NN uzimate ovog/u muškarca/ženu za svog/ju supruga/suprugu i da li ćete ga/je voljeti u dobru i zlu? Odgovor. Da li vi NN uzimate ovog/u muškarca/ženu za svog/ju supruga/suprugu i da li ćete ga/je voljeti u dobru i zlu? Odgovor. (Par može razmijeniti prstenje.) Ja sada izjavljujem da ste u zakonitom braku. Sada kada izađete i počnete voditi svoje živote i vratite se svojim rutinskim obavezama sjetite se ovoga braka, svoje ljubavi jednog prema drugom i međusobnog poštivanja koje ste osjetili u ovom trenutku i koje vas je dovelo ovdje. Želim vam sreću i blagostanje u braku." Preuzeto sa: Gender-neutral marriage and marriage ceremonies, Ministry of Justice, Ju 09.01e · May 2009. Preuzeto 20. 07. 2013. sa: <http://www.regeringen.se/content/1/c6/12/55/84/ff702a1a.pdf>

217 "Izjavljujete li da želite stupiti u brak jedno sa drugim? Da li vi NN uzimate ovog/u muškarca/ženu za svog/ju supruga/suprugu? Odgovor. Da li vi NN uzimate ovog/u muškarca/ženu za svog/ju supruga/suprugu? Odgovor. Sada izjavljujem da se nalazite u zakonitom braku." Ibid.

218 Član 12. ZoB. Pored navedenih osoba, brak mogu zaključiti i: notar, ukoliko djeluje izvan svog okruga, diplomatski službenik u skladu sa Zakonom o diplomatskoj službi i posebno ovlaštena osoba za sklapanje braka kojeg ovlašćuje Ministarstvo pravde u slučaju potreba zbog velike udaljenosti ili drugih razloga.

219 Član 13. ZoB.

220 Član 16. ZZPB.

221 Član 60. CC.

1.4. Mogućnost konverzije registrovanog partnerstva u brak

Stalni zahtjevi za izjednačavanje prava istospolnih sa raznospolnim parovima rezultirali su uvođenjem mogućnosti konverzije registrovanog partnerstva u brak. Naime, sve zemlje prije legalizacije braka pravno su priznavale model istospolne zajednice života, odnosno registrovano partnerstvo. Legalizacijom istospolnog braka nastala je potreba da se u što većoj mjeri izjednače istospolni bračni i istospolni registrovani partneri.

Kako bi se izbjeglo postojanje dva modela istospolne zajednice života – braka i registrovanog partnerstva, u skandinavskim zemljama se nakon legalizacije istospolnog braka zabranjuje dalja registracija istospolne zajednice života. Holandski zakonodavac je zadržao oba modela istospolne zajednice života. Potrebno je skrenuti pažnju i na činjenicu da je u skandinavskim zemljama moguće pretvoriti samo istospolno registrovano partnerstvo u brak, dok u Holandiji takva mogućnost postoji i za vanbračne heteroseksualne parove. S obzirom na mogućnost konverzije registrovanog partnerstva u brak, zemlje koje su legalizovale istospolni brak možemo podijeliti u tri grupe. **Holandija** je jedina zemlja koja je pored legalizovanog istospolnog braka zadržala institut registrovanog partnerstva i mogućnost njegove konverzije u brak. Na ovaj način istospolnim partnerima ostavljena je mogućnost da izaberu koji oblik zajednice života žele zasnovati. Prema odredbi člana 1:80g. CC Holandije, registrovano partnerstvo se može pretvoriti u brak. Prijava konverzije registrovanog partnerstva u brak se podnosi Registru građanskog statusa. Oba partnera moraju biti prisutna prilikom predaje prijave. Nakon predaje prijave partnerima se izdaje potvrda. Od trenutka izdavanja potvrde prestaje registrovano partnerstvo i nastaje brak. Konverzija u brak ne utiče na prava i obaveze između partnera i djece.

Drugu grupu čine zemlje koje su nakon legalizacije istospolnog braka zabranile dalju registraciju istospolnih zajednica života. Međutim, to ne znači da su istospolna registrovana partnerstva prestala postojati. Registrovani partneri koji se nakon legalizacije istospolnog braka nalaze u istospolnom registrovanom partnerstvu i dalje imaju mogućnost da zadrže isti status sve do konverzije partnerstva u brak ili prestanka partnerstva. Partneri koji ne izvrše konverziju partnerstva izjednačavaju se u jednom dijelu u pravima sa partnerima koji se nalaze u braku. U ovu grupu zemalja spadaju Norveška, Švedska i Island.

Od 1. januara 2009. godine u **Norveškoj** nije moguće registrovati istospolno partnerstvo. Ranije registrovano partnerstvo je moguće pretvoriti u brak, partneri su dužni podnijeti zahtjev Nacionalnom građanskom registru te se na osnovu zahtjeva istospolnim partnerima izdaje potvrda da su u braku.

Zabrana registracije istospolnog partnerstva u **Švedskoj** na snazi je od aprila 2009. godine. Međutim, istospolna partnerstva koja su registrovana prije navedenog datuma će i dalje egzistirati dok ne dođe do njihovog prestanka ili konverzije u brak. Podnošenje zahtjeva za konverziju nije ograničeno rokom. Partneri koji žele registrovano partnerstvo pretvoriti u brak moraju podnijeti zajednički zahtjev Poreznoj upravi²²². Brak će se smatrati sklopljenim od trenutka podnošenja zahtjeva. Registrovani partneri se mogu opredijeliti i za zaključenje braka u skladu sa ZoB-om i to bez podnošenja zahtjeva Poreznoj upravi, te se tada na njih primjenjuju pravila kao i na nevjenčane parove²²³.

Izmjenama i dopunama ZZPB **danski zakonodavac** je normirao da partneri mogu registrovano partnerstvo pretvoriti u brak, a da će opštinski organi nadležni za sklapanje braka propisati uslove za konverziju²²⁴.

Za razliku od švedskog i norveškog prava, u **islandskom pravu** je stupanjem na snagu pravila o rodno neutralnom braku stavljen van snage *Zakon o registrovanom partnerstvu*²²⁵. Partneri koji žele svoje registrovano partnerstvo pretvoriti u brak, izjavu, koja mora biti potpisana od oba partnera, podnose Nacionalnom registru. Brak se smatra sklopljenim od trenutka podnošenja potpisane izjave²²⁶.

Treću grupu čine zemlje u kojima je moguće zasnovati i brak i registrovano partnerstvo, ali nije dozvoljena konverzija registrovanog partnerstva u brak. Konverzija nije moguća u Belgiji, Francuskoj, Portugalu i Španiji²²⁷. Zakonima koji uređuju registrovano partnerstvo normirano je da partnerstvo prestaje kada partneri zaključe brak²²⁸ ili kada jedno od njih zaključi brak sa trećom osobom²²⁹.

222 Porezna uprava u Švedskoj je državni organ koji ima svoje lokalne uprave u skoro svakoj opštini. Osobe koje stupaju u brak su dužne da zatraže od lokalne porezne uprave da se ispita da li postoje kakve smetnje za zaključenje braka.

223 Sweden Family Law, Revised edition 2009., str. 8.

224 Član 5. Izmjena i dopuna ZZPB.

225 Član 54. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o braku.

226 Član 5. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o braku.

227 S obzirom na zakonodavnu nadležnost pokrajina, u Španiji na državnom nivou nikada nije donesen Zakon o registrovanom partnerstvu.

228 Primeira alteração à Lei n.º 7/2001, de 11 de Maio, que adopta medidas de protecção das uniões de facto, Anexo Republicação da Lei n.º 7/2001, de 11 de Maio, član 8.

229 Kees Waaldijk, Others May Follow: The Introduction of Marriage, Quasi-Marriage, and Semi-Marriage for Same-Sex Couples in European Countries, Judicial Studies Institute Journal, 2005., str. 119.

1.5. Lična prava i dužnosti istospolnih bračnih partnera

Lični odnosi bračnih partnera čine suštinu samog braka. Od ispunjenja i poštivanja ličnih prava i dužnosti bračnih partnera zavisi kvalitet i stabilnost tradicionalne bračne zajednice. Poštivanje, pomaganje, nezavisnost u izboru rada i zanimanja, sporazumno određivanje mjesta stanovanja i vođenja zajedničkog života, odlučivanje o podizanju djece i obavljanju poslova u bračnoj zajednici, kao i slobodno odlučivanje o izboru prezimena bračnih partnera čine suštinu i istospolnog braka.

Kao što smo i ranije napomenuli, legalizacija istospolnog braka ne podrazumijeva propisivanje posebnih normi koje bi se odnosile samo na istospolni brak, već se izmjenom definicije braka i istospolni i heteroseksualni partneri smatraju bračnim partnerima. Kako se posebno ne uređuju prava i dužnosti istospolnih bračnih partnera, proizlazi da se odredbe o pravima i dužnostima odnose i na homoseksualne i na heteroseksualne bračne partnere.

Tako su, npr., bračni partneri **u Belgiji** dužni doprinositi zajedničkim troškovima, proporcionalno prihodima koje ostvaruju. U slučaju da je odnos između partnera ozbiljno narušen, sudija može odrediti hitne ili privremene mjere koje se, npr., tiču njihovog mjesta boravka ili brige i staranja o djeci²³⁰. Dužnost zajedničkog života prema članu 213. CC Belgije podrazumijeva i dužnost seksualnog kontakta.

U Španiji bračni partneri imaju jednaka prava i dužnosti te se moraju poštivati i međusobno pomagati kao i djelovati u interesu porodice. Dužni su živjeti zajedno, biti vjerni jedno drugom te zajednički brinuti o izdržavanim članovima porodice²³¹.

1.6. Nastanak roditeljskog odnosa između istospolnih bračnih partnera i djece

Roditeljski odnos nastaje prirodnim ili pravnim putem. Prirodni put je rađanje djeteta, a pravni usvojenje. Roditeljski odnos ne nastaje uvijek u isto vrijeme, moment njegovog zasnivanja zavisi od načina nastanka roditeljskog odnosa. Bračno dijete zasniva roditeljski odnos samim rođenjem, odnosno upisom u matičnu knjigu rođenih. Vanbračno dijete može zasnovati roditeljski odnos u istom momentu kao i bračno onda kada mu je očinstvo priznato prije rođenja ili odmah po njegovom rođenju. Međutim, roditeljski odnos može nastati i kasnije, naknadnim utvrđivanjem materinstva i očinstva, ili samo očinstva²³².

230 Marie Digoix, et all., str. 167.

231 Član 66. i 67. CC.

232 Suzana Bubić, Nerimana Traljić, str. 28.

Utvrđivanje bračnog materinstva i očinstva zasniva se na pravnim pretpostavkama. Materinstvo se, u pravilu, utvrđuje na osnovu pravne pretpostavke da je "djetetova majka žena koja ga je rodila", dok se očinstvo utvrđuje na osnovu pravne pretpostavke *patervero is est quem nuptiae demonstrant*.

Međutim, ovo ne važi uvijek u slučaju rođenja djeteta u istospolnom braku. Razlika između istospolnog i heteroseksualnog braka zasniva se upravo na biološkim elementima. Na dijete koje je rođeno u istospolnom braku takođe se može primijeniti pravna pretpostavka o očinstvu ili materinstvu u zavisnosti od toga da li se radi o muškim ili ženskim bračnim partnerima. Pretpostavka o bračnom materinstvu može se primijeniti u lezbijskom istospolnom braku, dok je ona neprimjenjiva u slučaju istospolnog braka između muških osoba. Pravna pretpostavka obračnom očinstvu neprimjenjiva je u slučaju lezbijskog istospolnog braka iz razloga što nema muškarca na kojeg se može primijeniti. Pretpostavljati da je dijete rođeno u istospolnom lezbijskom braku ili da su biološki roditelji djeteta osobe koje se nalaze u istospolnom braku bilo bi "istežanje stvarnosti". Upravo iz tog razloga legalizacija istospolnog braka nema uticaja na pravne pretpostavke o materinstvu i očinstvu. U državama koje normiraju istospolni brak pravne pretpostavke o utvrđivanju materinstva i očinstva u heteroseksualnom braku i dalje su ostale nepromijenjene.

U literaturi se navodi da heteroseksualno roditeljstvo ne bi trebalo biti dominantno na način da isključuje mogućnost ostalih oblika nebiološkog roditeljstva, kao što je usvojenje, roditeljstvo očuha i maćehe, hranjenišтво i roditeljstvo lezbijki i homoseksualaca²³³.

Postizanje jednakosti između istospolnog i heteroseksualnog braka otvara pitanje nastanka roditeljskog odnosa između istospolnih bračnih partnera i djeteta. Rješenje u vezi s nastankom roditeljskog odnosa pokušalo se tražiti u institutu usvojenja. U slučaju zasnivanja roditeljskog odnosa usvojenjem, roditeljski odnos ne nastaje samim rođenjem djeteta. Za njegov nastanak potreban je protek određenog vremena.

Najbolji interes djeteta koristi se kao argument i pobornika i protivnika nastanka roditeljskog odnosa u istospolnoj zajednici života.

Svi **argumenti protivnika** nastanka roditeljskog odnosa u istospolnom braku se svode na dvije tvrdnje. Prva je da su istospolne zajednice nemoralne, a druga je da istospolni partneri imaju negativan uticaj na djecu, što se odražava na djetetov razvoj. Oni navode da istospolno roditeljstvo šteti djeci i da ne može osigurati njihovu dobrobit, pri tome ne navodeći pravne argumente koji bi išli na štetu najboljeg interesa djeteta.

Takođe ističu da za dijete nije normalno da živi u zajednici sa dva oca ili dvije majke, te da će, ukoliko se dopusti usvojenje istospolnim partnerima, ono imati negativan uticaj na psihološki razvoj djeteta. Nadalje navode da su istospolne zajednice života neprirodne, da su osobe koje žive u istospolnim zajednicama sebične i da ignoriraju najbolji interes djeteta, da

233 Zorica Mršević, Istospolne zajednice i deca. Preuzeto 06.06.2011. godine sa: <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0038-982X/2009/0038-982X0901023M.pdf>, str. 34.

su djeca koja žive sa takvim osobama zbunjena u vezi s rodnim identitetom te da su maltretirana od strane istospolnih partnera²³⁴. Takođe se u literaturi navodi da djeca koja žive u istospolnim zajednicama života imaju veću vjerovatnost da i sama budu homoseksualne orijentacije²³⁵.

Manji broj istraživanja pokazuje da su osobe koje žive u homoseksualnim zajednicama više izložene stresu od heteroseksualnih osoba. Priroda i struktura homoseksualne porodice može negativno i stresno uticati na djecu koja žive u takvim porodicama. Za homoseksualne porodice svojstveno je da su izložene odbacivanju od strane društva što kod njih može izazvati emocionalni nemir koji kasnije utiče na razvoj djeteta²³⁶.

Istraživačima koji navode da ne postoje razlike između djece koja su odrastala u homoseksualnim i heteroseksualnim zajednicama života upućuju se kritike da su namjerno uskraćivali informacije koje ukazuju na suprotne zaključke²³⁷.

Pojedini autori ne prihvataju stajališta da su homoseksualne zajednice samo drugačije. Oni navode da razlike između homoseksualnih i heteroseksualnih zajednica života jednostavno postoje. Međutim, razlike koje postoje ne moraju ukazivati na činjenicu da su one nezakonite, one samo otvaraju niz složenih pitanja u vezi sa ostvarivanjem roditeljskog staranja²³⁸.

Pobornici nastanka roditeljskog odnosa u istospolnom braku navode da u prilog najboljem interesu djeteta ne ide činjenica da dijete rođeno od strane žene, koja je u braku sa drugom ženom, određeno vrijeme živi u zajednici bez bilo kakvih obaveza i prava njene bračne partnerice prema djetetu. Po njima razmatranje zakonskih prijedloga od strane zakonodavnih tijela treba da se zasniva na *argumentum a contrario*, zapravo da se traži bilo koji argument koji bi bio protiv nastanka roditeljskog odnosa između istospolnih partnera i djeteta, a koji bi išao na štetu najboljeg interesa djeteta²³⁹.

234 Victoria Clarke, What about the children? Arguments against lesbian and gay parenting, Women's Studies International Forum, Vol. 24, No. 5, pp. 555–570, 2001., str. 557.

235 Ed Vitagliano, Gay Adoption Is Not in the Best Interest of Children. Preuzeto 25.09.2012. sa: <http://www.gale.cengage.com/pdf/samples/sp743029.pdf>, str. 45.

236 George A. Rekers, Review Of Research On Homosexual Parenting, Adoption, And Foster Parenting, University of South Carolina School of Medicine, 2004., str. 38 – 39.

237 Gregory Rogers, "Suffer the children": What is wrong with gay adoption?, Christian Research Journal, volume 28, number 2 (2005), str. 5.

238 Stephen Hicks, Is Gay Parenting Bad for Kids? Responding to the 'Very Idea of Difference' in Research on Lesbian and Gay Parents. Preuzeto 25.09.2012. sa: <http://www.sagepub.com/ballantine2study/articles/Chapter%201/Hicks.pdf>, str. 164 – 165.

239 Adoption by same sex couples. Preuzeto 06.06.2012. sa: <http://www.law.utas.edu.au/reform/docs/AdoptionFinRepA4.pdf>, str. 24 – 25.

Oni ističu da se dopuštanjem istospolnim partnerima da zasnuju roditeljski odnos, koji u ovom slučaju nastaje pravnim putem, odnosno usvojenjem, doprinosi većoj pravnoj sigurnosti i većoj zaštiti najboljeg interesa djeteta, koji se ogleda u sljedećem²⁴⁰:

- Dopuštanje usvojenja partnerovog djeteta od strane drugog istospolnog partnera predstavlja jamstvo da će drugi partner, u slučaju smrti roditelja djeteta, i dalje brinuti o djetetu;
- Štiti se pravo djeteta da održava odnose sa oba partnera u slučaju prestanka braka;
- U slučaju razvoda istospolnog braka dijete ima pravo na izdržavanje od strane oba partnera;
- Djetetu se osiguravaju mogućnosti korištenja beneficija koje proizlaze iz zdravstvenog osiguranja od strane oba partnera;
- Pruža se pravni osnov da partneri zajednički donose odluke o zdravlju, obrazovanju, razvoju ličnosti i drugim pravima koja pripadaju djetetu i
- Stvaraju se osnovi za veću sigurnost u slučaju smrti oba partnera, što se ogleda u pravu na nasljeđivanje, pravu na socijalno osiguranje i sl

Istraživanja pokazuju da nema kritičnih razlika u emocionalnim, fizičkim i socijalnim aspektima između djece koja odrastaju u istospolnim i djece koja odrastaju u heteroseksualnim zajednicama života²⁴¹. Djeca koja odrastaju u istospolnim zajednicama se ne

240 Committee on Psychosocial Aspects of Child and Family Health, Coparent or Second-Parent Adoption by Same-Sex Parents. Preuzeto 31. 03. 2011. sa: <http://www.mpipp.org/coparent-second-parent-adoption.pdf>

241 Charlotte J. Patterson, Children of Lesbian and Gay Parents, Association for Psychological Science, University of Virginia, Volume 15 – number 5., 2006., , str. 243. Isto tako i Jenni Millbank, Meet the Parents: A Review of the Research on Lesbian and Gay Families, For The Gay & Lesbian Rights Lobby (NSW) Inc., January 2002, str. 6 – 12.; Cynthia J. Telingator, M.D., Charlotte Patterson, Children and Adolescents of Lesbian and Gay Parents, J. AM. ACAD. CHILD ADOLESC. PSYCHIATRY, 47:12, December 2008., str. 1366. U studiji iz 2004. godine, koja je provedena u Holandiji, poređeno je stotinu djece homoseksualnih i heteroseksualnih roditelja. Studija je pokazala da ne postoje psihološke razlike između djece koja odrastaju u homoseksualnim i heteroseksualnim porodicama. Fakultet psihologije u Madridu 2005. godine objavio je znanstvenu studiju u kojoj se navodi da se ne može tvrditi da homoseksualne porodice imaju negativan uticaj na psihološki razvoj djeteta. Elizabeth Burleson, International Human Rights Law, Coparent Adoption, and The Recognition of Gay and Lesbian Families, Loyola Law Review, Vol. 55., 2009., str. 799. Istraživanja provedena od strane Fakulteta psihologije u Sevilji i Fakulteta psihologije u Madridu pokazuju da djeca koja odrastaju u istospolnim zajednicama pokazuju isti stepen razvoja kao i djeca koja odrastaju u heteroseksualnim zajednicama, a jedina razlika koja se pokazuje odnosi se na veću toleranciju prema homoseksualnosti i rodnim ulogama. José Ignacio Pichardo Galán, Same-sex couples in Spain. Historical, contextual and symbolic factors, Same-sex couples, same-sex partnerships, and homosexual marriages A Focus on cross-national

identificiraju kao homoseksualci, njihova seksualna orijentacija je u većini slučajeva heteroseksualna²⁴². Istraživanja takođe pokazuju da kod djece koja odrastaju u istospolnim zajednicama ne postoje poteškoće u pogledu rodnog identiteta, spolnog ponašanja i seksualne orijentacije²⁴³. U određenom broju studija se ističe da je jedini negativan uticaj koji se javlja u pogledu djece uticaj drugih osoba i okoline. Djeca školske dobi koja odrastaju u istospolnim zajednicama postaju "meta" homofobičnih vršnjaka ili učitelja²⁴⁴.

Prema izvještaju švedske Vlade iz 2001. godine: "(...) kombinovano istraživanje pokazuje da su se djeca koja imaju LGBT roditelje psihološki i socijalno razvila na sličan način kao i djeca iz heteroseksualnih veza. Nisu zabilježene razlike u smislu seksualnog razvoja djece. Istraživanje nije pokazalo nikakve razlike između sposobnosti homoseksualnih i heteroseksualnih roditelja da djeci pruže dobar odgoj i brigu". Kratak pregled jednog njemačkog istraživanja iz 2009. godine pokazuje da "(...) seksualna orijentacija roditelja ne utiče na ponašanje i razvoj djeteta, da djeca istospolnih roditelja ponekad trpe diskriminaciju, ali imaju psihološku snagu da joj se odupru, te da su djeca istospolnih roditelja tolerantnija prema homoseksualnosti, ali da vjerovatnoća da će i sami postati homoseksualci nije iznad nacionalnog prosjeka"²⁴⁵.

Kortmanova komisija²⁴⁶ u Holandiji, kao i Ministarstvo pravde Švedske, zaključuju da homoseksualni parovi nemaju negativan uticaj na odgoj djece i da mogu djeci pružiti sve što im je potrebno, uzimajući u obzir i osjetljivost koja može nastati iz činjenice da su djeca imala homoseksualne roditelje²⁴⁷.

differentials, Documents de travail n°124, Ined, 2004, str. 171.

242 Real Families, real facts, Research Symposium on LGBT-headed Families. Preuzeto 25.03.2011. sa: <http://www.familypride.org/researchers/SymposiumSummary.pdf>

243 Istraživanja provedena od strane Američke psihološke asocijacije/Američkog udruženja psihologa (APA) odnosila su se na seksualni identitet djece čiji su roditelji ili usvojioci istospolni partneri. Cilj istraživanja su bila tri aspekta seksualnog identiteta: rodni identitet, spolno ponašanje i seksualna orijentacija djece. U pogledu rodnog identiteta sva djeca su navela da ne bi željela biti drugog spola. U pogledu spolnog identiteta studije su pokazale da nema razlika između djece koju odgajaju istospolni partneri i djece koju odgajaju heteroseksualni partneri. Na kraju se takođe zaključuje da nema empirijskih temelja za tvrdnju da djeca gay i lezbijskih roditelja pate od deficita ličnog razvoja. Preuzeto 14.07.2011. sa: <http://www.apa.org/pi/lgbt/resources/parenting-full.pdf>

244 "Studija je pokazala da u uzorku od 84 lezbijske porodice, jedno od petoro djece u životnoj dobi od pet godina starosti doživi napade od strane vršnjaka ili učitelja. Djeca u dobi od 10 godina starosti i njihove majke u dva od pet slučajeva su prijavili homofobično ponašanje od strane vršnjaka ili učitelja." (Ibid).

245 Discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in Europe – 2nd edition, Council of Europe, 2011., str. 100 – 101.

246 Kortmanovu komisiju formirala je Vlada. Sastojala se od osam pravnih eksperata čiji je zadatak bio da iznesu svoje mišljenje o legalizaciji istospolnog braka i proširenju roditeljskih prava na istospolne partnere.

247 Preuzetosa: Ministry of Justice, Sweden, Ju03.03e•March 2003, Homosexual partnership and adoption - <http://www.sweden.gov.se/content/1/c6/01/62/17/664ab73b.pdf>

U prilog nastanku i ostvarivanju roditeljskog staranja ide i nedavno donesena *Konvencija o usvojenju djece* (revidirana). Ovom *Konvencijom* se u članu 7. st. 2. normira da države imaju slobodu proširiti područje primjene Konvencije na istospolne parove koji su međusobno sklopili brak ili su međusobno registrovali partnerstvo. Države takođe imaju slobodu proširiti područje primjene ove *Konvencije* na parove suprotnog spola i istospolne parove koji žive zajedno u stabilnoj vezi.

Slabost *Konvencije* je u rezervama koje država ima mogućnost uložiti na pojedine odredbe. Članom 27. *Konvencije* normirano je da države mogu izjaviti rezerve na odredbu prema kojoj dijete mogu usvojiti osobe koje su registrovale svoju zajednicu, u državama koje takvu zajednicu života poznaju ili samci (član 7. st. 1/a/ii i 1/b). Ukrajina i Rumunija su izjavile rezervu na član 7. st. 1/a/ii. čime zadržavaju pravo da ne dozvole usvojenje djeteta od strane heteroseksualnih partnera koji se nalaze u registrovanom partnerstvu.

1.6.1. Medicinski potpomognuta oplodnja u istospolnom braku

U uporednom pravu roditeljsko staranje u istospolnom braku nastaje pristankom biološkog roditelja djeteta na vršenje roditeljskog staranja od strane drugog bračnog partnera (Švedska, Norveška, Island, Danska i Španija) ili po osnovu zakona u slučaju medicinski potpomognute oplodnje, odnosno odlukom suda (Holandija). Neka nacionalna prava ne ostavljaju mogućnost nastanka roditeljskog staranja u istospolnom braku (Belgija i Portugal).

Holandski zakonodavac razlikuje roditeljsko i zajedničko staranje. U istospolnom braku ne dolazi odmah do stvaranja porodične veze između partnera i djeteta, tako da istospolni partneri ne mogu ostvarivati roditeljsko staranje. Istospolni partneri mogu ostvarivati samo zajedničko staranje²⁴⁸. Od 1. januara 2002. godine zajedničko staranje istospolnih partnera prema djetetu nastaje po sili zakona, ako je jedan od partnera ili bračnih partnera zakonski roditelj i stara se o djetetu, dok drugi to nije, pod uslovom da dijete nije u zakonskom roditeljskom odnosu s drugim roditeljem koji se o njemu ne stara²⁴⁹. Nastanak zajedničkog staranja nad djetetom koje nema drugog roditelja razlikuje se u zavisnosti od činjenice da li se radi o ženskim ili muškim partnerima. Zajedničko staranje nastaje na osnovu zakona ukoliko se dijete rodi u lezbijskom braku, a ukoliko se dijete rodi u braku dva muškarca, zajednička odgovornost može nastati samo na osnovu odluke suda. Jasno je da ovo pravilo ide samo u korist

248 Stefania Bariatti, Carola Ricci and Laura Tomasi, The impact of the increasing numbers of same-sex marriages or legally recognized partnerships on other legal domains, such as property rights and divorce law, The European Parliament's Committee on Civil Liberties, Justice and Home Affairs, September 2007., str. 5. Preuzeto 02.06. 2011. sa: <http://www.ipolnet.ep.parl.union.eu/ipolnet/cms>

249 Član 1:253sa. CC Holandije.

lezbijских браčnih ili registrovaniх partnerica, jer dijete ne može biti рођено u braku ili registrovanom partnerstvu između dva мушкарца²⁵⁰. Umjetna oplodnja i drugi oblici medicinski potpomognute oplodnje za lezbijke i neudate žene nisu zakonski zabranjeni u Holandiji, iako su četiri od četrnaest klinika za *in vitro* začēće odbile pružiti ovu uslugu ženama u lezbijском partnerstvu²⁵¹.

Medicinski potpomognuta oplodnja u **Švedskoj** dopuštena je istospolnim partnericama pod istim uslovima kao i heteroseksualnim. Za ovu oplodnju potreban je pristanak druge partnerice kao i pristanak liječnika koji ispituje medicinske, psihološke i društvene okolnosti u kojima će dijete odrastati. Pristanak se daje u pismenoj formi uz prisustvo dva svjedoka i Službe za socijalni rad. Bračna partnerica, partnerica iz registrovanog partnerstva ili kohabitantica koja je u zajednici života sa ženom koja je medicinski potpomognutom oplodnjom začela dijete, smatra se roditeljem djeteta koje se rodilo²⁵². Pravila o roditeljstvu se ne primjenjuju ukoliko je medicinski potpomognuta oplodnja učinjena van Švedske.

Nastanak roditeljskog odnosa u **Norveškoj** normiran je *Zakonom o djeci*²⁵³. Žena koja je u braku u vrijeme rođenja djeteta sa ženom koja je rodila dijete začeto medicinski potpomognutom oplodnjom uz odobrenje ovlaštene zdravstvene ustanove i uz njen pristanak smatrat će se "ko-majkom" djeteta²⁵⁴. Dijete ne može imati i oca i ko-majku²⁵⁵. Ko-majčinstvo može nastati i priznanjem uz ispunjenje istih uslova koji se traže za priznanje očinstva, ukoliko je dijete začeto medicinski potpomognutom oplodnjom²⁵⁶. Tako, ko-majčinstvo može priznati i osoba mlađa od 18 godina uz odobrenje osobe koja nad djetetom ostvaruje roditeljsko staranje²⁵⁷. U slučaju medicinski potpomognute oplodnje nije dozvoljeno utvrđivanje očinstva sudskom odlukom²⁵⁸. Međutim, ova odredba se neće primjenjivati ukoliko je oplodnja provedena sjemenom muža ili kohabitanta buduće majke²⁵⁹. Na ovaj način spriječeno je prevarno ponašanje partnerice koja bi nakon medicinski potpomognute oplodnje, korištenjem sjemena svoga muža ili kohabitanta, htjela zaključiti istospolni brak i tako onemogućiti utvrđivanje očinstva od strane bivšeg muža ili kohabitanta.

250 Masha Antokolskaia and Katharina Boele-Woelki, Dutch Family law in the 21st century: trend-setting and straggling behind at the same time, str. 71. Članak preuzet sa: www.ejcl.org/64/art64-5.pdf

251 Robert Wintemute, str. 439.

252 Family Law, Sweden, Produced by the Ministry of Justice, str. 30.

253 Zakon od 8. aprila 1981. – Zakon o djeci.

254 Član 3. Zakona o djeci. Medicinski potpomognuta oplodnja učinjena van Norveške mora biti odobrena od ovlaštene zdravstvene ustanove i podaci o donoru moraju biti poznati.

255 Član 4a. stav 2. Zakona o djeci.

256 Član 4. stav 7. Zakona o djeci.

257 Član 4. stav 6. Zakona o djeci.

258 Član 9. stav 6. Zakona o djeci.

259 Član 9. stav 7. Zakona o djeci.

Nakon legalizacije istospolnog braka **na Islandu** uslijedile su izmjene i dopune *Zakona odjeci*. Član 6. ovog *Zakona* sada glasi: "Žena koja rodi dijete začeto medicinski potpomognutom oplodnjom smatra se majkom djeteta." Žena koja je pristala na umjetnu oplodnju njene partnerice, prema odredbama *Zakona o umjetnoj oplodnji*, roditelj je djeteta. Isto vrijedi i za partnerice koje se nalaze u registrovanom partnerstvu. Muškarac koji daje sjeme za umjetnu oplodnju žene s kojom nije u braku ili registrovanoj zajednici ili žene koja je u zajednici života sa drugom ženom, u skladu sa odredbama *Zakona o umjetnoj oplodnji*, neće se smatrati ocem djeteta²⁶⁰.

Španski zakonodavac je normirao da lezbijski parovi mogu ostvarivati roditeljsko staranje nad djetetom. Nastanak roditeljskog odnosa je normiran *Zakonom o medicinskoj oplodnji* od 15. marta 2007. godine. Članom 6. ovog *Zakona* se propisuje: "Ukoliko je dijete začeto putem medicinski potpomognute oplodnje, bračna partnerica uz saglasnost majke, odnosno drugog bračnog partnera, postat će roditelj djeteta."²⁶¹ Iako se na prvi pogled čini da su heteroseksualni i homoseksualni brakovi u Španiji u potpunosti izjednačeni, ipak među njima postoji razlika. Tako lezbijski parovi jajne ćelije moraju dobiti od anonimnih donora, dok heteroseksualni ćelije mogu dobiti i od donora koji su poznati, pri čemu postoji *de facto* diskriminacija na osnovu bioloških razlika²⁶².

U Belgiji i Portugalu ne postoji mogućnost nastanka roditeljskog odnosa između istospolnih partnera i djeteta. Ukoliko je majka djeteta u braku sa drugom ženom, ona samostalno ostvaruje roditeljsko staranje nad djetetom, iako dijete *de facto* živi u porodici sa dvije žene²⁶³. Iako je dozvolila medicinski potpomognutu oplodnju za lezbijke, roditeljski odnos u istospolnom braku u Belgiji može nastati samo usvojenjem.

Omogućavanjem medicinski potpomognute oplodnje za istospolne bračne partnerice, zakonodavci u navedenih pet zemalja normirali su da se bračna partnerica majke djeteta smatra roditeljem djeteta koje je rođeno medicinski potpomognutom oplodnjom. Da bi postala roditelj neophodan je, kao i kod heteroseksualnih bračnih

260 Zakon o braku i drugim zakonima o brisanju registrovanog partnerstva. Preuzeto 23.03.2011. sa: <http://www.althingi.is/altext/138/s/1302.html>

261 Kees Waaldijk, Overview of Forms of Joint Legal Parenting Available to Same-Sex Couples in European Countries, *Droit et Societe*, 72/2009., str. 385.

262 Raquel Platero Méndez, The Limits of Equality, The Intersectionality of Gender and Sexuality in Spanish Policy Making, *KVINDER, KØN & FORSKNING* NR. 1 2007., str. 43.; Raquel Platero, Outstanding challenges in a post-equality era: The same-sex marriage and gender identity laws in Spain, *International Journal of Iberian Studies* Volume 21. Number 1. © 2008. Intellect Ltd, str. 44.

263 Olivier De Schutter and Kees Waaldijk, Major legal consequences of marriage, cohabitation and registered partnership for different-sex and same-sex partners in Belgium, *More or less together: Levels of legal consequences of marriage, cohabitation and registered partnership for different sex and same-sex partners*, 2003., str. 52.

partnera, pristanak bračne partnerice na medicinski potpomognutu oplodnju. Pored pristanka bračne partnerice, u Španiji se zahtijeva i pristanak majke (iz razloga što je u Španiji medicinski potpomognuta oplodnja dozvoljena ženama bez obzira na bračni status i seksualnu orijentaciju). Između heteroseksualnih i istospolnih bračnih partnera postoje određene razlike. Da bi se primjenjivala pravila o roditeljstvu, medicinski potpomognuta oplodnja mora biti učinjena u domicilnoj državi (Švedska), istospolne partnerice mogu koristiti samo ćelije od anonimnih donora (Španija), utvrđivanje očinstva je moguće ukoliko je oplodnja učinjena sjemenom muža ili kohabitanta (Norveška). Primjetno je da istospolnim bračnim partnerima (brak između dva muškarca) nije dozvoljeno zaključenje ugovora o surogat materinstvu.

1.6.2. Usvojenje djeteta od strane istospolnih bračnih partnera

U savremenim pravnim sistemima usvojenje predstavlja najkvalitetniji vid zaštite djece bez roditeljskog staranja. "Cilj usvojenja nije produženje porodice usvojioca, nego prvenstveno zaštita interesa usvojenog djeteta. Usvojenje treba da nadoknadi djetetu roditelje, dom i porodicu."²⁶⁴

U Holandiji, Norveškoj, Švedskoj, Islandu, Danskoj i Španiji istospolnim bračnim partnerima omogućeno je da usvoje djecu istovremeno sa legalizacijom istospolnog braka, dok je u Belgiji trebao proći određeni vremenski period nakon njegove legalizacije. Omogućavanje sklapanja istospolnog braka uticalo je i na omogućavanje usvojenja heteroseksualnim i homoseksualnim parovima koji žive u registrovanim partnerstvima.

U zavisnosti od toga da li se kao usvojilac pojavljuje jedna osoba ili se kao usvojioci pojavljuju istospolni bračni partneri razlikujemo pojedinačno i zajedničko usvojenje. Lezbijka bez partnerice ili muškarac bez partnera može aplicirati da postane usvojilac (usvojenje od strane jedne osobe). Istospolni bračni partner može usvojiti biološko ili usvojeno dijete svog partnera (usvojenje partnerovog djeteta). Ovim vidom usvojenja štiti se najbolji interes djeteta na način da oba partnera imaju pravno priznat roditeljski status. U nedostatku ovog rješenja, ukoliko biološki roditelj umre ili u slučaju razvoda, odvajanja ili drugih okolnosti koje bi roditelju onemogućile da ispunjava svoje roditeljske obaveze, djetetu i bračnom partneru uskraćuju se prava i obaveze koja postoje između roditelja i djece. Istospolni bračni partneri djetete mogu usvojiti i zajednički.

U Holandiji, Belgiji, Francuskoj, skandinavskim zemljama i Španiji dopušteno je i samcima i bračnim partnerima da usvoje dijete. Skandinavske zemlje omogućavaju usvojenje istospolnim bračnim partnerima pod istim uslovima kao i heteroseksualnim. Bračni partner

264 Suzana Bubić, Nerimana Traljić, str. 109.

u Norveškoj može zajednički usvojiti dijete samo sa svojim bračnim partnerom. Bračni partner može usvojiti dijete svog bračnog partnera uz njegovu saglasnost²⁶⁵. Istovjetna rješenja predviđaju i zakoni o usvojenju Danske, Švedske i Islanda²⁶⁶. Portugal je jedina zemlja u kojoj istospolnim partnerima nije dozvoljeno da usvajaju djecu.

Usvojenje od strane istospolnih partnera **u Holandiji** je vremenom postajalo sve manji društveni problem, te se o njemu diskutovalo na civilizovan i razuman način. U takvoj diskusiji lakše je ustanoviti da jedva postoji i jedan razuman argument protiv dopuštanja istospolnim partnerima da usvoje dijete. Razlika između Holandije i drugih država je ta što su debate u drugim pravnim sistemima ostale opterećene svim vrstama problema koji zaista trebaju biti odvojeni od pojma braka, a to su: pozicija crkve, porezni sistem, teret socijalne zaštite, priliv stranaca, penzioni fond, itd. Ovaj problem Holandija je riješila osnivanjem savjetodavne komisije sastavljene isključivo od pravnih eksperata. Komisija je preporučila Vladi da i istospolnim partnerima omogući usvajanje djece i da se ostala roditeljska prava prošire na njih. Pored najboljeg interesa djeteta kao odlučujućeg uslova za usvojenje, komisija je predložila i dodatni uslov (da dijete ne može očekivati ništa od svojih bioloških roditelja). Normiranjem dodatnog uslova za usvojenje djeteta prevazišao se problem usvajanja djeteta od strane očuha/maćehe. Komisija je takođe predložila da dijete rođeno u lezbijskom braku može imati biološku majku kao zakonsku majku, ali da partnerice mogu zahtijevati ostvarivanje zajedničkog staranja²⁶⁷. Na ovaj način komisija je dala odgovore Vladi na dva centralna pitanja: kako zaštititi biološkog oca ili majku u slučaju usvojenja od strane očuha/maćehe i kako prevazići problem pravne pretpostavke o očinstvu i materinstvu.

Odredbe CC Holandije koje uređuju usvojenje jednako se primjenjuju i na istospolne i na heteroseksualne bračne partnere. U Holandiji postoji samo jedan oblik usvojenja. Prema članu 229. CC Holandije usvojenjem se zasniva srodnički odnos između usvojenika i usvojioca i njegovih/njenih krvnih srodnika ili njihovih krvnih srodnika.

Usvojenje se u Holandiji zasniva odlukom suda, na prethodni zajednički zahtjev dvije ili jedne osobe. Zajednički zahtjev ne može se podnijeti ukoliko osobe prema pravilima CC Holandije ne mogu sklopiti

265 Član 5. i 5a. Zakona o usvojenju Norveške. Preuzeto 02. 04. 2011. sa: <http://www.regjeringen.no/en/doc/laws/Acts/ACT-OF-28-FEBRUARY-1986-NO-8-RELATING-TO.html?id=443477>

266 Family Law, Sweden, Produced by the Ministry of Justice, Translated by James Hurst, English Law Translations, Revised edition 2009., preuzeto sa: www.sweden.gov.se, Zakon o usvojenju Islanda; preuzeto 04.04.2011. sa: <http://www.althingi.is/altext/stjt/1999.130.html>, Član 5. i 5a. Zakona o usvojenju Danske. Preuzeto 06.04. 2012. sa: http://www.childoneurope.org/issues/adoption/adoption_legislation/Denmark.pdf

267 Kees Waaldijk, Small Change: How the Road to Same-Sex Marriage Got Paved in the Netherlands, u Robert Wintemute, Legal Recognition of Same-Sex Partnerships A Study of National, European and International Law, OXFORD – PORTLAND, OREGON, 2001., str. 437 – 464.

brak²⁶⁸. Da bi se isključila mogućnost podnošenja zajedničkog zahtjeva za usvojenje od bilo koje dvije osobe, normira se da ga mogu podnijeti dvije osobe koje, prije predaje zahtjeva, žive zajedno najmanje tri godine bez prestanka. Osoba koja želi da usvoji dijete bračnog partnera, registrovanog partnera ili partnera iz zajednice života, može podnijeti zahtjev ako prije predaje zahtjeva zajedno živi sa roditeljem djeteta najmanje tri godine bez prestanka. Ova odredba se neće primjenjivati ukoliko je dijete rođeno ili će biti rođeno za vrijeme trajanja zajednice života između usvojioca i roditelja djeteta²⁶⁹. Zahtjev za usvojenje se može odobriti samo ako je usvojenje u najboljem interesu djeteta i ako u vrijeme podnošenja zahtjeva za usvojenje dijete ne može očekivati ništa od svojih roditelja u smislu ispunjavanja roditeljskih obaveza i ako su ispunjeni uslovi navedeni u članu 228. CC Holandije²⁷⁰.

Legalizacijom istospolnog braka u **Belgiji** istospolnim bračnim partnerima nije bilo dopušteno da usvajaju djecu. Tek tri godine nakon legalizacije istospolnog braka, 2006. godine, dopušteno im je usvojenje pod istim uslovima koji se zahtijevaju i za heteroseksualne bračne partnere²⁷¹.

Za razliku od navedenih zemalja, Španija nije imala jedinstven *Zakon o istospolnom registrovanom partnerstvu*. Legalizacijom istospolnog braka u Španiji, *Zakonom 13/2005.* u članu 175. CC Španije dodan je stav 4. koji propisuje: "Niko ne može biti usvojen od strane više od jedne osobe, osim kada je usvojenje učinjeno zajednički od strane bračnih partnera ili sukcesivno."²⁷² Pravilnim tumačenjem stava 4. ovog člana da se zaključiti da u Španiji dijete može biti usvojeno samo od strane jedne osobe. Izuzetak je predviđen u slučaju kada bračni partneri zajednički usvajaju dijete ili kada se dijete od strane bračnih partnera usvaja sukcesivno. Navedenom odredbom se omogućava istospolnim bračnim partnerima da ostvare pravo na usvojenje.

Jedina država koja je legalizovala istospolni brak, a nije dopustila usvojenje istospolnim partnerima je **Portugal**. Izmjenama i dopunama CC Portugala, kojim se legalizuje istospolni brak, u članu 3. normira se: "Izmjene i dopune ovog zakona ne uključuju dopuštenost usvojenja, na bilo koji način, za osobe koje se nalaze u istospolnom braku." Zabrana usvojenja za istospolne bračne partnere proizlazi i iz odredbe člana 5. *Izmjena i dopuna CC Portugala* kojim se normira da "svi zakoni koji se odnose na brak trebaju biti tumačeni u svjetlu ovog zakona, bez obzira na spol bračnih partnera, ne dovodeći u pitanje član 3. ovog zakona".

268 Član 227. stav 1. CC.

269 Član 227. stav 2. CC.

270 Član 227. stav 3. CC. Članom 228. CC se propisuju uslovi za usvojenje.

271 Kees Waaldijk, Overview of Forms of Joint Legal Parenting Available to Same-Sex Couples in European Countries, str. 385.

272 Encarna Roca, Homosexual Families: Adoption and Foster Care, WELLCHI WORKING PAPER SERIES, WP No. 6/2007, April, 2007, str. 5. Preuzeto 04.04.2011. sa: www.ciimu.org/webs/wellchi/publications.htm

1.7. Imovinski odnosi istospolnih bračnih partnera

Legalizacijom istospolnog braka termin "bračni partneri" se odnosi i na istospolne i na heteroseksualne partnere. Imovinsko-pravni odnosi istospolnih i heteroseksualnih bračnih partnera uređeni su na istovjetan način. Stoga će se u ovom dijelu dati kratak prikaz bračnih imovinskih režima koji se odnose na imovinske odnose partnera iz heteroseksualnog braka.

Sve veći broj pravnih sistema normira postojanje dva imovinsko-pravna režima, odnosno sistema imovinskih odnosa: zakonski i ugovorni. Manji broj nacionalnih zakona uređuje imovinske odnose bračnih partnera samo u obliku zakonskog sistema. Uvažavanjem autonomije bračnih partnera i potrebom da im se ostavi mogućnost da urede svoje imovinske odnose drugačije od načina na koji je to uradio zakonodavac, pored zakonskog normira se i ugovorni sistem. Zakonodavci u većem broju evropskih zemalja ostavljaju mogućnost bračnim partnerima da odaberu sistem koji će se primijeniti na njihove imovinsko-pravne odnose.

Zakonski imovinski sistem se primjenjuje tek onda kada se bračni partneri nisu odlučili za ugovorni imovinski sistem, odnosno kada nisu ugovaranjem nekog drugog sistema isključili primjenu zakonskog.

U uporednom pravu postoje tri zakonska imovinska sistema²⁷³:

- a) sistem zajednice imovine
- b) sistem odvojenosti imovine i
- c) sistem odložene zajedničke imovine (kombinacija prethodna dva).

a) **Sistem zajednice imovine** je prevladavajući u uporednom pravu. Za ovaj sistem je karakteristično da pored posebne imovine bračnih partnera postoji i zajednica imovine. U ovom sistemu bračni partneri postaju zajedno vlasnici, zajedničari ili suvlasnici svega onoga što je stečeno radom u toku trajanja braka²⁷⁴. Kao zakonski, ovaj sistem je prihvaćen u Belgiji, Islandu, *Španiji, Portugalu i Holandiji*.

Belgijskim CC normirano je da bračni partneri u braku stiču zajedničku imovinu. Oni se mogu dogovoriti da pored imovine koju su stekli u braku, zajedničku imovinu čini i imovina koju su imali prije stupanja u brak. Zajedničkom imovinom se smatraju prihodi od profesionalne djelatnosti, dobiti, dohoci, kamate od lične imovine i pokloni dati bračnim partnerima²⁷⁵. Prihodi od profesionalne djelatnosti se u praksi tumače široko i obuhvataju sva primanja isplaćena od poslodavca, bilo da se radi o plaći ili naknadama²⁷⁶. Ako se u sudskom postupku ne može dokazati da

273 Gordana Kovaček Stanić, Uporedno porodično pravo, Novi Sad, 2002, Novo porodično zakonodavstvo, Grafičar, Kragujevac, 2006., str. 44.

274 Ibid.

275 Član 1405. CC.

276 Walter Pintens, Property relationship between spouses – Belgium, University of Leuven, 2008., str. 14.

određena imovina čini zajedničku ili posebnu imovinu, onda se ona smatra zajedničkom imovinom²⁷⁷.

Posebnu imovinu čini imovina koju je bračni partner imao prije sklapanja braka, kao i sva imovina koju je u toku trajanja braka stekao bez naknade. Isto tako, čine je svi predmeti koji služe za ličnu upotrebu, književna i umjetnička djela, pravo na naknadu lične ili moralne štete i pravo na penziju²⁷⁸.

Prema članu 1408. CC Belgije bračni partneri solidarno odgovaraju za obaveze koje su zajedno preuzeli, koje je preuzeo samo jedan od njih u cilju zadovoljavanja zajedničkih potreba u domaćinstvu, za obaveze koje imaju prema krvnim srođnicima u pravoj liniji, kao i za kamate na lične dugove. Ova odgovornost postoji i u slučaju dugova za koje bračni partneri ne mogu dokazati da su nastali od strane samo jednog od njih.

Bračni partner isključivo odgovara za obaveze nastale za podmirenje ličnih potreba, obaveze koje su nastale po osnovu zabranjenih zanimanja ili zabranjenih djela i obaveze koje proizlaze iz krivičnog djela ili štete koju je prouzrokovao samo jedan bračni partner²⁷⁹.

Zajednička imovina se dijeli na jednake dijelove (član 1445. CC Belgije). Prilikom njene podjele bračni partner može zahtijevati da mu se u njegov dio uračuna porodična kuća (član 1446. CC Belgije). Zakon ne normira da porodična kuća mora biti kuća u kojoj su oni boravili, tako da bračni partner može zahtijevati da mu se dodijeli vikendica umjesto porodične kuće. U slučaju prestanka braka smrću, preživjeli bračni partner ima pravo zahtijevati da mu se u njegov dio uračuna porodična kuća, što sud mora uvažiti.

Ukoliko ne žele da se na njih primijeni zakonski imovinski režim, budući bračni partneri mogu zaključiti predbračni ugovor u formi notarskog akta (član 1392. CC Belgije). Tokom trajanja braka oni mogu mijenjati ovaj ugovor. Predbračni ugovor se upisuje u izvod iz matične knjige vjenčanih. Ukoliko u vjenčanom listu nije upisano da su bračni partneri zaključili predbračni ugovor, oni se nemaju pravo pozivati na njega u slučaju potraživanja trećih osoba (član 76. u vezi sa članom 101. CC Belgije).

U islandskom pravu bračni partneri stiču bračnu stečevinu ukoliko drugačije nisu ugovorili²⁸⁰. Oni imaju pravo raspolaganja i upravljanja imovinom na način da spriječe njeno umanjeње. Bračni partner nema pravo prodati, staviti pod hipoteku ili iznajmljivati porodični dom, uključujući i vikendicu, bez saglasnosti drugog bračnog partnera (član 60. ZoB)²⁸¹. On/a takođe nema pravo, bez pismene saglasnosti dugog bračnog partnera, prodati, založiti ili

277 Član 1405. st. 4. CC.

278 Član 1401. CC.

279 Član 1407. CC.

280 Član 53. ZoB.

281 Član 60. ZoB.

dati u zakup namještaj iz kuće, stvari koje služe za ličnu upotrebu drugog bračnog partnera ili djeteta, kao i stvari koje služe za obavljanje profesionalne djelatnosti (član 61. ZoB). Zabrana prodaje, zaloge ili zakupa postoji bez obzira da li se radi o bračnoj stečevini ili posebnoj imovini bračnog partnera (član 62. ZoB).

Bračni partneri odgovaraju solidarno za sve obaveze koje su nastale radi zadovoljenja životnih potreba kao i za obaveze koje su preuzeli radi izdržavanja djeteta. U nedostatku dokaza o preuzetim obavezama oni uvijek odgovaraju solidarno²⁸².

Bračna stečevina se dijeli na jednake dijelove. Načelo podjele na jednake dijelove može biti isključeno u slučaju kada je jedan od bračnih partnera više doprinosa u bračnu stečevinu. Ovaj izuzetak naročito se primjenjuje u slučaju dužeg trajanja braka i kada je bračni partner, s obzirom na finansijsku situaciju prije stupanja u brak, mogao znatno više doprinostiti u bračnoj stečevini.

Budući bračni partneri ili bračni partneri mogu zaključiti bračni ugovor. Ovaj ugovor se zaključuje uz prisustvo bračnih partnera i dva svjedoka, mora biti u pisanom obliku i ovjeren od strane notara ili suda²⁸³. Bračni partneri mogu sporazumno podijeliti imovinu i prije prestanka braka. Sporazum o podjeli imovine se zaključuje u sudu, mora biti u pisanom obliku i potpisan od strane bračnih partnera ili njihovih zastupnika²⁸⁴.

Sistem zajednice imovine prihvaćen je i u španskom pravu. Bračni partneri imaju mogućnost da ugovore jedan od alternativnih sistema, sistem spajanja ili sistem odvojenosti imovine.

Prema sistemu spajanja bračnu stečevinu čini sva imovina koju su bračni partneri imali prije stupanja u brak kao i imovina koju su oni stekli u braku²⁸⁵. Ukoliko se bračni partneri opredijele za sistem spajanja imovine, prije sklapanja i nakon prestanka braka potrebno je izvršiti procjenu imovine svakog od njih (član 1417. CC Španije).

U sistemu zajednice imovine bračnom stečevinom se smatra: zarada bračnih partnera ili bilo koji oblik plaćenog rada, dobici od igara na sreću, prihodi od zajedničke imovine, firma osnovana od strane jednog bračnog partnera bez obzira da li je nastala radom jednog ili oba bračna partnera, pokloni dati bračnim partnerima²⁸⁶.

Posebno imovinom se smatra imovina stečena prije sklapanja braka, pokloni dati samo jednom bračnom partneru, imovina stečena donacijama, prihodi od posebne imovine, potraživanja koja se ne mogu prenositi na treće osobe, odjeća i lični predmeti bračnog partnera, ukoliko nisu velike vrijednosti, i dionice²⁸⁷.

282 Član 69. ZoB.

283 Član 80. ZoB.

284 Član 91. ZoB.

285 Cristina González Beilfuss, Property relationship between spouses – Spain, University of Barcelona, 2008., str. 9.

286 Ibid. str. 13. – 14.

287 Ibid. str. 11.

Bračni partneri odgovaraju solidarno za dugove nastale radi zadovoljenja potreba u domaćinstvu, izdržavanja i obrazovanja zajedničke djece, za obaveze koje su preuzeli zajedno ili ih je jedan od njih preuzeo uz saglasnost drugog, za obaveze nastale u vezi s upravljanjem zajedničkom imovinom, kao i za obaveze koje su preuzete radi obavljanja profesionalne djelatnosti²⁸⁸. Solidarna odgovornost bračnih partnera postoji i u slučaju izdržavanja i obrazovanja partnerovog djeteta koji živi u porodičnoj kući (član 1362. št. 1. CC Španije).

CC Španije u članovima 1325. i 1326. normira mogućnost zaključenja bračnog ugovora. Bračni ugovor mogu zaključiti bračni i budući bračni partneri. Bračni partneri imaju mogućnost da ovim ugovorom prihvate sistem spajanja imovine ili sistem odvojenosti imovine ili da ugovore sistem koji njima najviše odgovara. Ovaj ugovor mora biti sačinjen u formi notarskog akta (član 1327. CC Španije). Ukoliko su njegov predmet nekretnine registruje se u zemljišnom registru (član 1333. CC Španije).

U portugalskom pravu je primarni sistem zajednice imovine (član 1717. CC Portugala). Pored ovog, zakonodavac normira sistem univerzalne zajednice i odvojenosti imovine. Bračnom stečevinom se smatra plaća kao i ostali prihodi koji proizlaze iz rada, prihodi od intelektualnog vlasništva, pokretna imovina (ukoliko se ne dokaže suprotno), pokloni učinjeni bračnim partnerima i prihodi stečeni djelimično iz bračne stečevine, djelimično iz posebne imovine, ukoliko su prihodi iz bračne stečevine vredniji od prihoda iz posebne imovine²⁸⁹.

Posebnu imovinu čini imovina stečena prije sklapanja braka, pokloni dati jednom bračnom partneru i prihodi od posebne imovine. Prihodi stečeni djelimično iz posebne imovine, djelimično iz bračne stečevine; ukoliko su prihodi iz posebne imovine vredniji od prihoda iz bračne stečevine, takođe čine posebnu imovinu²⁹⁰.

Bračni partneri odgovaraju solidarno za obaveze nastale prije ili nakon sklapanja braka, preuzete radi zadovoljavanja tekućih troškova zajedničkog života kao i za obaveze preuzete radi pokrića troškova upravljanja i održavanja bračne stečevine²⁹¹.

Za obaveze preuzete od strane jednog bračnog partnera bez saglasnosti drugog odgovara onaj bračni partner koji ih je preuzeo. Bračni partner samostalno odgovara i za sve obaveze koje su proizašle iz krivičnog djela²⁹².

288 Ibid. str. 16.

289 Guilherme de Oliveira, Rosa Martins and Paula Vitor, Property relationship between spouses – Portugal, University of Coimbra, 2008., str. 10.

290 Ibid. str. 11.

291 Ibid.

292 Ibid. str. 12.

Budući bračni partneri ili bračni partneri mogu zaključiti bračni ugovor (član 1698. CC Portugala). Bračni imovinski režim uspostavljen prije sklapanja braka ne može biti mijenjan nakon sklapanja braka (član 1714. CC Portugala).

Holandija je jedina zemlja koja je kao zakonski imovinski režim zadržala sistem *univerzalne zajednice*²⁹³. Univerzalna zajednica se sastoji od svih postojećih i budućih dobara bračnih partnera (osim onih koji će biti poklonjeni ili ostavljeni testamentom jednom od njih, pod izričitim uslovom da ostanu njegova vlastita imovina), kao i ukupnosti dugova oba bračna partnera preuzetih prije i u toku braka. Svaki od bračnih partnera ima pravo da upravlja imovinom koju je unio u zajednicu. Za raspolaganje porodičnom kućom, kao i poklonima koji prelaze vrijednost običnih poklona, zahtijeva se saglasnost drugog bračnog partnera²⁹⁴. Povjerioci imaju pravo tražiti namirenje dugova iz cjelokupne zajednice i to kako za solidarne tako i za pojedinačne dugove bračnih partnera.

b) U **režimu odvojenosti imovine** brak ne utiče na imovinu bračnih partnera. Svaki bračni partner ostaje vlasnik svoje imovine i njome slobodno raspolaže, bez obzira na koji način ju je stekao. Bračni partneri raspolažu svojom imovinom, oni ostaju isključivi vlasnici svojih dobara, stiču imovinu (zaradu) u toku trajanja braka kao odvojenu a ne zajedničku, a za obaveze prema trećim osobama svojom imovinom odgovara isključivo onaj bračni partner koji je tu obavezu preuzeo. Bračni partneri u većini prava iz ove grupe mogu, umjesto ovog, ugovoriti primjenu režima zajednice. Ovaj sistem, kao primarni, nije prihvaćen u državama koje su legalizovale istospolni brak.

c) U **režimu odložene zajedničke imovine** ne postoji zajedničko vlasništvo. Bračni partneri su, svaki samostalno, vlasnici stvari, s tim da se karakter zajedničke imovine javlja tek kada dođe do podjele imovine. "U režimu zajedničke imovine, oba supružnika su titulari ove imovine, radi se o specifičnom svojinskom pravu zajedničke svojine. Režim odložene zajedničke imovine, međutim, ne podrazumeva postojanje zajedničke svojine, bračni partneri su, svaki pojedinačno, vlasnici stvari, a karakter zajedništva javlja se tek kada se imovina deli."²⁹⁵ Zajedništvo postoji prilikom upravljanja i raspolaganja stvarima koje su značajne za vođenje zajedničkog života. Režim odložene zajedničke imovine je prihvaćen u Švedskoj, Norveškoj i Danskoj.

293 Član 1:94. stav 1. CC: "Zajednica dobara obuhvaća svu sadašnju i buduću imovinu bračnih partnera, osim imovine kojom ostavitelj izražava svoju posljednju volju ili poklon, kojim poklonodavac naglašava da poklonjena ili naslijeđena imovina ne čini zajednicu dobara uz iznimku prava plodouživanja."

294 Član 1:88 CC.

295 Gordana Kovaček Stanić, Uporedno porodično pravo, str. 45.

Zakonski imovinski sistem u **Švedskoj** označava se kao odloženi zajednički sistem ili sistem odložene (buduće) zajedničke imovine, odnosno nordijski sistem²⁹⁶. Po ovom sistemu, svaki bračni partner ima vlastitu imovinu za vrijeme trajanja braka kojom, u principu, samostalno upravlja i odgovara za svoje dugove²⁹⁷. Imovina koja je stečena u braku kao i imovina koju je bračni partner unio u brak, bez obzira na koji način je stečena, ulazi u bračnu stečevinu. Međutim, ovakva kvalifikacija imovine ne utiče na pravo vlasništva, bračni partner ostaje vlasnik imovine i njome samostalno upravlja i raspolaže. Za sve preuzete dugove bračni partner odgovara samostalno²⁹⁸. Bračni partneri mogu imati i posebnu imovinu koja ne ulazi u bračnu stečevinu i koja će biti izuzeta od buduće podjele imovine²⁹⁹.

Nakon prestanka braka i nakon odbitka dugova oba bračna partnera, bračna stečevina se dijeli na dva jednaka dijela³⁰⁰.

Budući bračni partneri ili bračni partneri mogu sačiniti bračni ugovor i odrediti podjelu imovine. Ovaj ugovor mora biti sačinjen u pisanom obliku, potpisan od oba bračna partnera i registrovan na sudu. Nakon registracije, sud ugovor šalje u matični ured. Ugovor proizvodi pravna dejstva od trenutka sklapanja braka pod uslovom da je registrovan u sudu u roku od mjesec dana od dana sklapanja braka³⁰¹.

U Norveškoj je kao primarni sistem prihvaćen sistem odložene zajednice imovine. Bračnim ugovorom bračni partneri mogu izabrati sistem odvojenosti imovine ili sistem koji im najviše odgovara. Ovaj ugovor mora biti sačinjen u pisanoj formi (član 54. ZoB). Bračni partneri u prisustvu dva svjedoka izjavljuju da su upoznati sa odredbama bračnog ugovora i isti potpisuju zajedno sa svjedocima. Ovaj ugovor se mora registrovati u Registru bračnih ugovora u registracionom centru ako se njim prenosi imovina sa jednog bračnog partnera na drugog. Ukoliko se ugovorom samo transformiše odložena zajednica imovine u odvojenu imovinu, i obratno, registracija se ne zahtijeva. Svi bračni ugovori koji za predmet imaju nepokretnu imovinu moraju biti registrovani u Registru za nekretnine³⁰².

Bračni partneri u **Danskoj** imaju mogućnost izbora između sistema odložene zajednice imovine i sistema odvojenosti imovine. Ako se partneri opredijele za sistem odvojenosti imovine,

296 Gordana Kovaček Stanić, Porodično pravo – partnersko, dečje i starateljsko pravo, str. 122.

297 Ibid.

298 Maarit Jäntherä-Jareborg, Margareta Brattström and Kajsa Walleng, Property relationship between spouses – Sweden, Uppsala University, 2008., str. 10 – 12.

299 Ibid.

300 Ibid.

301 Ibid. str. 31 – 32.

302 Tone Sverdrup, Property relationship between spouses – Norway, Faculty of Law, University of Oslo, 2008., str. 37.

ugovor se mora registrovati u javnom registru. Za vrijeme trajanja braka svaki od bračnih partnera ima pravo upravljanja imovinom koju je unio u brak ili koju je stekao za vrijeme trajanja braka, ali to svoje pravo upravljanja ne može koristiti na štetu drugog partnera. Saglasnost bračnih partnera je potrebna za otuđenje imovine ili davanje imovine u zajam ili hipoteku, koja se odnosi na zajednički dom ili namještaj u njemu³⁰³.

1.8. Prestanak istospolnog braka

Brak prestaje: smrću jednog ili oba bračna partnera, proglašenjem nestalog bračnog partnera umrlim, poništenjem i razvodom braka. Bez obzira na koji način brak prestao, pravila za prestanak braka kao i uzroci za razvod braka primjenjuju se i na istospolni brak. U zemljama koje su legalizovale istospolni brak uglavnom je prihvaćen mješoviti sistem razvoda braka, sa izuzetkom Švedske i Holandije u kojima je prihvaćen sistem poremećenosti bračnih odnosa. Takođe, u navedenim pravnim sistemima, sa izuzetkom Švedske, brak može prestati rastavom i razvodom braka.

Uzrok za razvod braka **u pravu Holandije** je "nepovratni raspad braka"³⁰⁴. Ovaj uzrok sud mora utvrditi bez obzira da li zahtjev za razvod braka podnosi samo jedan ili oba bračna partnera. Prema članu 1:154. CC Holandije sud će donijeti odluku o razvodu na zajednički zahtjev bračnih partnera ukoliko se on temelji na njihovom sporazumu da je brak nepovratno prekinut.

Za razliku od ostalih prava, u holandskom pravu postojala je mogućnost konverzije braka u registrovano partnerstvo. Naime, prema odredbi člana 1:149. CC Holandije u vezi sa članom 1:77a, brak je mogao prestati konverzijom u registrovano partnerstvo. Ovaj način prestanka braka u Holandiji se naziva "munjevit razvod"³⁰⁵.

Brak je mogao prestati u roku od 24 sata od podnošenja zahtjeva za konverziju. Bračni partneri su prije predaje zahtjeva za konverziju morali zaključiti sporazum o konverziji. Zahtjev se podnosio Registru građanskog stanja i morao se dostaviti u roku od tri mjeseca od zaključenja sporazuma o konverziji. Međutim, bračni partneri, ukoliko su to željeli, ovaj zahtjev mogli su odmah nakon zaključenja sporazuma podnijeti u Registar. Trenutkom podnošenja ovog zahtjeva brak bi prestao³⁰⁶. Prema tome, brak je mogao prestati bez odluke suda i bez utvrđivanja uzroka za razvod. Mogućnost "munjevitog razvoda" dovela je do rasprava u holandskoj Vladi i pravnoj teoriji. Vladi su bile upućene kritike da se na ovakav način potiču razvodi braka. Pravna

303 Yuval Meri, str. 71.

304 Član 1:151. CC.

305 Masha Antokolskaiaand Katharina Boele-Woelki, str. 60.

306 Ibid. str. 60 – 61.

teorija ukazivala je na mogućnosti povrede prava trećih osoba u slučaju ovog razvoda. Tako, npr., da bi braćni partneri izmijenili imovinski režim, moraju dobiti dozvolu od suda, pri čemu sud ispituje da li se izmjenom imovinskog režima povjerioci dovode u teži položaj. "Munjeviti razvod" omogućavao je braćnim partnerima da nakon razvoda ponovo sklope brak te da prije sklapanja novog braka sačine vanbraćni ugovor, čime su izbjegavali sudsku kontrolu zaštite trećih osoba³⁰⁷. Član 1:77a CC Holandije ukinut je 2009. godine i od tada konverzija braka u registrovano partnerstvo nije moguća.

Prema ZoB Švedske ukoliko se braćni partneri usaglaše da bi njihov brak trebao prestati, oni imaju pravo na razvod (osim u slučaju kada imaju dijete mlađe od 16 godina, kada je obavezno da prije razvoda protekne period od šest mjeseci – "period promišljanja")³⁰⁸. Ako samo jedan braćni partner podnosi zahtjev za razvod braka a drugi ne pristaje na razvod, period promišljanja je obavezan prije razvoda³⁰⁹. Ukoliko braćni partneri žive odvojeno najmanje dvije godine, bilo koji od njih ima pravo na razvod bez prethodnog perioda promišljanja³¹⁰. U ZoB Švedske postoji i poseban uzrok za razvod braka, a odnosi se na situacije kada su osobe između kojih postoji jedna od apsolutnih smetnji za sklapanje braka stupile u brak³¹¹. U takvim slučajevima bilo koji od braćnih partnera ima pravo podnijeti zahtjev za razvod, te u ovom slučaju ovaj zahtjev može podnijeti i javni tužilac. Razvod iz ovog uzroka zamijenio je poništenje braka koje je postojalo u prethodnom zakonu.

Norveški zakonodavac u ZoB-u normira da brak može prestati razvodom braka nakon prethodne rastave ili bez prethodne rastave. Braćni partner koji smatra da ne može nastaviti zajednicu života može podnijeti zahtjev za rastavu braka³¹². Godinu dana od donošenja presude o rastavi braka braćni partneri mogu tražiti razvod braka³¹³. Braćni partneri mogu podnijeti zahtjev za razvod braka ukoliko je između njih prestala zajednica života u trajanju od najmanje dvije godine³¹⁴.

ZoB Norveške normira i razvod zbog krivice jednog od braćnih partnera. Tako braćni partner može podnijeti zahtjev za razvod braka ako je drugi braćni partner pokušao ubiti njega ili djecu ili ih je namjerno izložio zlostavljanju³¹⁵. U navedenim slučajevima zahtjev se može podnijeti u roku od šest mjeseci od dana saznanja za takvo djelo ili u roku od dvije godine od dana izvršenja navedenog djela. Braćni partner koji je na nezakonit način prisiljen da sklopi brak i to bez obzira koja je

307 Ibid.

308 Poglavlje 5. član 1. ZoB.

309 Poglavlje 5, član 2. ZoB.

310 Poglavlje 5, član 4. ZoB.

311 Poglavlje 5, član 5. ZoB.

312 Član 20. ZoB.

313 Član 21. ZoB.

314 Član 22. ZoB.

315 Član 23. st. 1. ZoB.

osoba vršila prisilu na sklapanje braka može zahtijevati razvod braka³¹⁶.

Islandski pravni sistem takođe poznaje institut rastave i razvoda braka. Bračni partner koji smatra da se brak ne može nastaviti ima pravo podnijeti zahtjev za rastavu braka³¹⁷. Ako su se bračni partneri sporazumjeli da traže zakonsku rastavu, ona će im se odobriti³¹⁸.

Zahtjev za razvod braka mogu podnijeti bračni partneri sporazumno, kada prođe šest mjeseci od dana donošenja presude o rastavi ili ga može podnijeti jedan bračni partner ukoliko je prošlo godinu dana od dana donošenja presude o rastavi braka³¹⁹. Ako su bračni partneri prekinuli zajednicu života, oni mogu podnijeti zahtjev za razvod braka ukoliko su živjeli odvojeno u periodu od najmanje dvije godine³²⁰.

ZoB Islanda normira i brakorazvodne uzroke koji se temelje na krivici bračnog partnera. Tako u slučaju da bračni partner učini preljubu ili se slično ponaša, drugi bračni partner može tražiti razvod, pod uslovom da nije pristao ili doprinio tom činu ili se odrekao prava da traži razvod po tom osnovu³²¹. Zahtjev ne može biti odobren ukoliko je bračni partner počinio preljubu nakon rastave³²². Ovaj zahtjev se može podnijeti u roku od dvije godine od dana učinjenja preljube, odnosno u roku od šest mjeseci od saznanja za preljubu³²³. Krivica bračnog partnera postoji i u slučaju kada on učini psihički, fizički ili seksualni napad na drugog bračnog partnera ili dijete. U navedenom slučaju drugi bračni partner može tražiti razvod braka u roku od šest mjeseci od dana kada je postao svjestan takvog ponašanja ili u roku od dvije godine od dana izvršenja napada³²⁴.

Prema CC Španije brak može prestati rastavom i razvodom braka. Sud će odlučivati o rastavi braka ukoliko je zahtjev za rastavu podnesen nakon tri mjeseca od dana sklapanja braka od strane oba bračna partnera ili na zahtjev jednog od bračnih partnera uz saglasnost drugog³²⁵. Dužina trajanja braka neće se zahtijevati ukoliko postoje dokazi o opasnosti po život, tjelesni ili moralni integritet ili seksualne slobode jednog od bračnih partnera. Razlozi za rastavu braka su: neopravdano napuštanje porodičnog doma, bračna nevjera, uvredljivo ponašanje, povreda obaveze izdržavanja zajedničke djece, osuđenost na kaznu zatvora u trajanju dužem od šest mjeseci, prestanak zajednice života u periodu od šest mjeseci³²⁶. Alkoholizam, ovisnost o drogama ili mentalna oboljenja bračnog partnera pod uslovom da su dovela do prestanka zajednice života.

316 Član 23. st. 3. ZoB.

317 Član 34. ZoB.

318 Član 33. ZoB.

319 Član 36. ZoB.

320 Član 37. ZoB.

321 Član 39. st. 1. ZoB.

322 Član 39. st. 2. ZoB.

323 Član 39. st. 3. ZoB.

324 Član 40. ZoB

325 Član 81. CC.

326 Član 82. CC.

Sud će odlučivati o rastavi braka na zahtjev jednog ili oba bračna partnera ukoliko su ispunjeni uslovi iz člana 81. CC Španije.

Bračni partneri mogu podnijeti tužbu za razvod braka kada protekne godinu dana od dana podnošenja zajedničkog zahtjeva za rastavu ili godinu dana od dana pravosnažnosti odluke o rastavi braka ukoliko je zahtjev za rastavu podnio samo jedan bračni partner. Rastava i razvod braka se vode u dva neovisna postupka i stoga je tehnički moguće da se rastava odbije a da se, usprkos tome, nastavi postupak za razvod koji je već pokrenut i da to rezultira donošenjem presude o razvodu na temelju bilo kojeg od ova dva uslova.

U pravnom sistemu Portugala uzroci za razvod i rastavu braka se zasnivaju na subjektivnim i objektivnim elementima.

Subjektivne elemente predstavljaju: povrede bračnih dužnosti koje svojom težinom ili ponavljanjem mogu ugroziti mogućnost daljeg bračnog života³²⁷. Razvod braka se smatra sankcijom za skrivljeno i nedopušteno ponašanje. Član 1672. CC Portugala normira obavezu poštovanja, vjernosti, zajedničkog života, saradnje i pomoći. U pravnoj literaturi se postavlja pitanje da li se ovim članom normira iscrpna lista obaveza i da li postoje druge obaveze koje proizlaze iz zajedničkog života. Zaključak je da određeni oblik ponašanja može a i ne mora predstavljati povredu bračnih dužnosti, u ovisnosti o načinu na koji bračni partneri shvataju svoju zajednicu³²⁸.

Objektivni elementi, tj. neovisni o krivici su: prestanak zajednice života u trajanju od tri godine; prestanak zajednice života u trajanju od jedne godine ukoliko razvod zahtijeva jedan bračni partner bez protivljenja drugog; duševna bolest bračnog partnera; izostanak bilo kakve informacije o tome gdje se tuženi nalazi u trajanju od dvije godine³²⁹.

Pravilo je da bračni partneri, u slučaju kada podnose zahtjev za konverziju rastave u razvod, moraju imati različito prebivalište. Međutim, zajednički život može postojati i bez različitog prebivališta. Zbog toga je objektivnom elementu (različito prebivalište) dodat subjektivni element (namjera da bračni partneri u budućnosti neće imati zajedničko prebivalište)³³⁰. U ovom slučaju prestanak zajednice života mora trajati neprekidno tri godine ili jednu godinu ukoliko je drugi bračni partner dao svoj pristanak na prestanak zajednice života³³¹.

CC Belgije normira da brak može prestati sporazumnim razvodom³³², razvodom zbog krivice bračnog partnera³³³, razvodom nakon rastave³³⁴, konverzijom odluke o rastavi u razvod i razvodom

327 Član 1779 CC.

328 Guilherme de Oliveira, Grounds for Divorce and Maintenance Between Former Spouses, University of Coimbra, 2002., str. 4.

329 Član 1781. CC.

330 Član 1782. CC.

331 Član 1781. st. 1. i 2. CC.

332 Član 233. CC.

333 Član 229. i 231. CC.

334 Član 232. st. 1. CC.

nakon odluke o rastavi zbog duševne bolesti bračnog partnera³³⁵.

Sporazum bračnih partnera, sklopljen na način i prema uslovima koje propisuje zakon, dovoljno dokazuje da je zajednički život postao nemoguć za bračne partnere i da postoji uzrok za razvod. Stoga sporazum dovodi do pretpostavke da je brak nepovratno uništen.

CC Belgije propisuje četiri vrste ponašanja koja dovode do pretpostavke da je brak nepovratno uništen: preljuba (član 229. CC Belgije), nasilje prema bračnom partneru, zlostavljanje bračnog partnera i povreda bračnih dužnosti (član 231. CC Belgije). Povreda bračnih dužnosti se definira kao radnja koja štetno djeluje na čast ili poštovanje bračnog partnera. Međutim, sudovi zauzimaju liberalniji stav i smatraju da povredu bračnih dužnosti predstavlja bilo kakvo ponašanje bračnog partnera kojim se ozbiljno vrši povreda bračnih dužnosti, izuzev ponašanja koje je precizno navedeno zakonom (preljuba, nasilje i zlostavljanje). Prilikom dokazivanja krivice nije potrebno dokazati da je jedan bračni partner djelovao sa namjerom da povrijedi drugog. Dovoljna je činjenica da je on znao ili trebao znati da će posljedice njegovih djela biti štetne za drugog bračnog partnera.

Brak se smatra nepovratno uništenim kada je jedan bračni partner izgubio emotivnu naklonost za drugog i kada je odustao od svakog oblika bračnog života sa njim. Nepostojanje zajednice života u trajanju više od dvije godine i pokretanje postupka za razvod braka predstavljaju oborivu pravnu pretpostavku da je brak nepovratno uništen. Rastava može dovesti do razvoda samo u slučaju kada se utvrdi postojanje uzroka za razvod braka.

Prema **danskom ZZPB-u** brak može prestati rastavom i razvodom braka. Pravo na rastavu braka ima bračni partner koji smatra da ne može nastaviti zajednički život³³⁶. Ukoliko oba bračna partnera žele razvod, zahtjev za razvod braka mogu podnijeti nakon šest mjeseci od dana rastave ili nakon godinu dana od dana rastave ukoliko jedan od njih ne želi razvod braka³³⁷. Ukoliko je zajednica života, zbog neslaganja bračnih partnera, prekinuta duže od dvije godine, oni mogu podnijeti zahtjev za razvod braka³³⁸. Neslaganje bračnih partnera može nastati i nakon prestanka zajednice života i u tom slučaju rok od dvije godine se računa od dana nastanka neslaganja³³⁹.

Bračni partner ima pravo na tužbu za razvod braka ukoliko je drugi bračni partner učinio preljubu³⁴⁰. Tužba za razvod braka u slučaju preljube jednog od bračnih partnera mora se podnijeti u roku od šest mjeseci od dana saznanja za preljubu.

335 Član 232. st. 2. CC.

336 Član 29. ZZPB.

337 Član 31. ZZPB.

338 Član 32. ZZPB.

339 Ingrid Lund-Andersen, Lise Krabbe, Grounds for Divorce and Maintenance Between Former Spouses – Denmark, October, 2002., str. 13. Preuzeto 17.06.2012. sa: <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Denmark-Divorce.pdf>

340 Član 33. ZZPB.

Ukoliko je bračni partner bez saglasnosti drugog bračnog partnera otišao sa djetetom van zemlje ili se ilegalno sa djetetom nalazi u drugoj državi, drugi bračni partner može podnijeti tužbu za razvod braka za vrijeme dok se dijete nalazi u inostranstvu ili u roku od jedne godine od dana povratka djeteta u zemlju³⁴¹.

2. Registrovano partnerstvo u zemljama EU

Prateći proces legalizacije registrovanog partnerstva u zemljama EU kroz duži vremenski period, može se konstatovati da je on dosta dinamičan. Generalni trend priznanja istospolnih zajednica života je stalno prisutan, a prava istospolnih partnera se svakim danom proširuju. Svakako da proces legalizacije nije isti u svim državama članicama EU, on se čak i ne odvija istom dinamikom, ali u svim zemljama je evidentno da on ide naprijed. Prema prof. Waaldijku, razvoj prava istospolnih partnera se može posmatrati kroz pet faza³⁴²:

- Totalno nepriznavanje homoseksualnih odnosa, što se odnosi na sve oblasti prava (faza 0.)
- Dekriminalizacija istospolnih odnosa (faza 1.), koja je praćena izjednačavanjem godina starosti za stupanje u seksualne odnose (faza 2.)
- Donošenje antidiskriminacijskih zakona (faza 3.)
- Legalizacija istospolne zajednice života (faza 4.)³⁴³
- Pravno priznanje homoseksualnog roditeljstva (faza 5.).

Tako se, npr., u Danskoj prva faza desila 1930. godine, druga 1976. godine, treća 1987. godine, četvrta 1989. godine i peta faza 1999. godine. U svim državama se razvoj prava istospolnih partnera ne odvija u navedenim fazama, odnosno njihovim logičkim slijedom. U Irskoj, npr., antidiskriminacijski zakon je stupio na snagu 1989. godine, ali je tek 1992. godine dekriminaliziran seksualni odnos između homoseksualaca.

Proces legalizacije istospolne zajednice života prema Badgett u moraju pratiti određeni faktori. On smatra da se prilikom legalizacije istospolne zajednice života ne mogu ignorirati kulturne i socijalne razlike između država. Kao faktore koji utiču na priznanje istospolne zajednice života Badgett navodi i stopu heteroseksualnih vanbračnih

³⁴¹ Član 36. ZPPB.

³⁴² Kees Waaldijk, Standard Sequences in the Legal Recognition of Homosexuality — Europe's Past, Present and Future, International Conference Lesbian, Gay and Bisexual Rights in New Europe, Helsinki, 4/5 April 1992., str. 51.

³⁴³ S obzirom na to da je prof. Waaldijk razvoj prava istospolnih partnera posmatrao prije nego je došlo do legalizacije istospolnog braka, pod istospolnom zajednicom života on nije podrazumjevao istospolni brak.

zajednica, stepen religioznosti stanovništva i toleranciju prema osobama homoseksualne orijentacije³⁴⁴. Navedena tri faktora mogu uticati na model istospolne zajednice života koji će biti prihvaćen u određenoj državi. U zemljama EU najzastupljeniji model pravnog priznanja zajednice života osoba istog spola je model registrovanog partnerstva. Zajednica života istospolnih partnera se, kroz institut registrovanog partnerstva, postavlja na skoro istu osnovu sa zajednicom života osoba različitog spola. Istospolnim partnerima se putem ovog instituta pruža mogućnost ostvarivanja određenih prava i prednosti, uz određene izuzetke, kao i heteroseksualnim partnerima. Međutim, heteroseksualni partneri nemaju manje prava nego što su ih imali prije legalizacije istospolnog partnerstva. "Zakonodavac ne odustaje od favoriziranja braka i vanbračne zajednice kao forme zajednice života heteroseksualnih partnera. On samo osigurava pravnu zaštitu drugačijoj zajednici života i normira prava i obaveze."³⁴⁵

Danska je visoko razvijena zemlja zasnovana na demokratskim idejama te postoji duga tradicija postojanja udruženja i interesnih grupa koje imaju kontakte sa političkim partijama zastupljenim u Parlamentu. Državna religija je protestantizam, ali samo manjina stanovništva je religiozno aktivna. Danska je 1989. godine postala pionir porodičnog prava kao prva zemlja koja je usvojila *Zakon o registrovanom partnerstvu*³⁴⁶, prema kojem su osobe istog spola mogle registrovati svoju zajednicu života³⁴⁷. U originalnoj verziji zakona iz

344 M.V. Lee Badgett, Predicting Partnership Rights: Applying the European Experience in the United States, 17 YALE J.L. & FEMINISM 71, 85 (2005). str. 85.

345 Izvod iz Presude Prvog senata od 17. Julu 2002. – 1. BvF 1/01, 1 BvF 2/01. Preuzeto iz: Stefanie Ricarda Roos, et. all., Izabrane odluke Njemačkog saveznog ustavnog suda – jubilarno izdanje, Konrad Adenauer Stiftung, 2009., str. 339 – 342.

346 Lov om registreret partnerskab, Act No. 372, jun. 1989. Preuzeto 02.06.2011. sa: [www.ilga-europe.org/.../Denmark%20registered%20partnership%20\(english\).pdf](http://www.ilga-europe.org/.../Denmark%20registered%20partnership%20(english).pdf). Prijedlog za priznavanje homoseksualnog partnerstva asocijacija lezbijki i gay muškaraca je podnijela danskom parlamentu 1984. godine. Komisija koja je imenovana od strane Parlamenta 1986. godine svoj konačan izvještaj objavljuje 1988. godine, kada je Zakon o registrovanom partnerstvu uveden u zakonodavnu proceduru. Parlament je o Zakonu glasao 26. maja 1989. godine sa 71 glasom za, 45 glasova protiv i petoro odsutnih. Danska ima oko pet miliona stanovnika. Pretpostavlja se da je oko pet posto stanovništva homoseksualne orijentacije (oko 250.000). Od 1. januara 1990. do 1. januara 1998. ukupno 4337 osoba je registrovalo partnerstvo (što znači oko 2168 partnerstava), 540 osoba je prekinulo partnerstvo (što znači oko 270 partnerstava), a 256 partnera je umrlo. U poređenju sa 31.000 brakova od kojih se 12.000 prekine godišnje 18% brakova sklopljenih 1990. se prekinulo u periodu od šest godina, a jedan posto bračnih partnera je umrlo. Broj muškaraca registrovanih u periodu 1990. – 1998. (2822) je dvostruko veći od broja žena (1515). Ingrid Lund-Andersen, The Danish Registered Partnership Act, 1989: Has the Act Meant a Change in Attitudes?, Legal Recognition of Same-Sex Partnerships, A Study of National, European and International Law, OXFORD – PORTLAND OREGON, 2001., str. 417 – 418.

347 Član 1. Zakona o registrovanom partnerstvu.

1989. godine registrovano istospolno partnerstvo je proizvodilo iste zakonske posljedice kao i brak osim nekoliko izuzetaka, kao što su pravo na vjenčanje u crkvi, pravo na usvojenje djeteta i ostvarivanje zajedničkog roditeljskog staranja. Legalizacija istospolnog partnerstva imala je svoju pozadinu u društvenoj i kulturnoj tradiciji te zemlje. Danska nacionalna asocijacija lezbijki i *gay* muškaraca je posebno naglašavala da je zakonsko priznanje istospolnog partnerstva instrument za promjenu stava prema homoseksualno orijentisanim osobama. Glavna svrha legalizacije bila je politička, jedini način za postizanje društvenog priznanja istospolnih partnerstava je da im se prizna skoro isti zakonski status kao i bračnim partnerstvima.

Slijedeći primjer Danske, registrovano partnerstvo se legalizuje u skandinavskim zemljama: Norveškoj (1993)³⁴⁸, Švedskoj (1994)³⁴⁹ i na Islandu (1996).³⁵⁰ Trend priznavanja registrovanog partnerstva nastavlja se sa Holandijom (1997)³⁵¹, Belgijom (1999)³⁵².

348 Lov om registrert partnerskap, 30 April 1993. Preuzeto 02.06.2011. sa: <http://users.cybercity.dk/~dko12530/s2.htm>

349 Lag om registrerat partnerskap, 23 June 1994, SFS 1994:1117. Preuzeto 06.02.2011. sa: <http://users.cybercity.dk/~dko12530/s2.htm>

350 Lög um staðfesta samvist, 12 June 1996, nr. 87. Preuzeto 02.06.2011. sa: <http://users.cybercity.dk/~dko12530/s2.htm>

351 Act of 5 July 1997 amending Book 1 of the Civil Code and the Code of Civil Procedure, concerning the introduction therein of provisions relating to registered partnership (geregistreerd partnerschap), Staatsblad 1997, nr. 324. Preuzeto 06.02.2011. sa: http://media.leidenuniv.nl/legacy/Translation_%20of%20Dutch%20law%20on%20registered%20partnership.pdf

352 Loi instaurant la cohabitation légale, Moniteur Belge, 12. 01. 1999. Pojam registrovanog partnerstva, strogo govoreći, ne postoji u belgijskom pravu. Zakon koji je donesen 1. januara 2000. godine uređuje život nevjenčanih parova, kohabitanata, te se u literaturi govori o legalnoj kohabitaciji. Međutim, postoje pravila koja uređuju postojanje sporazuma partnera i njegovu registraciju.

Francuskom (1999)³⁵³, Njemačkom (2001)³⁵⁴, Finskom (2001)³⁵⁵, Luksemburgom (2004)³⁵⁶, Engleskom i Velsom (2004)³⁵⁷, Švicarskom (2004)³⁵⁸, Andorom (2005)³⁵⁹, Slovenijom (2005)³⁶⁰, Češkom (2006)³⁶¹.

-
- 353 Loi no. 99-944 du 15 novembre 1999 relative au pacte civil de solidarité, ("partenaires"); also inserting a new Art. 515-8 into the Code civil: "Le concubinage est une union de fait, caractérisée par une vie commune présentant un caractère de stabilité et de continuité, entre deux personnes, de sexe différent ou de même sexe, qui vivent en couple." Code Civil—Translated by Georges Rouhette, Professor of Law, with the assistance of Dr Anne Rouhette – Berton, Assistant Professor of English. Nacionalna skupština je 13. oktobra 1999. godine usvojila sa 315 glasova za (socijalisti, komunisti, zeleni, pokreti građana i konzervativni poslanik Roselyne Bachelot), 249 glasova je bilo protiv (RPR, UDF i druge desničarske stranke) i četiri odsutna. Istog dana 213 delegata Skupštine i 115 senatora desnice, potpisali su peticiju za ocjenu ustavnosti Zakona, a argumente isticali da PACS sadrži brojne povrede francuskog Ustava. Ustavni sud je presudio 9. novembra 1999. godine da je Zakon u skladu sa Ustavom. PACS je potpisao predsjednik Jacques Chirac 15. novembra 1999. godine. Daniel Borrillo, The "Pacte Civil de Solidarité" in France: Midway Between Marriage and Cohabitation, *European and International Law*, Ingrid Lund-Andersen, The Danish Registered Partnership Act, 1989: Has the Act Meant a Change in Attitudes?, *School of Law, King's College, University of London and British Institute of International and Comparative Law, London*, 2001, str. 481.
- 354 Law of 16 Feb. 2001 on Ending Discrimination Against Same-Sex Communities: Zakon o životnom partnerstvu (Gesetz zur Beendigung der Diskriminierung gleichgeschlechtlicher Gemeinschaften: Lebenspartnerschaften). Preuzeto 02.06.2011. sa: <http://mojeprawa.info/zasoby/akty-niemcy.pdf>
- 355 Law 9.11.2001/950, Zakon o registrovanom partnerstvu (Laki rekisteröidystä parisuhteista) ("parisuhteen osapuolet"). Preuzeto 02.06.2011. sa: www.finlex.fi/pdf/saadkaan/E0010950.PDF
- 356 Loi du 9 juillet 2004 relative aux effets légaux de certains partenariats, *Mémorial A*, nr. 143, 6 August 2004.
- 357 Civil Partnership Act 2004. Preuzeto 02.06.2011. sa: <http://www.equalities.gov.uk/pdf/Civil%20Partnership%20Act%202004.pdf>
- 358 Federal Level - Bundesgesetz vom 18. Juni 2004 über die eingetragene Partnerschaft gleichgeschlechtlicher Paare (Partnerschaftsgesetz), *Bundesblatt*, 2004, No. 25 (29 June 2004), p. 3137. Preuzeto 02.06.2011. sa: http://www.swisslife.ch/etc/slml/slch/obedl/1/800/848.File.tmp/944145_merkblatt_partnerschaft_en.pdf
- 359 Llei 4/2005, del 21 de febrer, qualificada de les unions estables de parella, (23 March 2005) 17 Butlletí Oficial del Principat d'Andorra no. 25, p. 1022 ("unions estables de parella").
- 360 Zakon o registraciji istospolne partnerske zajednice (Uradni list Republike Slovenije br. 65/2005). Preuzeto 02.06.2011. sa: http://www.uradni-list.si/_pdf/2005/Ur/u2005065.pdf. U Sloveniji je bio predložen novi Porodični zakonik (2011). Građani Slovenije su na referendumu 25.03.2012. godine glasali protiv predloženog zakonika.
- 361 Zákon ze dne 26. ledna 2006. o registrovaném partnerství a o změně některých souvisejících zákonů. Preuzeto 02.06.2011. sa: <http://www.sagit.cz/pages/sbirkatxt.asp?cd=76&typ=r&zdroj=sb06115>

Mađarskom (2009)³⁶², Irskom (2010)³⁶³, Austrijom (2010)³⁶⁴, Lihtenštajnom (2011), Hrvatskom (2014)³⁶⁵ i Maltom (2014).

2.1. Pojam i modeli registrovanog partnerstva

Registrovano partnerstvo se može definisati kao zajednica života osoba istog ili različitog spola koje nisu u braku ili drugoj životnoj zajednici, između kojih postoji emotivna, intimna, seksualna, ekonomska veza ili koje se ponašaju slično bračnim partnerima, koja nastaje i proizvodi pravna dejstva od trenutka davanja saglasne izjave volja ili registracije pred nadležnim organom. Pored termina registrovano partnerstvo, u uporednom pravu koriste se i termini građansko partnerstvo (eng. *Civil Partnership*), životno partnerstvo (njem. *Lebenspartnerschaften*), građanski ugovor (fr. *Pacte civil de solidarité – PACS*), partnerska zajednica (*partnerska skupnost*).

Registrovano partnerstvo nije istovjetno uređeno u svim državama. U nekim državama zakonodavac je prava i obaveze istospolnih partnera uredio zakonom, dok je u drugim ostavio mogućnost da oni svoja prava i obaveze mogu urediti ugovorom. Razlika postoji i između država koje su prava i obaveze istospolnih partnera uredile zakonom, a u zavisnosti od toga da li su prava i obaveze uredile zakonom koji se odnosi i na heteroseksualne i na istospolne partnere ili su ih uredili samo zakonom koji se odnosi na istospolne partnere. Nakon izvršene komparacije registrovana partnerstva, a po osnovu navedenih razlika, mogu se razvrstati u dvije grupe:

1. Institucionalni i ugovorni koncept registrovanog partnerstva. Institucionalni koncept podrazumijeva da su prava i obaveze registrovanih partnera uređena zakonom (skandinavske zemlje, Holandija, Slovenija, Hrvatska, Finska, Mađarska, Andora, Luksemburg, Švicarska i Austrija), dok ugovorni koncept podrazumijeva da partneri svoja prava i obaveze mogu regulisati ugovorom (Njemačka, Francuska, Engleska, Vels i Belgija).
2. Koncept registrovanog partnerstva koji se odnosi i na istospolne i na heteroseksualne partnere i koncept koji se odnosi samo na istospolne partnere. Zakoni o registrovanom partnerstvu koji

362 Loi n° CLXXXIV/2007 sur le partenariat enregistré, Date d'entrée en vigueur : 1er janvier 2009. Preuzeto 02.06.2011. sa: <http://www.ciec1.org/Legislationpdf/Hongrie-L.PartenariatsAct184-2007vigueur1.1.2009-ENG.pdf>

363 An Bille um Páirtnéireacht Shibhialta 2010, Civil Partnership Bill 2010. Preuzeto 02.06.2011. sa: <http://www.irishstatutebook.ie/2010/en/act/pub/0024/print.html>

364 Bundesgesetz über die eingetragene Partnerschaft (Eingetragene Partnerschaft-Gesetz - EPG), Jahrgang 2009, Ausgegeben am 30. Dezember 2009. Preuzeto 02.06.2011. sa: http://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblAuth/BGBLA_2009_I_135/BGBLA_2009_I_135.html

365 Zakon o životnom partnerstvu osoba istog spola (Narodne novine RH, br. 92/14).

se odnose i na heteroseksualne i na homoseksualne partnere postoje u Francuskoj³⁶⁶, Luksemburgu³⁶⁷, Andori³⁶⁸, Holandiji³⁶⁹ i Belgiji³⁷⁰. Zakoni o registrovanom partnerstvu koji se odnose samo na osobe istog spola prisutni su u: skandinavskim zemljama³⁷¹, Mađarskoj³⁷², Češkoj³⁷³, Švicarskoj³⁷⁴, Finskoj,³⁷⁵ Sloveniji³⁷⁶, Austriji³⁷⁷, Njemačkoj³⁷⁸ i Hrvatskoj³⁷⁹.

Kao što je prije navedeno, pojedine države koje su omogućile zaključenje istospolnog braka onemogućile su dalju registraciju partnerstva između osoba istog spola. Ipak, pravila o registrovanom partnerstvu se primjenjuju na sve partnere koji partnerstvo nisu pretvorili u brak. Radi potpunije komparativne analize razmotrit će se i rješenja država u kojima više nije moguće zasnovati registrovano partnerstvo između osoba istog spola.

366 Član 515-1 CC.

367 Član 2. Zakona o registrovanom partnerstvu.

368 Član 2. Zakona o registrovanom partnerstvu.

369 Osoba može biti istodobno u registrovanom partnerstvu samo sa jednom osobom. Član 80.a CC.

370 Član 1475. CC.

371 Član 1. Zakona o registrovanom partnerstvu Danske, Norveške, Švedske i Islanda.

372 Iako je u Prijedlogu zakona o registrovanom partnerstvu iz 2007. godine bilo normirano da se registrovano partnerstvo zaključuje između dvije osobe, usvojeni Zakon predviđa da registrovano partnerstvo mogu zasnovati samo osobe istog spola. Preuzeto 01.06.2011. sa: http://www.ilga-europe.org/home/guide/country_by_country/hungary/hungary_introduces_registered_partnership_for_same_sex_partners

373 Registrovano partnerstvo je trajno partnerstvo dvije osobe istoga spola zasnovano na principima ovog Zakona. Član 1. Zakona o registrovanom partnerstvu.

374 Član 2. st. 1. Zakona o registrovanom partnerstvu.

375 Član 1. Zakona o registrovanom partnerstvu.

376 Član 1. Zakona o registraciji istospolne partnerske zajednice. Slovenski Porodični zakonik, koji nije prošao na referendumu, normirao je partnersku i vanpartnersku zajednicu. Prva je bila određena kao životna zajednica dvije žene ili dvojice muškarca, čije sklapanje, pravne posljedice i prestanak uređuje ovaj zakonik. Prema prijedlogu je bilo normirano da ima iste pravne posljedice kao i brak, osim ako zakon normira drugačije (čl. 5.).

377 Član 2. Zakona o registrovanom partnerstvu.

378 Član 1. Zakona o životnom partnerstvu.

379 Član 2. Zakona o životnom partnerstvu osoba istoga spola HR.

2.2. Uslovi za zasnivanje registrovanog partnerstva

Uslovi za nastanak i postojanje registrovanog partnerstva, uz određene izuzetke, ne razlikuju se od uslova za nastanak i postojanje braka. Zabrana postojanja dvije životne zajednice, nepostojanje srodstva, punoljetstvo, sposobnost za rasuđivanje i slobodna izjava volje uslovi su koji se zahtijevaju i u slučaju zasnivanja registrovanog partnerstva. Za razliku od uslova za sklapanje punovažnog braka, kao uslov za zasnivanje registrovanog partnerstva se normira i državljanstvo ili prebivalište jednog od partnera. U većem broju zemalja nepostojanje srodstva po tazbini, istovjetno kao i u slučaju istospolnog braka, ne predstavlja uslov za zasnivanje registrovanog partnerstva.

2.2.1. Nepostojanje već zasnovanog registrovanog partnerstva ili braka

Zabrana zasnivanja registrovanog partnerstva dok traje brak ili drugo registrovano partnerstvo prisutna je u svim zemljama koje su legalizovale istospolnu zajednicu života³⁸⁰.

U uporednom pravu prisutna su dva pristupa kojima se ovaj uslov ostvaruje. Države u kojima je zastupljen pluralistički model (u prvom vremenskom razdoblju) normiraju da registrovano partnerstvo i heteroseksualni brak isključuju jedno drugo. Ne samo da postojanje registrovanog partnerstva onemogućava sklapanje punovažnog braka i obratno, već i postojanje registrovanog partnerstva onemogućava zasnivanje drugog registrovanog partnerstva. Izuzetak od ovog uslova postoji u državama koje su istospolnim partnerima omogućile da sklope brak (pluralistički model u drugom vremenskom razdoblju). Izuzetak postoji kada dvije osobe koje se nalaze u registrovanom partnerstvu međusobno sklope brak. U ovom slučaju registrovano partnerstvo prestaje sklapanjem braka i njegovo nepostojanje ne predstavlja uslov za sklapanje braka.

Ovaj uslov neće biti zadovoljen ukoliko nepostojanje registrovanog partnerstva nije uslov za sklapanje punovažnog braka. Njemački zakonodavac, u zakonu kojim uređuje brak, nije normirao nepostojanje životnog partnerstva kao uslova za sklapanje punovažnog braka te se

380 Član 9. ZZPB-a Danske. The Formation and Dissolution of Marriage Act, preuzeto 03.06.2011. sa: http://host.uniroma3.it/progetti/cedir/cedir/Lex-doc/Dk_marriage.pdf.

Član 3. stav. 3. Zakon o registrovanom partnerstvu Švedske. Član 4. ZoB-a Norveške.

Član 515-2 CC Francuske. Član 3. Zakona o registraciji istospolne partnerske zajednice (Slovenije), propisuje da se registrovano partnerstvo ne može zasnovati dok su jedan ili oba partnera u istospolnom partnerstvu ili braku. Prema Zakonu o registrovanom partnerstvu Austrije (član 5. st. 1. t. 2.) registrovano partnerstvo ne može zasnovati osoba koja je u braku ili u registrovanom partnerstvu sa drugom osobom.

u literaturi postavlja pitanje: da li je izostanak ovog uslova od strane zakonodavca zaprepašujuć propust?³⁸¹ Treba naglasiti da je navedena odredba izmijenjena 1. januara 2005. godine. Nepostojanje životnog partnerstva nije predstavljalo uslov za sklapanje punovažnog braka od 2001. do 2005. godine. Sadašnji član 1306. *Njemačkog građanskog zakonika* glasi: "Brak ne može biti sklopljen ako se osoba već nalazi u braku ili životnom partnerstvu."

Drugi pristup prisutan je u državama u kojima je zastupljen dualistički model zajednice života. Registrovano partnerstvo i brak ovdje predstavljaju dvije različite institucije, ali nepostojanje registrovanog partnerstva nije uslov za sklapanje punovažnog braka, već sklapanje braka dovodi do prestanka registrovanog partnerstva. Ovakvo rješenje normirano je u Francuskoj (član 515-7 CC Francuske³⁸²) i Belgiji (član 147. CC Belgije). Ovdje je potrebno razlikovati dvije situacije. U prvoj situaciji registrovano partnerstvo prestaje ukoliko registrovani partneri međusobno sklope brak (npr. u Belgiji). U slučaju da osobe koje se nalaze u registrovanom partnerstvu međusobno sklope brak, logično je i rješenje da registrovano partnerstvo prestaje. Međutim, drugačija je situacija ukoliko neko od partnera sklopi brak sa trećom osobom³⁸³. Prestanak registrovanog partnerstva sklapanjem braka sa trećom osobom može biti nepravedan za drugog partnera iz razloga što partner koji je sklopio brak nema više interesa da ispuni svoje ugovorene obaveze koje se mogu odnositi na podjelu imovine. Možda bi bolje rješenje bilo normiranje da partner može sklopiti brak sa trećom osobom tek nakon ispunjenja obaveza koje proizlaze iz registrovanog partnerstva ili samo u slučaju ako su registrovani partneri ugovorom uredili da će se u pogledu imovinskih odnosa na njih primijeniti sistem odvojenosti imovine. Ovakvo rješenje sadrži danski ZZPB prema kojem osobi koja je bila u braku ili registrovanom partnerstvu neće biti dozvoljeno da se vjenča (misli se i na registrovano partnerstvo) dok se ne rasprave imovinska pitanja iz prethodnog braka ili registrovanog partnerstva. Ova odredba se neće primjenjivati ukoliko ne postoji zajednica imovine, ali ona može biti derogirana od strane ministra pravde ukoliko postoje opravdani razlozi³⁸⁴.

381 Gordana Kovaček-Stanić, *Porodično pravo: partnersko, dečje i starateljsko pravo*, Univerzitet u Novom Sadu – Pravni fakultet, Novi Sad, 2009., str. 188 – 189.

382 Članom 515-7 u stavu 1. se normira da registrovano partnerstvo prestaje smrću jednog od partnera ili zaključenjem braka. U članu 146. CC se normira da: "niko ne može zaključiti drugi brak prije nego prekine prvi".

383 Ovdje je potrebno u obzir uzeti istraživanja Kinseyja. Primjenjujući svoju skalu, on je zaključio da je mali broj onih koji su isključivo homoseksualni. Većina homoseksualno orijentisanih osoba nekada slučajno imaju i odnose sa osobama drugog spola.

384 Član 10. ZZPB-a.

2.2.2. Punoljetstvo

Maloljetne osobe zbog svoje fizičke i psihičke nezrelosti ne mogu shvatiti značaj registrovane zajednice života, pa stoga nisu u stanju ni ispunjavati prava i dužnosti koje iz takvih zajednica života proizlaze. Maloljetnik u većem broju pravnih sistema ne može zasnovati registrovano partnerstvo. Ovaj oblik zajednice života u pravilu mogu zasnovati samo osobe koje imaju 18 godina života³⁸⁵. Ipak, primjetno je da sve veći broj država omogućava i maloljetnim osobama da zasnjuju registrovano partnerstvo.

Izuzetak od pravila da osobe ispod osamnaest godina ne mogu zasnovati registrovano partnerstvo prisutan je u pravnim sistemima Engleske i Velsa i Holandije. U zemljama koje su onemogućile dalju registraciju istospolnog partnerstva, osobe ispod osamnaest godina su mogle registrovati partnerstvu u Norveškoj i Danskoj.

U Engleskoj i Velsu zakonodavac dozvoljava da osobe sa 16 godina zasnjuju registrovano partnerstvo³⁸⁶ uz obaveznu saglasnost roditelja. Ukoliko ne postoji saglasnost roditelja, sud prvog stepena može odobriti maloljetnoj osobi da zasnjuje partnerstvo, osim u slučaju ako su već ranije zasnivali partnerstvo ili brak.

Članom 1:31. stav 2. CC **Holandije** normira se da osoba može sklopiti brak i sa 16 godina uz postojanje potvrde lekara da je trudna ili ukoliko ostvaruje roditeljsko staranje. Ministar pravde može, i bez postojanja navedena dva uslova, dati odobrenje za sklapanje braka maloljetne osobe³⁸⁷.

Norveški i danski zakonodavac su u pogledu uslova za zasnivanje registrovanog partnerstva upućivali na odredbe kojima se normiraju uslovi za sklapanje braka. Prema ZoB **Norveške**, brak može sklopiti i osoba sa šesnaest godina, uz pristanak osoba koje ostvaruju roditeljsko staranje i dozvolu okružnog guvernera³⁸⁸.

Za **Dansku** je karakteristično da u ZZPB-u nije određena minimalna dobna granica za stupanje u brak. *Zakon o registrovanom partnerstvu* je u pogledu uslova za njegovo zasnivanje upućivao na odredbe ZZPB-a, tako da je minimalna dobna granica u slučaju registrovanog partnerstva bila nenormirana.

U svim ostalim zemljama koje su legalizovale registrovano partnerstvo, osobe ispod 18 godina ne mogu zasnovati registrovano partnerstvo. Tako u **Hrvatskoj** životno partnerstvo ne može sklopiti osoba koja nije navršila osamnaest godina života³⁸⁹.

385 Član 1. stav 2. tačka 1. Zakon o životnom partnerstvu Njemačke, član 3. Zakona o registrovanom partnerstvu Švedske, član 4. st. 4. tačka a. Zakona o registrovanom partnerstvu Češke, 515-1. CC Francuske, član 4. st. 1. Zakona o registrovanom partnerstvu Austrije. U Luksemburgu partneri moraju imati poslovnu sposobnost u skladu sa članovima 1123. i 1124. Građanskog zakonika.

386 Član 3. st. 1. tačka. c. i član 4. Zakona o registrovanom partnerstvu.

387 Član 1:31. st. 3. CC.

388 Član 1. ZoB-a.

389 Član 8. Zakona o životnom partnerstvu osoba istoga spola HR.

2.2.3. Odsustvo srodstva

Odsustvo krvnog, tazbinskog i srodstva nastalog usvojenjem predstavlja uslov za zasnivanje registrovanog partnerstva. Dok je u svim pravnim sistemima zabranjeno zasnivanje registrovanog partnerstva između krvnih srodnika u pravoj liniji, u pogledu pobočne linije krvnog srodstva i tazbinskog srodstva postoje određene razlike.

Češki zakonodavac propisuje da registrovano partnerstvo ne mogu zasnovati osobe u pravoj liniji krvnog srodstva, kao ni braća i sestre bez obzira da li su punorodni ili polurodni³⁹⁰.

U Njemačkoj i Austriji registrovano partnerstvo ne mogu zasnovati srodnici u pravoj liniji niti punorodna ili polurodna braća i sestre³⁹¹. Registrovano partnerstvo u Austriji nije moguće zasnovati između usvojenika i njegovih potomaka s jedne i usvojioca s druge strane.

Francuski i luksemburški³⁹² zakonodavac u pogledu krvnog srodstva propisuje iste uslove za zasnivanje registrovanog partnerstva kao i u slučaju sklapanja punovažnog braka. Osobe u pravoj liniji krvnog srodstva, u pobočnoj liniji zaključno sa trećim stepenom te u pravoj liniji srodstva po tazbini ne mogu zasnovati registrovano partnerstvo u Francuskoj³⁹³. Tako registrovano partnerstvo, nakon prestanka braka, ne bi mogli sklopiti maćeha i pastorka ili pastorak i očuh.

Slovenski zakonodavac taksativno nabraja osobe koje ne mogu zasnovati registrovano partnerstvo. Tako ovo partnerstvo ne mogu zasnovati: krvni srodnici u pravoj liniji, braća, sestre, polubraća i polusestre, djeca braće i sestara, djeca polubraće i polusestara, stričevi i nećaci, tetka i sestrične, ali se ova odredba ne odnosi na srodstvo koje nastaje usvojenjem³⁹⁴. Opravdano se može postaviti pitanje ispravnosti ovakvog isključenja. Naime, pored navođenja krvnih srodnika na samom početku norme, na kraju se navodi da se ova odredba ne odnosi na odnos nastao usvojenjem, iako se usvojenjem zasniva srodnički odnos³⁹⁵. Takođe se partnerstvo ne može zasnovati između staratelja i štićenika, usvojenika i usvojioca, hranioca i hranjenika³⁹⁶.

U Engleskoj i Velsu osobe koje su u krvnom srodstvu ne mogu zasnovati partnerstvo. Takođe, partnerstvo se ne može zasnovati između usvojenika i usvojioca, kao ni između osoba između kojih postoji srodstvo po tazbini. Srodstvo po tazbini predstavlja uslovnu zabranu. U vezi sa promjenom spola u Engleskoj i Velsu, zabrana koja se odnosi na

390 Član 4. stav 3. Zakona o registrovanom partnerstvu.

391 Član 1. stav 2. tačka 3. Zakona o životnom partnerstvu Njemačke, član 5. st. 1 t. 3. Zakona o registrovanom partnerstvu Austrije.

392 Član 4. st. 1. tačka 3. Zakona o registrovanom partnerstvu Luksemburga.

393 515-2/1 CC.

394 Član 3. st. 1. t. 3. Zakona o registraciji istospolne partnerske zajednice.

395 Suzana Kraljić, Pravna uređitev registrirane istospolne partnerske skupnosti v Sloveniji, Novo porodično zakonodavstvo, Zbornik radova sa Savetovanja, Kragujevac, 2006., str. 220.

396 Član 3. st. 1. t. 4. Zakona o registraciji istospolne partnerske zajednice.

to ko može i s kim da sklopi brak proširena je i na partnerstva. Tako, npr., žena koja je promijenila spol u muški ne može sklopiti brak sa ženom svog bivšeg muža. Po analogiji, moglo bi se dodati da u situacijama kada nije promijenjen spol, a zasniva se istospolno partnerstvo, ono ne bi trebalo da bude moguće sa bivšom ženom svog bivšeg muža i sa bivšim mužem svoje bivše žene, iako ova restrikcija još nije propisana zakonom³⁹⁷.

Registrovano partnerstvo u **Švedskoj** nisu mogle zasnovati osobe u pravoj liniji krvnog srodstva niti punorodna braća ili sestre. Polurodna braća ili sestre mogu zasnovati ovo partnerstvo uz odobrenje organa kojeg je odredila Vlada³⁹⁸. Istovjetna odredba je bila sadržana i u ZZPB-u Danske (član 6. i 7.) s tim što odobrenje daje ministar pravde, te u ZoB-u Norveške (član 3.).

Životno partnerstvo u **Hrvatskoj** ne mogu sklopiti krvni srodnici u pravoj liniji, a u pobočnoj liniji do četvrtog stepena. Srodstvo po tazbini ne predstavlja smetnju za sklapanje životnog partnerstva.

2.2.4. Sposobnost za rasuđivanje ili poslovna sposobnost

Psihičko zdravlje osobe relevantno je i u slučaju zasnivanja registrovanog partnerstva kao i u slučaju sklapanja braka. Zajednicu života sa osobom kojoj je oduzeta poslovna sposobnost, odnosno sa osobom koja ne može izraziti pravno relevantnu volju ili ne može shvatiti značaj i prava koja proizlaze iz registrovanog partnerstva, teško je realizovati te bi ispunjenje osnovnih ciljeva partnerstva moglo biti dovedeno u pitanje.

Holandski zakonodavac normira da se registrovano partnerstvo ne može zasnovati ukoliko je jedna od osoba mentalno bolesna ili ne može izjaviti pravno relevantnu volju ili ne može shvatiti značaj prava i obaveza koja proizlaze iz partnerstva³⁹⁹.

Prema **francuskom** CC partnerstvo ne mogu zasnovati osobe koje su lišene poslovne sposobnosti. Ako za vrijeme trajanja partnerstva jedna osoba bude lišena poslovne sposobnosti, tada njen staratelj uz saglasnost starateljskog savjeta ili suda može zahtijevati da partnerstvo prestane ili ako drugi partner želi da partnerstvo prestane, onda o tome obavještava staratelja čime partnerstvo prestaje na zakonom propisani način, odnosno u skladu sa članom 515-7 CC Francuske⁴⁰⁰.

Češki zakonodavac normira da se partnerstvo ne može zasnovati ako osoba nema poslovnu sposobnost⁴⁰¹, odnosno ukoliko nema slobodno izraženu volju ili je izjava data u zabludi o pravnom poslu⁴⁰².

397 Gordana Kovaček-Stanić, Porodično pravo, str. 190.

398 Član 3. stavovi 1. i 2. Zakona o registrovanom partnerstvu.

399 Član 1:80. para 8. CC.

400 Član 506-1. CC.

401 Član 4 st. 4. tačka b. Zakona o registrovanom partnerstvu.

402 Član 5. Zakona o registrovanom partnerstvu.

Registracija partnerstva, prema Zakonu o registrovanom partnerstvu **Slovenije**, nije valjana ukoliko su oba ili jedan partner ozbiljno mentalno bolesni ili poslovno nesposobni⁴⁰³. **Hrvatski** zakonodavac takođe normira da životno partnerstvo ne može sklopiti osoba nesposobna za rasuđivanje, dok osoba kojoj je oduzeta poslovna sposobnost u davanju izjava koja se odnose na strogo lična stanja mogu sklopiti životno partnerstvo uz odobrenje staratelja/ice⁴⁰⁴. Ukoliko staratelj/ica odbije dati odobrenje za sklapanje životnog partnerstva, osoba kojoj je oduzeta poslovna sposobnost u davanju izjava koja se odnose na strogo lična stanja može u vanparničnom postupku podnijeti prijedlog sudu za donošenje odluke o dozvoljavanju sklapanja životnog partnerstva⁴⁰⁵.

Prema rješenju Zakona o životnom partnerstvu **Njemačke**, partnerstvo se ne može zasnovati ukoliko partneri ne žele preuzeti obaveze ili nisu sposobne shvatiti prava i obaveze propisane u dijelu zakona koji se odnosi na pravne posljedice partnerstva⁴⁰⁶.

Osoba koja nema poslovnu sposobnost ne može zasnovati registrovano partnerstvo u **Austriji**. Osobe koje imaju ograničenu poslovnu sposobnost mogu zasnovati partnerstvo uz saglasnost zakonskog zastupnika, a ukoliko njegova saglasnost izostane, na zahtjev osobe kojoj je ograničena poslovna sposobnost saglasnost može dati sud, ukoliko ne postoje opravdani razlozi za odbijanje zahtjeva⁴⁰⁷.

U Danskoj i Norveškoj, prema zakonima koji se odnose na brak, a koji su se primjenjivali i na registrovano partnerstvo, osobe svoju volju izražavaju slobodno i pri svijesti⁴⁰⁸, odnosno u vrijeme sklapanja braka osoba mora biti u stanju da upravlja svojim "poslovima"⁴⁰⁹.

2.2.5. Državljanstvo i prebivalište

Legalizacijom istospolnog registrovanog partnerstva postavlja se pitanje međunarodnog priznanja ovih zajednica života. Da bi se izbjegao ovaj problem, zakonodavci kao uslov za zasnivanje registrovanog partnerstva normiraju da jedan od istospolnih partnera mora imati državljanstvo ili prebivalište u državi u kojoj se ono zasniva.

Sve do 2001. godine osobe bez stalnog boravišta nisu imale pravo na registraciju partnerstva u **Holandiji**. Registrovano partnerstvo mogli su zasnovati državljani Holandije i osobe koje imaju pravo

403 Član 3 i 4. Zakona o registraciji istospolne partnerske zajednice.

404 Član 9. st. 1. i 2. Zakona o životnom partnerstvu osoba istoga spola HR.

405 Član 9. st. 3. Zakona o životnom partnerstvu osoba istoga spola HR.

406 Član 2 st. 4. Zakona o životnom partnerstvu.

407 Član 4. st. 2. i 3. Zakona o registrovanom partnerstvu.

408 Član 1b. ZoB-a Norveške.

409 Član 24-1/1. ZZPB-a Danske.

boravka u Holandiji. Stranac bez dozvole boravka nije mogao zasnovati registrovano partnerstvo sa holandskim građaninom. Zato je svaki stranac koji je želio da zasnuje registrovano partnerstvo prvo morao dobiti dozvolu boravka po nekom drugom pravnom osnovu⁴¹⁰. Izmjenama i dopunama CC Holandije iz 2001. godine normira se da registrovano partnerstvo mogu zasnovati osobe ukoliko jedna od njih ima holandsko državljanstvo⁴¹¹.

Slovenski zakonodavac normira da najmanje jedno od partnera mora imati slovensko državljanstvo⁴¹².

U Češkoj prema *Zakonu o registrovanom partnerstvu* jedan od partnera mora biti češki državljanin⁴¹³.

Luksemburški zakonodavac normira da oba partnera imaju boravište u Luksemburgu⁴¹⁴.

Registrovano partnerstvo **u Danskoj** moglo se zasnovati ako su oba partnera imala stalno boravište u Danskoj i imala dansko državljanstvo. Izmjenama i dopunama *Zakona o registrovanom partnerstvu* od 1. jula 1999. godine bilo je normirano da dvije osobe koje nemaju dansko državljanstvo mogu registrovati partnerstvo ako imaju stalno boravište u Danskoj i to najmanje dvije godine prije čina registracije⁴¹⁵. Norvežani, Islandani i Švedani su se tretirali isto kao i danski državljani, iz razloga što su njihovi zakoni o registrovanom partnerstvu slični danskom zakonu. Ostale zemlje koje su legalizovale registrovano partnerstvo između osoba istog spola, sa sličnim pravima i obavezama, tretirale su se kao danski državljani pri čemu je ministar pravde donosio konačnu odluku⁴¹⁶.

Kao uslov da bi se zasnovalo registrovano partnerstvo **u Švedskoj** zahtijevalo se da barem jedan partner ima stalno boravište u Švedskoj, i to najmanje dvije godine prije podnošenja zahtjeva za registraciju. Međutim, minimalno vrijeme boravka se zanemarivalo kada je jedan od njih bio državljanin Švedske. Prema *Zakonu o registrovanom partnerstvu*, Danci, Islandani i Norvežani su se tretirali kao švedski državljani⁴¹⁷.

410 Katharina Boele-Woelki, Registered partnership: Legislation of The Netherlands. CURRENT LEGAL PROBS. 43 (1999). Članak preuzet 03.04.2011. sa: http://www.ciec1.org/Etudes/ColloqueCIEC/CIEColloqueBoele_WoelkiAngl.pdf; Vidi i: Kees Waaldijk, Small Change: How the Road to Same-Sex Marriage Got Paved in the Netherlands, str. 440.

411 Član 1:80a CC.

412 Član 3. Zakona o registraciji istospolne partnerske zajednice.

413 Član 4. st. 2. Zakona o registrovanom partnerstvu.

414 Član 4. st. 1. t. 4. Zakona o registrovanom partnerstvu.

415 Act No. 360 of 02.06.1999.

416 Act to Amend the Conditions of Partnership Registration and Stepchild Adoption, 1999, Preuzeto iz: Yuval Merin, Equality for Same-Sex Couples: The Legal Recognition of Gay Partnerships in Europe and the United States, The University of Chicago Press Chicago and London, 2002.

417 Hans Ytterberg, From Society's Point of View, Cohabitation Between Two Persons of the Same Sex is a Perfectly Acceptable Form of Family Life: A Swedish Story of Love and Legislation, u: Robert Wintemute, Legal Recognition of Same-Sex Partnerships A Study of

Zakon o registrovanom partnerstvu **Islanda** propisivao je da jedan od partnera mora biti državljanin Islanda ili imati prebivalište na Islandu⁴¹⁸.

Hrvatski zakonodavac je normirao da životno partnerstvo sklopljeno između državljana država članica Evropskog gospodarskog prostora, u skladu s odredbama *Zakona o životnom partnerstvu između osoba istoga spola*, uključujući partnerstvo u kojem samo jedan od partnera ima državljanstvo države članice, bit će izjednačeno po statusu s bračnim zajednicama⁴¹⁹. Životno partnerstvo, odnosno brak osoba istog spola između hrvatskih državljana i državljana država koje nisu članice Evropskog gospodarskog prostora, sklopljeno i registrirano u skladu s propisima države koja nije članica Evropskog gospodarskog prostora, izjednačeno je u pogledu prava, obveza i položaja sa životnim partnerstvima sklopljenim sukladno odredbama ovoga *Zakona* i posebnih propisa kojima se uređuje položaj stranaca u Republici Hrvatskoj⁴²⁰.

2.3. Forma nastanka registrovanog partnerstva

Registrovano partnerstvo proizvodi pravne posljedice od trenutka registracije ili od trenutka davanja izjave o ulasku u registrovano partnerstvo. Stvarno nadležni organ za registraciju partnerstva razlikuje se od države do države. Generalno, sve zemlje koje su legalizovale istospolnu zajednicu života kao registrovano partnerstvo, uzimajući u obzir stvarnu nadležnost za zasnivanje partnerstva, možemo podijeliti u dvije grupe:

1. Prvu grupu čine države u kojima je organ, nadležan za zasnivanje partnerstva, upravni organ. Države u kojima je za zasnivanje partnerstva nadležan upravni organ mogu se podijeliti u dvije podgrupe, odnosno države u kojima je upravni organ matičar (Engleska i Vels, Njemačka, Češka, Mađarska, Holandija, Andora, Hrvatska i Švicarska) i države u kojima je upravni organ neko drugo tijelo (Slovenija – upravna jedinica, Švedska – osoba ovlaštena od strane administrativnog odbora, Finska – državni lokalni ured, Danska – član lokalnog vijeća ili predsjedavajući lokalnog vijeća, Austrija – upravni organ okruga).
2. Drugu grupu čine države u kojima je za zasnivanje partnerstva nadležan sud (Francuska i Švedska)⁴²¹. U Francuskoj je zadnjim izmjenama CC Francuske normirano da notar može registrovati partnerstvo.

National, European and International Law, OXFORD – PORTLAND, OREGON, 2001., str. 430.

418 Član 2. Zakona o registrovanom partnerstvu.

419 Član 74. st. 2. Zakona o životnom partnerstvu istospolnih partnera HR.

420 Član 75. st. 1. Zakona o životnom partnerstvu istospolnih partnera HR.

421 U Švedskoj je nadležnost za zasnivanje registrovanog partnerstva bila postavljena alternativno te je partnerstvo mogao zasnovati ili kvalifikovani sudija ili osoba ovlaštena od strane administrativnog odbora. Član 8. Zakona o registrovanom partnerstvu.

Registrovano partnerstvo **u Finskoj** nastaje trenutkom potpisivanja dokumenta od strane oba partnera, uz prisustvo ovlaštene osobe koja svojim potpisom garantuje ispunjenje svih uslova za nastanak partnerstva. Registracija ne proizvodi pravna dejstva ukoliko je registrovana od strane osobe koja nema ovlaštenje za registraciju. Registrovano partnerstvo koje je registrovano od strane neovlaštene osobe ili koje neispunjava sve zakonom propisane uslove za zasnivanje može biti odobreno od strane predsjednika Republike, uz postojanje valjanih razloga⁴²².

U Holandiji se registrovano partnerstvo u pogledu forme, postupka sklapanja i ceremonije skoro ne razlikuje od pravila koja važe za sklapanje braka. Jedina razlika je u tome što partneri ne moraju izgovarati tekst zavjeta koji izgovaraju bračni partneri. Partneri su slobodni u izboru teksta zavjeta, a osoba ovlaštena za registraciju je dužna, koliko je god to moguće, ispuniti želje partnera⁴²³.

Francuski PACS zasniva se sporazumom partnera koji žele da legalizuju svoju zajednicu života. Prilikom zasnivanja partnerstva ne mora postojati svečana ceremonija kao za brak, ali se mora obezbijediti pravni dokaz o događaju koji ima važne pravne posljedice i za partnere i za državu. Ugovor se sačinjava u sudu ili kod notara a proizvodi pravne posljedice od trenutka njegove registracije. PACS se može zaključiti u vidu notarskog akta, prilikom čega notar uzima zajedničku izjavu partnera. Ugovor se predaje pisaru suda koji registruje izjavu partnera i obaveštava pisara suda u mjestu rođenja partnera ili u slučaju da je jedan od partnera rođen u inostranstvu, pisara okružnog suda u Parizu, da je registrovao partnerstvo. Zanimljivo je da sud ne ispituje sadržaj ugovora, tako da on može biti i ništav. Sporazum se može mijenjati uz saglasnost partnera, što se ponovo registruje u mjestu registracije osnovnog ugovora⁴²⁴.

Partneri koji žele zasnovati istospolno partnerstvo **u Luksemburgu** saglasne izjave volja daju pred matičarem i to lično i zajednički u pisanoj formi. Matičar provjerava da li oba partnera ispunjavaju uslove za zasnivanje partnerstva i izdaje im potvrdu kojom potvrđuju postojanje partnerstva. Matičar nakon toga u roku od tri radna dana šalje službenu obavijest (uključujući i datu izjavu partnera) sudiji koji istu ovjerava i registruje u skladu sa članom 1126. *Zakona o parničnom postupku*. Nakon registracije izjava, registrovano partnerstvo proizvodi pravne posljedice prema trećim osobama⁴²⁵.

U Belgiji partneri sklapaju ugovor o životnoj zajednici koji podnose Registru građanskog statusa, a uvjerenje o registrovanom partnerstvu izdaje službenik za građanski status – matičar (*Officier de l'état civil*).

422 Članovi 4 – 6. Zakona o registrovanom partnerstvu.

423 Katharina Boele-Woelki, Registered partnership: Legislation of The Netherlands, str. 46.

424 515-3. CC.

425 Član 3. Zakona o registrovanom partnerstvu.

Životno partnerstvo **u Njemačkoj** registruje matičar uz obavezno prisustvo oba partnera, koji daju zajedničku izjavu jedan drugom da imaju namjeru da zasnju partnerstvo koje će trajati do kraja života. Izjave ne smiju biti ograničene vremenskim rokovima ili uslovima. Pravne posljedice životnog partnerstva počinju teći od trenutka davanja izjava partnera pred matičarom. U skladu sa članom 6. stav 1. *Zakona o životnom partnerstvu* partneri moraju u ugovoru, u kojem su izjavili svoju volju, odrediti i imovinsko-pravni režim koji će se na njih primjenjivati⁴²⁶.

Prilikom zasnivanja partnerstva **u Austriji**, partneri moraju biti lično i istovremeno prisutni pred nadležnim organom (prema Saveznom zakonu 162/1987. – upravnim organom), kao stvarno nadležnim organom⁴²⁷. Izjave partnera ne mogu biti date pod uslovom ili vremenskim ograničenjem trajanja partnerstva. Od trenutka davanja izjava partnera registrovano partnerstvo proizvodi pravna dejstva.

Osobe koje namjeravaju sklopiti životno partnerstvo **u Hrvatskoj** svoju namjeru lično prijavljuju matičaru nadležnom za mjesto u kojem žele sklopiti životno partnerstvo⁴²⁸. Životno partnerstvo sklapa se u prisustvu osoba koje namjeravaju sklopiti životno partnerstvo, matičara i dva svjedoka⁴²⁹. Životno partnerstvo je sklopljeno kad osobe izjave pristanak na sklapanje životnog partnerstva⁴³⁰. Životno partnerstvo matičar upisuje u Registar životnog partnerstva te životnim partnerima izdaje izvadak iz Registra životnog partnerstva.

Partneri **u Sloveniji** moraju podnijeti prijavu upravnom organu i to najmanje 30 dana prije namjere zasnivanja partnerstva. Partneri istovremeno i lično daju usmenu izjavu pred ovlaštenom osobom upravnog organa, a nakon toga daju i pismenu izjavu o želji da registruju zajednicu. Prije potpisivanja izjave, ovlaštena osoba pita partnere da li žele zasnovati partnerstvo i upoznaje ih sa pravima koja proizlaze iz istospolnog partnerstva⁴³¹.

Istospolni partneri **u Češkoj** svoju izjavu daju pred matičarem i odgovaraju na pitanje da li jedno sa drugim žele zasnovati partnerstvo. O izjavi partnera se sastavlja zapisnik koji potpisuju partneri i matičar. Partnerstvo se upisuje u knjigu registrovanih partnerstava⁴³². Istovjetni uslovi se zahtijevaju i u Švicarskoj⁴³³.

U Engleskoj i Velsu informaciju o budućoj registraciji partnerstva matičar mora učiniti javnom tako da bi svako mogao prigovoriti ukoliko partneri ne ispunjavaju uslove za registraciju partnerstva. Postupak registracije se odvija u prostorijama lokalne vlasti ili prostorijama koje

426 Član 1. stav 1. Zakona o životnom partnerstvu.

427 Član 6. Zakona o registrovanom partnerstvu.

428 Član 13. st. 1. Zakona o životnom partnerstvu osoba istoga spola HR.

429 Član 20. st. 1. Zakona o životnom partnerstvu osoba istoga spola HR.

430 Član 22. st. 1. Zakona o životnom partnerstvu osoba istoga spola HR.

431 Član 6. Zakona o registraciji istospolne partnerske zajednice.

432 Članovi 2. i 3. Zakona o registrovanom partnerstvu.

433 The Federal Office of Justice in Swiss. Preuzeto 20.4.2011. sa: www.swisslife.ch/etc/.../1/.../944145_infoblatt_partnerschaftsgesetz_en.pdf

su određene za registraciju partnerstva od strane lokalne vlasti⁴³⁴. Anglikanska crkva je protiv davanja blagoslova istospolnim partnerima, ali službe zahvalnice se koriste kao način da se ovo pravilo izigra⁴³⁵.

Ceremonija zasnivanja partnerstva u **Danskoj** bila je istovjetna kao i ceremonija za sklapanje braka, sa izuzetkom crkvene ceremonije. Prije zasnivanja partnerstva budući partneri su bili dužni dostaviti opštini obrazac kojim dokazuju postojanje uslova za ulazak u registrovano partnerstvo. Partnerstvo se zasnivalo uz prisustvo dva svjedoka. Osoba nadležna za sklapanje braka sukcesivno je pitala partnere da li žele zasnovati registrovano partnerstvo, nakon čega su se proglašavali partnerima⁴³⁶. Davanje crkvenog blagoslova istospolnim partnerima razmatrala je komisija imenovana od strane biskupa 1995. godine. Stav komisije je bio da registrovano partnerstvo nije u sukobu sa crkvenim učenjem i moralom, da su biblijske tvrdnje protiv homoseksualaca kulturološki određene vremenom i da nema razloga da se u današnjem vremenu odbije ritual blagoslova. Konačno, rezultat i zaključak danske crkve je da se sveštenicima omogućiti da blagoslove istospolna partnerstva te da oni imaju pravo da pojedinačno odlučuju da li žele ili ne žele blagosloviti istospolno partnerstvo⁴³⁷.

Istospolni partneri i svjedoci morali su biti prisutni prilikom zasnivanja partnerstva u **Svedskoj**. Oba partnera davali su izjavu, pred osobom ovlaštenom za registraciju, da su saglasni da zasnuju partnerstvo. Nakon davanja izjave ovlaštena osoba je proglašavala partnerstvo sklopljenim. Registracija nije proizvodila pravna dejstva ukoliko je partnerstvo registrovala osoba koja nema ovlaštenje za registraciju. Partnerstvo koje je bilo registrovano od strane neovlaštene osobe moglo je biti odobreno od strane vlade uz postojanje naročito opravdanih razloga, na zahtjev jednog od partnera ili, ako je jedan

434 Član 27. Zakona o registrovanom partnerstvu.

435 Gordana Kovaček-Stanić, str. 192.

436 Preuzeto 15.05.2011. sa: <http://www.familiestyrelsen.dk/samliv/aegteskabogregistreretpartnerskab/indgaelseafregistreretpartnerskabidanmark/>.

437 Komisija je došla do sljedećih zaključaka: "Kao posljedica promjena u porodičnom životu, brak više ne dominira kao okvir svakodnevnog života i kao oblik porodice, što Crkva Danske mora uzeti u obzir. Registrovano partnerstvo ne predstavlja prijetnju braku. Registrovano partnerstvo je nova zakonska kategorija koja još nema definisan oblik. Brak i registrovano partnerstvo su slični jer predstavljaju ličnu i pravnu vezu dvoje ljudi. Razumno bi bilo za članove crkve da očekuju uslugu crkve ne samo uopšteno nego i u važnim situacijama tokom života. Nema principa koji zabranjuje uvođenje novih rituala. Crkva Danske ima dugu tradiciju velike suzdržljivosti. Blagoslov crkve se odnosi na pojedinca, a ne instituciju. Blagoslov Crkve se daje iz vjerovanja da bi Bog dao blagoslov, a ne da je to volja pojedinih vjerskih vođa. Ritual blagoslova registrovanog partnerstva bilo bi nešto sasvim novo u odnosu na tradiciju crkve; ono bi uzrokovalo konflikt i uznemirenost mnogih ljudi. Broj ljudi koji traže blagoslov crkve je vjerovatno mali. Oktobra 1997. godine, dvanaest biskupa u Danskoj je diskutovalo da li državna religija treba uvesti novi ritual blagoslova registrovanog partnerstva. Biskupi su imali različite stavove o crkvenoj ceremoniji za homoseksualne parove i bili su podijeljeni po biblijskom pitanju o homoseksualnosti." Robert Wintemute, str. 419.

od partnera umro, na zahtjev njegovih nasljednika. Registraciju partnerstva mogao je obaviti i kvalifikovani sudija okružnog suda⁴³⁸.

2.4. Lična prava i dužnosti istospolnih partnera u registrovanom partnerstvu

Lični odnosi imaju dominantan značaj kada govorimo o istospolnim zajednicama života. Od ispunjenja ličnih prava i dužnosti zavisi kvalitet i stabilnost istospolnog partnerstva. Istovjetno kao i u braku, lični odnosi, u zavisnosti od njihovog značaja, mogu biti regulisani normama imperativnog ili dispozitivnog karaktera. Imperativnim normama regulišu se oni društveni odnosi koji predstavljaju suštinu registrovanog partnerstva te kao takvi nisu prepušteni sporazumu partnera. Normama dispozitivne prirode uređuju se ona lična prava koja predstavljaju dio čovjekove intime.

Kada govorimo o normama imperativne prirode, odnosno o pravima i dužnostima o kojima se istospolni partneri ne mogu sporazumjeti, primjetno je da su ona u svim pravnim sistemima izjednačena sa ličnim pravima i dužnostima koja su propisana za bračne partnere. Partneri u registrovanom partnerstvu su dužni jedno drugo pomagati, poštivati, ukazivati povjerenje i biti solidarni, što u ukupnosti predstavlja i cilj vođenja zajedničkog života.

U pogledu ličnih prava istospolnih partnera skandinavske zemlje u zakonima o registrovanom partnerstvu upućuju na odredbe zakona kojima se uređuje brak⁴³⁹.

Partneri u **Holandiji** su dužni jedno drugom biti vjerni, pružati pomoć i podršku te imaju dužnost da pružaju jedno drugome ono što je potrebno kao i bračni partneri⁴⁴⁰.

U Austriji se istospolno partnerstvo temelji na zajedničkom životu, povjerenju u zajednici i pružanju pomoći. Partneri u zajednici, poštujući jedno drugo na osnovu međusobnog sporazuma, uspostavljaju ravnotežu i daju svoj doprinos⁴⁴¹.

U Sloveniji istospolni partneri imaju pravo na dobijanje informacija o bolesnom partneru i pravo na posjećivanje bolesnog partnera⁴⁴². Partneri su se dužni međusobno poštivati, ukazivati povjerenje jedno drugom i međusobno se pomagati⁴⁴³.

438 Članovi 6 – 8. Registrovanog partnerstva.

439 Član 3. stav 2. Zakona o registrovanom partnerstvu Norveške navodi da će se prava predviđena u ZoB primjenjivati i na registrovano partnerstvo. U kasnijim odredbama su ipak navedeni članovi ZoB koji se ne odnose na registrovano partnerstvo (napomena autora). Istovjetno rješenje sadržano je u Zakonima o registrovanom partnerstvu Švedske član 3. st. 1., Islanda član 3. i Finske član 8. st. 1.

440 Član 1:81. CC.

441 Član 8. Zakona o registrovanom partnerstvu.

442 Član 8. st. 1. Zakona o registraciji istospolne partnerske zajednice.

443 Član 8. st. 2. Zakona o registraciji istospolne partnerske zajednice.

Hrvatski zakonodavac je uredio pitanja koja se tiču promjene prezimena, prava iz radnih odnosa, nasljednog prava, penzijskog i zdravstvenog osiguranja i sl. U pogledu prezimena partneri se mogu sporazumjeti da svaki partner zadrži svoje prezime, da kao zajedničko prezime uzmu prezime jednog od njih, da kao zajedničko uzmu oba prezimena i odluče koje će prezime upotrebljavati na prvom, a koje na drugom mjestu i da svaki od njih uz svoje prezime uzme i prezime životnog partnera i odluči koje će biti na prvom, a koje na drugom mjestu⁴⁴⁴.

Istospolni partneri se mogu, kao i bračni partneri, dogovarati u pogledu određivanja mjesta stanovanja, obavljanja poslova u zajednici života i izbora prezimena. Razlike u pravnim sistemima postoje u pogledu izbora prezimena partnera. Zakon o životnom partnerstvu **Njemačke** propisuje da jedan partner može uzeti prezime drugog partnera ili dodati svome prezimenu prezime partnera. Izjava o promjeni prezimena se daje prilikom registracije zajednice ali se može naknadno dati i opozvati. Ukoliko životno partnerstvo prestane, partner može zadržati zajedničko prezime ali može i vratiti svoje prezime⁴⁴⁵.

Za razliku od Njemačke, u **Švicarskoj i Austriji**⁴⁴⁶ istospolno partnerstvo nema uticaja na prezime partnera. Partneri u Švicarskoj samo mogu svome prezimenu dodati prezime drugog partnera (koje će biti odvojeno crticom) te se takva kombinacija prezimena može koristiti u svakodnevnom životu, a na njihov zahtjev se može upisati u pasoš ili ličnu kartu⁴⁴⁷.

2.5. Imovinski odnosi istospolnih partnera u registrovanom partnerstvu

U većem broju zemalja zakonima koji uređuju registrovano partnerstvo, u pogledu imovinskih odnosa registrovanih partnera, upućuje se na odredbe zakona koji uređuju imovinske odnose bračnih partnera. Manji broj zemalja imovinske odnose partnera uređuje *Zakonom o registrovanom partnerstvu* kojim se preuzimaju odredbe o imovinskim odnosima bračnih partnera.

Imovinski odnosi partnera, u skandinavskim zemljama koje su legalizovale istospolni brak, koji svoje partnerstvo nisu pretvorili u brak uređeni su na istovjetan način kao i u slučaju bračnih partnera. Tako se, npr., odredbe ZZPB-a Danske shodno primjenjuju i na registrovane partnere. Istospolni registrovani partneri u **Danskoj** imaju mogućnost izbora između sistema odložene zajednice imovine i sistema odvojenosti imovine istovjetno kao i heteroseksualni bračni partneri.

444 Član 38. st. 1. Zakona o životnom partnerstvu osoba istoga spola HR.

445 Član 3. Zakona o životnom partnerstvu.

446 Članom 7. Zakona o registrovanom partnerstvu normira se da registrovani partneri zadržavaju postojeća imena.

447 Preuzeto 20.07.2011. sa: http://www.ejpd.admin.ch/content/dam/data/gesellschaft/gesetzgebung/eingetragene_partnerschaft/infoblatt-e.pdf

Zakonski imovinski režim **u Finskoj** je sistem odvojenosti imovine. Ovaj imovinski režim se primjenjuje i na istospolne registrovane partnere i na heteroseksualne bračne partnere. Svaki od partnera je vlasnik svoje imovine i njome samostalno upravlja i raspolaže. Međutim, postoje posebna pravila koja u jednom dijelu ograničavaju partnera da raspolaže svojom imovinom bez saglasnosti drugog partnera. Tako u slučaju raspolaganja stvarima koje služe zadovoljenju zajedničkog života partner mora imati pisanu saglasnost drugog partnera⁴⁴⁸. Partneri u pravilu samostalno odgovaraju za dugove. Izuzetak od pojedinačne odgovornosti postoji u slučaju obaveza koje su nastale za zadovoljenje potreba u domaćinstvu⁴⁴⁹. Međutim, solidarna odgovornost ne postoji ukoliko su ove obaveze nastale nakon prestanka zajednice života pod uslovom da je povjerilac znao za prestanak⁴⁵⁰.

Zakon o registrovanom partnerstvu **Mađarske** takođe uređuje da se na imovinske odnose registrovanih partnera primjenjuju pravila koja se odnose na bračne partnere. Zapravo, zakonom se normira da će se za sva pitanja koja nisu uređena *Zakonom o registrovanom partnerstvu* primjenjivati pravila *Zakona o braku, porodici i starateljstvu*⁴⁵¹. Zakonski imovinski režim koji se primjenjuje i na bračne i na registrovane partnere je zajednica imovine. Prestankom registrovanog partnerstva, zajednička imovina se dijeli na jednake dijelove, a nejednaki dijelovi mogu biti određeni od strane suda i u posebnim okolnostima.

U Njemačkoj zakonodavac detaljno uređuje imovinsko-pravne odnose između istospolnih partnera. Kao što je već navedeno, jedan od uslova za zasnivanje istospolnog životnog partnerstva je da se partneri prije njegovog zasnivanja moraju izjasniti o imovinsko-pravnom režimu koji će se primjenjivati na njih. Partneri se mogu opredijeliti za imovinski režim koji vrijedi za bračne partnere ili zaključiti ugovor kojim će izabrati imovinski režim koji njima najviše odgovara. Ugovor u kojem su se partneri sporazumjeli da će se na njih primijeniti režim odložene zajedničke imovine kasnije ne mogu mijenjati. Ukoliko je ugovor o imovinsko-pravnom režimu nevažeći (što će se rijetko desiti s obzirom da se ugovor zaključuje pred notarom), na njih se primjenjuje sistem odvojenosti imovine⁴⁵².

U Francuskoj istospolni partneri stiču zajedničku imovinu koja se dijeli na jednake dijelove. U slučaju neslaganja oko podjele imovine podjelu vrši sud. Imovinske odnose partneri u PACS-u, kao i bračni partneri, mogu urediti ugovorom koji predstavlja sastavni dio PACS-a. Partneri solidarno odgovaraju za dugove koji su nastali kao posljedica zadovoljenja životnih potreba⁴⁵³. Međutim, ova solidarnost ne važi u slučaju očito pretjeranih izdataka.

448 Član 38. ZoB-a.

449 Član 52. st. 1. ZoB-a.

450 Član 52. st. 3. ZoB-a.

451 Član 2. Zakona o registrovanom partnerstvu.

452 Član 6. Zakona o životnom partnerstvu.

453 515-4 CC.

Prema članu 7. Zakona o istospolnom partnerstvu **Luksemburga**, partneri se obavezuju na međusobno izdržavanje i pružanje materijalne pomoći. Troškove nastale radi zadovoljenja životnih potreba snose oba partnera, srazmjerno njihovim mogućnostima. Oni su zajednički i pojedinačno odgovorni, čak i nakon prestanka partnerstva, za sve dugove koje su preuzeli zajednički ili ih je preuzeo jedan od njih tokom partnerstva, a koji su služili za potrebe njihovog svakodnevnog života u zajednici i potrebne troškove smještaja. Solidarnost jednog od partnera ne postoji ukoliko su troškovi drugog partnera vidno pretjerani u odnosu na njen/njegov stil života te ukoliko je drugi partner imao potrebne ili nepotrebne operacije, bile one dobro ili loše urađene. Jedan od njih ne preuzima obaveze drugog partnera koje proizlaze iz troškova za zadovoljenje ličnih potreba, osim onih koje su zaključene uz pristanak oba partnera.

U Sloveniji istospolni partneri stiču zajedničku imovinu na isti način kao i bračni partneri⁴⁵⁴. Posebnu imovinu predstavlja sva imovina koju je partner imao prije stupanja u partnerstvo⁴⁵⁵. Zajedničkom imovinom upravljaju i raspoložu zajednički i sporazumno. Oni se mogu dogovoriti, da samo jedan od njih upravlja zajedničkom imovinom ili samo dijelom imovine. Ova imovina se dijeli sporazumno, a ako nema sporazuma, pretpostavlja se da su dijelovi jednaki, ali partner može dokazivati da je doprinos u zajedničkoj imovini u drugačijoj srazmjeri⁴⁵⁶. Partner solidarno odgovara (zajedničkom i posebnom imovinom) za obaveze koje je preuzeo prije zasnivanja registrovane zajednice, kao i za obaveze koje je u zajednici preuzeo samo jedan od njih⁴⁵⁷. Za obaveze koje su nastale na zajedničkoj imovini kao i za zadovoljenje potreba u životnoj zajednici partneri odgovaraju solidarno⁴⁵⁸.

Životni partneri **u Hrvatskoj** mogu imati partnersku stečevinu i vlastitu imovinu⁴⁵⁹. Primjetno je da je hrvatski zakonodavac u pogledu određenja partnerske stečevine i vlastite imovine preuzeo rješenja iz *Obiteljskog zakona* a koji se odnose na bračnu stečevinu. Životni partneri su u jednakim dijelovima suvlasnici u partnerskoj stečevini, ako nije drukčije dogovoreno⁴⁶⁰. Životni partneri mogu ugovorom o imovini životnih partnera drugačije urediti svoje odnose u pogledu partnerske stečevine. Ugovor o imovini životnih partnera mora biti u pisanom obliku, a potpisi životnih partnera moraju biti ovjereni kod notara⁴⁶¹.

454 Član 10. st. 2. Zakona o registraciji istospolne partnerske zajednice. Vidi i član 51. st. 2. Zakona o braku i porodičnim odnosima (uradno prečišćeno besedilo) (ZZZDR-UPB1) Ur.l. RS, št. 69/2004.

455 Član 9. st. 1. Zakona o registraciji istospolne partnerske zajednice.

456 Član 17. Zakona o registraciji istospolne partnerske zajednice.

457 Član 14. st. 1. Zakona o registraciji istospolne partnerske zajednice.

458 Član 14. st. 2. Zakona o registraciji istospolne partnerske zajednice.

459 Član 50. Zakona o životnom partnerstvu osoba istoga spola HR.

460 Član 51. st. 2. Zakona o životnom partnerstvu osoba istoga spola HR.

461 Član 53. Zakona o životnom partnerstvu osoba istoga spola HR.

Nakon prestanka partnerstva u **Engleskoj i Velsu**, partner koji želi podjelu imovine mora se pozvati na opšti princip *Zakona o imovini*, uključujući i doktrinu povjerenja kao načina sticanja vlasništva. Osnovni problem prilikom podjele imovine ogleda se u nedostatku statutarne propisa, u praksi često dolazi do kontroverznih odluka. Opšti zakon i doktrina "o fer odnosu" je direktno usmjerena na očuvanje postojećih vlasničkih prava i ne omogućava se ravnopravna preraspodjela nakon prestanka partnerstva. U nedostatku statutarne propisa, pisanih izjava o podjeli imovine ili izjava svjedoka, uzima se u obzir "finansijski doprinos" u sticanju imovine kao dokaz o zahtijevanoj opštoj namjeri. Važeći zakon ne uzima u obzir da li je jedan od partnera više ili manje doprinosio u povećanju imovine. Iako principi opšteg zakona pretpostavljaju formalnu jednakost u svojoj primjeni, s obzirom da su neutralni povodom seksualne orijentacije, realnost je da prema današnjem zakonu istospolni parovi imaju manje prava u poređenju sa bračnim parovima⁴⁶².

Prilikom uređenja imovinskih odnosa registrovanih partnera **austrijski zakonodavac** je zadržao, kao i u slučaju bračnih partnera, režim odvojenosti imovine. Prema članu 24. *Zakona o registrovanom partnerstvu*, pokretnom i nepokretnom imovinom koja služi vođenju zajedničkog života, što uključuje i stvari domaćinstva, partneri upravljaju zajednički. Podjela imovine se vrši na pravičnoj osnovi pri čemu se vodi računa o veličini doprinosa svakog od njih, štednji i dugovima koji su nastali po osnovu vođenja zajedničkog domaćinstva⁴⁶³. Podjela treba da ima što manji uticaj na buduću život partnera⁴⁶⁴.

Istospolnim partnerima koji se nalaze u registrovanom partnerstvu dozvoljava se zaključenje ugovora kojim će urediti svoje imovinske odnose, odnosno izabrati imovinsko-pravni režim koji njima najviše odgovara, bez bilo kakvih razlika u odnosu na bračne partnere.

Može se konstatovati da zakonodavci ne prave razliku u pogledu uređenja imovinskih odnosa istospolnih registrovanih partnera i heteroseksualnih bračnih partnera. Razlike koje postoje između njih ne proizlaze iz zakona kojima se uređuju imovinski odnosi, već te razlike mogu biti sadržane u drugim zakonima.

462 Robert Wintemute, *Same-Sex Partnerships in English Family Law*, str. 609.

463 Član 26. *Zakona o registrovanom partnerstvu*.

464 Član 27. *Zakona o registrovanom partnerstvu*.

2.6. Nastanak roditeljskog staranja između istospolnih registrovanih partnera i djece

Nastanak roditeljskog odnosa u istospolnom partnerstvu u većini zemalja koje su legalizovale ovaj vid zajednice nije bio moguć. Stalni zahtjevi za omogućavanjem nastanka roditeljskog odnosa rezultirali su legalizacijom usvojenja i medicinski potpomognute oplodnje za istospolne partnere, što je kasnije, omogućavanjem sklapanja istospolnog braka, dovelo do izjednačavanja istospolnih partnera sa istospolnim bračnim partnerima⁴⁶⁵.

U izvještaju stručnjaka, koji se fokusirao na prava i pravni status djece odgojene u različitim oblicima bračnog ili vanbračnog istospolnog partnerstva ili kohabitacije, sačinjen za VE, navodi se da dobrobit djece u porodicama istospolnih partnera ovisi ne samo od samih porodica, već i od pravnog okvira koji osigurava ili ograničava stabilnu zaštitu koju djeca dobijaju od njihovih roditelja. U njemu se konstatuje da "djeca ne žive u vakuumu već unutar porodice i da važan dio njihove zaštite je da porodična zajednica, bez obzira kakvog je oblika, uživa odgovarajuće i jednako pravno priznanje i zaštitu. Drugim riječima, smatra se da je jednako diskriminirajuće za dijete ograničiti zakonsko roditeljstvo ili negirati onima koji se staraju o djetetu prava i odgovornosti, kao i priznati djetetu drugačiji status i prava u skladu sa okolnostima njihovog rođenja ili odgoja"⁴⁶⁶.

Prema Zakonu o registrovanom partnerstvu **Danske** iz 1989. godine, istospolni partneri nisu mogli usvajati djecu⁴⁶⁷. Zakonodavac je smatrao najboljim za dijete da ima oca i majku te da djeca ne bi smjela biti odgajana u istospolnom registrovanom partnerstvu. Međutim, od 1. jula 1999. godine izmjenama i dopunama *Zakona o registrovanom partnerstvu* njima je omogućeno da usvoje djecu svog partnera, ukoliko nije riječ o djeci koja imaju strano državljanstvo. Glavni razlog reformi bilo je drugačije određenje sadržaja pojma "najbolji interes djeteta". Prvo, naglašeno je da dijete u registrovanom partnerstvu ima poznatog samo jednog biološkog roditelja iz razloga što je jedan od roditelja umro ili što majka odbija da oda identitet drugog roditelja, zbog čega dijete ima manja zakonska prava u odnosu na djecu iz braka. Drugo, naglašeno je da se u stvarnom životu, nakon smrti biološkog roditelja, drugi partner i dalje brine za dijete. Stoga je nelogično da partner ne može imati zakonska prava i obaveze prema djetetu u slučaju

465 Prema eurobarometru Evropske komisije o mišljenju javnosti, odgovori na pitanje da li usvojenje treba biti odobreno i za istospolne partnere u zemljama EU su različiti. Najveći procenat potvrđnih odgovora je u Holandiji 69%, zatim u Švedskoj 51%, Danskoj i Austriji 44%, dok je najmanji procent na Malti i u Poljskoj 7%. Discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in Europe – 2nd edition, Council of Europe, 2011., str. 100.

466 Ibid., str. 96.

467 Član 4. stav 1. Zakona o registrovanom partnerstvu.

smrti biološkog roditelja. Prilikom izmjena i dopuna *Zakona* većina u Parlamentu je smatrala da usvojenje pastoraka u registrovanom partnerstvu nije pitanje favorizovanja istospolnog partnera nego pitanje najboljeg interesa djeteta⁴⁶⁸. Parlament Danske je 1. jula 2010. godine izglasao da istospolni partneri mogu zajednički usvojiti dijete.

Od donošenja *Zakona o umjetnoj oplodnji* 1997. godine u Danskoj se vodi stalna debata o umjetnoj oplodnji za lezbijke i žene koje žive same. Priznanje prava na vještačku oplodnju istospolnih partnera učinjeno je 2006. godine, kada je izmijenjen *Zakon o umjetnoj oplodnji* kojim je dozvoljeno pravo na vještačku oplodnju lezbijskim parovima i ženama koje žive same.

Registrovani partneri u Švedskoj prema prvobitnom tekstu *Zakona o istospolnom registrovanom partnerstvu* nisu mogli ostvarivati zajedničko staranje nad djecom niti su imali pravo pristupa programima medicinski potpomognute oplodnje. Iako oni nisu imali mogućnost ostvarivanja roditeljskog staranja u slučaju postojanja opravdanih razloga, moguće je bilo da sud obaveže partnera na obavezu plaćanja alimentacije za dijete drugog partnera⁴⁶⁹. Izmjenama *Zakona o registrovanom partnerstvu*, koje su stupile na snagu 01.01.2003. godine, istospolni registrovani partneri u pogledu usvojenja imaju ista prava kao i bračni partneri⁴⁷⁰. Osim toga, registrovani partneri, kao i kohabitanti, mogu biti imenovani za staratelja djeteta. Prema izmjenama i dopunama ovog *Zakona*, partneri koji su stupili u zakonsko partnerstvo sada imaju pravo podnijeti zahtjev za usvojenje na isti način kao i heteroseksualni partneri. Drugim riječima, istospolni partneri mogu dijete usvojiti zajednički, a isto tako jedno od njih može usvojiti dijete drugog partnera. Usvojenje mora biti u najboljem interesu djeteta, pri čemu se pazi: na procjenu budućih usvojilaca, pružanje dovoljno jemstva da će usvojioci pravilno vršiti roditeljske dužnosti. Ovi uslovi predstavljaju osnov najboljeg interesa djeteta.

468 Ingrid Lund-Andersen, The Danish Registered Partnership Act, 1989: Has the Act Meant a Change in Attitudes?, u: Robert Wintemute, Legal Recognition of Same-Sex Partnerships A Study of National, European and International Law, OXFORD – PORTLAND, OREGON, 2001., str. 421.

469 Izuzeci u pogledu usvojenja, roditeljskog staranja i umjetne oplodnje bili su normirani u Zakonu o registrovanom partnerstvu iz 1995. godine.

470 U Švedskoj djeca odrastaju u homoseksualnim porodicama. U nekim slučajevima djeca kojasu odrastala sa heteroseksualnim parovima sada žive sa homoseksualnim parovima. Postoje i slučajevi u kojima djeca odrastaju samo u homoseksualnoj porodici. Rezultati istraživanja sasvim jasno pokazuju da homoseksualni parovi koji su u registrovanom partnerstvu nemaju negativan uticaj na odgoj djece i mogu djeci pružiti sve ono što im je potrebno, čak i uzimajući u obzir osjetljivost koja može nastati iz činjenice da su imali homoseksualne roditelje. Vlada i švedski Parlament stoga smatraju da je u najboljem interesu djeteta da homoseksualci u registrovanom partnerstvu imaju pravo podnijeti zahtjev za usvojenje i da prepreke takvim usvojenjima treba otkloniti. Preuzeto sa: Ministry of Justice, Sweden, Ju 03.03e • March 2003, Homosexual partnership and adoption –<http://www.sweden.gov.se/content/1/c6/01/62/17/664ab73b.pdf>

Što se tiče ocjene usvojlaca, od temeljne je važnosti da je registrovano partnerstvo stvarno i stabilno te da su usvojioci zrele i odgovorne osobe. Relevantne činjenice koje treba utvrditi kod usvojlaca su: dob, jezik, prethodno ponašanje, odnosi sa prijateljima, rodbinom i zajednicom, ličnost, kao i iskustvo sa djecom. Za usvojioce koji su u registrovanom partnerstvu potrebno je uzeti u obzir i dodatnu okolnost, a to je otvorena komunikacija između usvojlaca i djeteta o porodičnoj situaciji i poteškoćama koje mogu nastati, što je bitno za djetetov socijalni i psihološki razvoj. Istospolni partneri trebaju biti u mogućnosti da prihvate stavove drugih u njihovom okruženju (zajednici). Takođe bi morali biti spremni razgovarati sa djetetom i pokazati pozitivan stav prema osobama drugog spola⁴⁷¹.

U Švedskoj je 2005. godine dozvoljena medicinski potpomognuta oplodnja lezbijskim parovima, dok je za žene koje se ne nalaze u zajednici života (braku ili registrovanom partnerstvu) ona zabranjena.

U **Holandiji** partneri mogu ostvarivati roditeljsko staranje na osnovu odluke suda, ukoliko dijete ima drugog roditelja ili na osnovu zakona, ukoliko drugi roditelj djeteta nije poznat ili je umro. Naime, ukoliko jedan roditelj ostvaruje roditeljsko staranje, tada sud može, na zajednički zahtjev roditelja djeteta i partnera koji nije roditelj djeteta, ali koji održava blizak lični odnos sa djetetom, odrediti da istospolni partneri ostvaruju zajedničko staranje nad djetetom⁴⁷². U slučaju da oba roditelja djeteta ostvaruju roditeljsko staranje, zajedničko staranje partnera se može odobriti samo ako se roditelj i drugi partner na dan podnošenja zahtjeva zajednički brinu za dijete, u razdoblju od najmanje godinu dana i ako roditelj koji je podnio zahtjev, na dan njegovog podnošenja, sam ostvaruje roditeljsko staranje najmanje tri godine⁴⁷³. Partneri mogu tražiti promjenu prezimena djeteta, tako da dijete nosi prezime partnera koji je roditelj djeteta (ukoliko nije nosilo njegovo prezime) ili da nosi prezime drugog partnera (osobe koja nije roditelj djeteta). Zahtjev za promjenu prezimena djeteta će se odbiti ukoliko dijete starije od 12 godina nije dalo pristanak na promjenu prezimena ili ukoliko se interesi djeteta protive promjeni prezimena⁴⁷⁴.

Izmjenama i dopunama CC Holandije od 1. januara 2002. godine zajedničko staranje nastaje po sili zakona, ako je dijete rođeno u braku ili registrovanom partnerstvu, ukoliko drugi bračni partner ili partnerica vrši staranje nad djetetom, osim ako drugi roditelj ne ostvaruje roditeljsko staranje⁴⁷⁵. Prema tome, postojanje registrovanog partnerstva, *perse*, ne dovodi do zasnivanja zajedničkog staranja u slučaju registrovanog partnerstva između muškaraca, pa partner (koji nije roditelj djeteta) nema obavezu plaćanja bilo kakvih troškova prema djetetu, već je za to potrebna sudska odluka.

471 Ibid.

472 Član 1:233t stav 1. CC.

473 Član 1:233t stav 2. tačke a i b.

474 Član 1:233t stav 5. tačke a, b i c.

475 Član 1:253aa. CC.

Donošenjem *Zakona* od 24. decembra 1997. godine, koji je stupio na snagu u januaru 1998. godine, usvojenje je prestalo biti privilegija bračnih partnera⁴⁷⁶. Dijete sada može usvojiti i heteroseksualni par koji ostvaruje zajednički život (kohabitanti) ili samo jedan od njih. Istospolnim parovima usvojenje je dopušteno *Zakonom* od 21. decembra 2000. godine, koji je stupio na snagu 1. aprila 2001. godine⁴⁷⁷. Holandski zakonodavac je normirao samo potpuno usvojenje. Zahtjev za usvojenje mogu podnijeti dvije osobe zajednički ili samo jedna osoba. Zajednički zahtjev za usvojenje ne mogu podnijeti dvije osobe koje, prema članu 1:41 CC Holandije, ne mogu sklopiti brak. Budući usvojioci se moraju brinuti za dijete u periodu od najmanje jedne godine (probni period)⁴⁷⁸. Probni period od jedne godine se odnosi na zajedničko usvojenje ili kada se usvaja pastora ili pastorka. Ukoliko samo jedna osoba podnosi zahtjev za usvojenje, onda probni period traje najmanje tri godine⁴⁷⁹. Zasnivanjem usvojenja nastaje srodnički odnos između usvojioca i usvojenika⁴⁸⁰. Potpuno usvojenje prema holandskom zakonu nije neraskidivo. Sud može raskinuti usvojenje ukoliko je to u interesu usvojenika i ukoliko je uvjeren da je raskid usvojenja razuman. Usvojenik ne može podnijeti zahtjev za raskid usvojenja prije nego proteknu dvije godine od zasnivanja usvojenja i ne kasnije od pet godina nakon sticanja punoljetstva⁴⁸¹.

Umjetna oplodnja i drugi oblici medicinski potpomognute oplodnje za lezbijke i neudate žene nisu zakonski zabranjene u Holandiji, iako su četiri od četrnaest klinika za *in vitro* začeće odbile ovu uslugu ženama u lezbijskom partnerstvu⁴⁸².

Finska je od 1. septembra 2009. godine dopustila da istospolni partner može usvojiti dijete drugog partnera sa kojim se nalazi u registrovanom partnerstvu. Istospolni partneri još uvijek ne mogu zajednički usvojiti dijete. Izmjenama i dopunama *Zakona o registrovanom partnerstvu* iz 2009. godine je takođe normirana mogućnost da istospolni partneri mogu odrediti zajedničko prezime djetetu⁴⁸³. *Zakonom o potpomognutoj oplodnji* iz 2007. godine ženama koje nisu u braku i lezbijskim parovima je dopuštena medicinski potpomognuta oplodnja. Surogat materinstvo u ovoj zemlji je još uvijek zabranjeno⁴⁸⁴.

476 Zakon od 24. decembra 1997., Staatsblad 772.

477 Ibid.

478 Član 1:228. stav 1. tačka f. CC.

479 Masha Antokolskaia and Katharina Boele-Woelki, str. 68.

480 Prema članu 1:229. CC, postoji mogućnost da, iako zasnivanjem usvojenja prestaju svi odnosi sa biološkim roditeljima/roditeljem, sud odredi održavanje kontakata između djeteta i biološkog roditelja.

481 Član 1:231. CC.

482 Kees Waaldijk, str. 439.

483 Preuzeto 09.06.2011. sa: http://yle.fi/uutiset/talous_ja_politiikka/2009/05/eduskunta_hyvaksyi_homoparien_adoption_739993.html. Zakon je usvojen sa 108 glasova za i 29 glasova protiv.

484 ESHRE Central Office, Comparative Analysis of Medically Assisted Reproduction in

Zakonom o registrovanom partnerstvu **Andore** normirano je da istospolni partneri mogu zajednički usvojiti dijete pod istim uslovima kao i bračni partneri⁴⁸⁵. Partneri zajednički mogu usvojiti dijete i u **Engleskoj i Velsu** od 2005. godine⁴⁸⁶.

Životni partneri u **Njemačkoj** prema *Zakonu o životnom partnerstvu* ne mogu zajednički usvojiti dijete. Za razliku od bračnog, istospolni partner nije mogao usvojiti dijete svog partnera. Izmjenama i dopunama *Zakona o životnom partnerstvu*, koje su stupile na snagu u oktobru 2004. godine, dozvoljeno je usvojenje partnerovog djeteta⁴⁸⁷. Međutim, istospolni partner ne može usvojiti dijete drugog partnera ukoliko je ono bilo usvojeno od tog partnera. Viši regionalni sud u Hamburgu je 2010. godine odlučio da je sadašnje rješenje, prema kojem se omogućava usvojenje biološkog, a ne i usvojenog djeteta jednog partnera od strane drugog partnera, suprotno odredbama njemačkog Ustava. Sud je utvrdio da ne postoji objektivno opravdanje za različit tretman istospolnih i bračnih partnera s obzirom da ne postoje razlozi za vjerovanje da je najbolji interes djeteta ugrožen ukoliko dijete odrasta u istospolnoj zajednici⁴⁸⁸.

Roditeljski odnos između istospolnih partnera i djeteta ne može nastati priznanjem. Međutim, ukoliko je jedan od partnera biološki roditelj djeteta te roditeljsko staranje vrši samostalno, drugi partner ima pravo odlučivanja (ograničeno zajedničko staranje) u svakodnevnom životu djeteta, pravo samostalnog odlučivanja u opravdanim slučajevima kao i u slučajevima kada postoji opasnost za dijete, shodno odredbi 1629. Građanskog zakonika⁴⁸⁹. Ograničeno zajedničko staranje istospolnog partnera ne može postojati ukoliko oba biološka roditelja ostvaruju roditeljsko staranje. U slučaju ostvarivanja zajedničkog roditeljskog staranja od strane bioloških roditelja, istospolni partner nema pravo da se miješa u odnos između djeteta i njegovih bioloških roditelja. Ako dijete živi s biološkim roditeljem i njegovim istospolnim partnerom, a djetetov roditelj umre, tada sud može odlučiti da dijete ostane sa tim partnerom ukoliko odvajanje djeteta od njega nije u najboljem interesu djeteta⁴⁹⁰.

the EU: Regulation and Technologies. str. 24. Preuzeto 09.06.2011. sa: http://www.es-hre.eu/binarydata.aspx?t_type=doc&sessionId=cewryknh2jpvrlrkjm4gseyp/MAR_for_web%5B2%5D.pdf

485 Član 7. Zakona o registrovanom partnerstvu.

486 Zahtjev za usvojenje mogu podnijeti i lezbijski ili gay parovi. Preuzeto 09.06.2011. sa: <http://www.compactlaw.co.uk/free-legal-information/adoption-law/the-adoption-and-children-act-2002.html>

487 Preuzeto 10.06. 2011. sa: http://www.marriagequality.ie/download/pdf/07_ilga_europe_country_by_country_legal_recognition_of_same_sex_couples.pdf

488 Presuda suda u Hamburgu preuzeta 10.06.2011. sa: <http://www.non-discrimination.net/content/media/DE-30-2011%20Adoption.pdf>.

489 Član 9. st. 1. Zakona o životnom partnerstvu.

490 Katharina Boele-Woelki, Angelika Fuchs, str. 91 – 92.

Istospolni partneri u **Francuskoj** nisu imali pravo na usvojenje djece niti su mogli ostvarivati zajedničko roditeljsko staranje. Francuski CC nije normirao odnose između istospolnih partnera i djece. Prema CC Francuske samo bračni partneri i osobe koje nisu u braku imaju pravo usvajati djecu⁴⁹¹. Osobe homoseksualne orijentacije koje nisu u braku nemaju pravo usvajati djecu. Međutim, ESLJP je u predmetu *E.B. v France* naglasio da francuski CC dozvoljava samcima da usvoje dijete, čime nesporno otvara mogućnost homoseksualnom samcu za usvojenje. Suprotno pravnoj pozadini odredbi domaćeg propisa, ESLJP nalazi da se razlozi Vlade ne mogu smatrati naročito uvjerljivim i važnim da bi se opravdalo odbijanje odobrenja za usvojenje osobi homoseksualne orijentacije⁴⁹². Upravo su presude ESLJP-a dovele do legalizacije istospolnog braka i izjednačavanja istospolnih i heteroseksualnih osoba u pogledu usvajanja djece.

Pravo na umjetnu oplodnju u Francuskoj imaju samo bračni partneri i heteroseksualni partneri koji su u zajednici života više od dvije godine. Prema tome, samcima i istospolnim partnerima nije dozvoljena medicinski potpomognuta oplodnja⁴⁹³.

Registrovani partneri u **Sloveniji**⁴⁹⁴ ne mogu zajednički usvojiti dijete. Usvojenje partnerovog djeteta u Sloveniji takođe nije dopušteno. Slovenski zakonodavac nije uredio pitanja ostvarivanja roditeljskog staranja između partnerovog djeteta i drugog partnera. Građani Slovenije su na referendumu 25.03.2012. godine glasali protiv *Porodičnog zakona* koji je propisao mogućnost da istospolni partneri usvajaju djecu⁴⁹⁵.

Životni partneri u **Hrvatskoj** ne mogu usvojiti dijete ali životni partner roditelja djeteta može ostvarivati roditeljsko ili partnersko staranje. Životni partner roditelja djeteta ima pravo ostvarivati roditeljsko staranje o djetetu, odnosno sadržaje roditeljskog staranja zajedno sa roditeljima ili umjesto roditelja na osnovu odluke suda, u skladu s odredbama zakona kojim se uređuju obiteljski odnosi. Oba roditelja zajednički ili roditelj koji samostalno ostvaruje roditeljsko staranje o djetetu u cijelosti, mogu ostvarivanje roditeljskog staranja o djetetu djelimično ili u cijelosti privremeno povjeriti životnom partneru ako ispunjava pretpostavke za staraoca propisane posebnim zakonom kojim se uređuju obiteljski odnosi⁴⁹⁶.

491 Član 343. i 343-1 CC.

492 Para 94. E.B. v. France.

493 Yuval Meri, str. 141.

494 U članu 217. st. 2. Porodičnog zakonika (2011.) normira se da partneri ne mogu zajednički usvojiti dijete, ali jedan partner može usvojiti dijete drugog partnera. Za postupak utvrđivanja uslova za usvojenje ne vrijede odredbe koje uređuju pokretanje, postupak i probni smještaj (čl. 227 – 231. ovog Zakona) ako dijete želi usvojiti bračni ili partner iz partnerske ili vanpartnerske zajednice jednog od djetetovih roditelja.

495 Referendumsko pitanje je glasilo: "Jeste li za ili protiv stupanja na snagu novog Porodičnog zakonika koji je 16. lipnja 2011. donio parlament?" Na referendum je izašlo samo 27% upisanih birača, protiv Zakona je glasalo 55,42%, dok je za glasalo 44,58% birača.

496 Član 40. st. 1. i 2. Zakona o životnom partnerstvu osoba istoga spola HR.

Partnersko staranje je oblik staranja za maloljetno dijete koji može pružiti životni partner nakon smrti životnog partnera roditelja djeteta, a iznimno i za života životnog partnera roditelja djeteta, ako drugi roditelj nije poznat ili ako mu je oduzeto roditeljsko staranje zbog zlostavljanja djeteta⁴⁹⁷. Na osnovu odluke suda o partnerskom staranju nad maloljetnim djetetom partner-staratelj djeteta stiče roditeljsko staranje te sva prava i obveze koja iz toga proizlaze. Zasnivanjem staranja između partnera staratelja djeteta s jedne strane te djeteta i njegovih potomaka s druge strane zasnivaju se trajna prava i dužnosti koja po zakonu postoje između roditelja i djece i njihovih potomaka⁴⁹⁸.

Izmjenama i dopunama *Zakona o usvojenju* iz 1987. godine u **Španiji** je dozvoljena mogućnost usvojenja od strane muškarca i žene koji se nalaze u zajednici života i odnosu sličnom kao i u slučaju bračnih parova⁴⁹⁹. Iz navede odredbe, koja je još uvijek na snazi, proizlazi da istospolnim partnerima koji nisu u braku nije dopušteno da usvoje djecu.

U **Mađarskoj** je odnos između partnerovog djeteta i drugog partnera irelevantan, drugi partner nema nikakva prava i obaveze prema partnerovom djetetu⁵⁰⁰. Istospolni partneri ne mogu usvojiti dijete ni u **Austriji**⁵⁰¹ i **Irskoj**⁵⁰².

Medicinski potpomognuta oplodnja lezbijskim parovima nije dozvoljena u **Mađarskoj, Austriji, Hrvatskoj, Irskoj, Češkoj, Portugalu i Sloveniji**⁵⁰³.

497 Član 44. Zakona o životnom partnerstvu osoba istoga spola HR.

498 Član 48. Zakona o životnom partnerstvu osoba istoga spola HR.

499 Encarna Roca, *Homosexual Families: Adoption and Foster Care*, str. 5.

500 Orsolya Szeibert-Erdős, *Same-sex partners in Hungary - Cohabitation and registered partnership*, *Utrecht Law Review*, Volume 4, Issue 2 (June) 2008., str. 219.

501 Član 8. st. 4. Zakona o registrovanom partnerstvu.

502 Član 33. Zakona o usvojenju.

503 ESHRE Central Office, str. 24 – 25.

2.7. Ostala prava istospolnih partnera u registrovanom partnerstvu

Donošenje zakona o registrovanim partnerstvima istospolnih partnera imalo je uticaji na ostale grane prava. Borba za ravnopravnost osoba homoseksualne orijentacije nije se završila samim priznanjem takvih zajednica. Zabrana diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije podrazumijeva i ostvarivanje svih beneficija i prava koja ostvaruju bračni partneri, a koja se odnose na prava koja proizlaze iz radnih odnosa, prava na oslobođanje plaćanja poreza, prava socijalne zaštite, prava koja proizlaze iz zdravstvenog osiguranja, zabranu nasilja i sl. Prema tome, legalizacija zajednice života osoba istog spola zahtijeva i izmjenu drugih zakona koji se odnose na pitanja ostvarivanja prava koja proizlaze iz braka.

Da bi se postigla jednakost u pravima između istospolnih registrovanih partnera i istospolnih bračnih partnera zakonodavci u skandinavskim zemljama su, legalizacijom istospolnog braka, normirali da istospolno registrovano partnerstvo proizvodi iste pravne posljedice, sa određenim izuzecima, kao i brak. Tako, npr., članom 95. stav 1. ZoB **Norveške** normira se da registrovano partnerstvo, sa određenim izuzecima, ima iste pravne posljedice kao i brak. Prava i obaveze registrovanih partnera koji ostanu u registrovanom partnerstvu bit će jednaka pravima i obavezama istospolnih bračnih partnera. Registrovani istospolni partneri nemaju mogućnost zajedničkog usvojenja djeteta⁵⁰⁴. Odredba člana 5a. stav 2. *Zakona o usvojenju*, kojom se dozvoljava usvojenje partnerovog djeteta, i dalje će se primjenjivati na registrovano partnerstvo⁵⁰⁵.

Izmjenama i dopunama ZoB **Islanda** je normirano da registrovano partnerstvo proizvodi iste pravne posljedice kao i brak, te se odredbe o braku i bračnim partnerima primjenjuju i na registrovano partnerstvo.

2.7.1. Pravo na izdržavanje

Pravo na izdržavanje istospolnog partnera sadržano je u svim zakonima kojima se legalizuje zajednica života osoba istog spola. Jedina razlika se ogleda u činjenici da partneri obavezu izdržavanja u pojedinim državama mogu isključiti sačinjavanjem ugovora. Tako u **Francuskoj** partneri, u trenutku potpisivanja PACS-a, mogu sastaviti ugovor u kojem će se dogovoriti o izdržavanju i pravu na korištenje starosne penzije⁵⁰⁶.

504 Act of 28. February 1986. NO. 8. Relating to Adoption, preuzeto sa: <http://www.regjeringen.no/en/doc/Laws/Acts/ACT-OF-28-FEBRUARY-1986-NO-8RELATINGTO.html?id=443477>

505 Član 95. stav 2. ZoB.

506 Član 515-4 CC.

U Sloveniji, u toku trajanja ili nakon prestanka partnerstva, partner ima pravo na izdržavanje pod istim uslovima koji se zahtijevaju i za bračne partnere, s tim da istospolni partneri mogu sačiniti sporazum o izdržavanju u formi notarskog akta⁵⁰⁷.

Hrvatski zakonodavac normira da je izdržavanje dužnost i pravo životnih partnera. Na izdržavanje životnih partnera na odgovarajući način se primjenjuju odredbe posebnog zakona kojim se uređuju obiteljski odnosi, a odnosi se na izdržavanje bračnih drugova⁵⁰⁸.

Belgijski zakon ne propisuje pravila o izdržavanju istospolnog partnera. Međutim, prema sudskoj praksi, istospolni partner ima pravo na izdržavanje ako je partnerstvo trajalo duže vremena⁵⁰⁹.

U Njemačkoj istospolni partner ima pravo na izdržavanje nakon prestanka partnerstva pod istim uslovima kao i bračni partner. Istovjetna rješenja kao u Njemačkoj sadržana su i u zakonima o registrovanom partnerstvu skandinavskih zemalja, Češkoj, Engleskoj i Velsu, Holandiji, Andori, Austriji i Luksemburgu.

2.7.2. Pravo na nasljeđivanje

Istospolni partneri u većini država koje su legalizovale istospolnu zajednicu pojavljuju se kao zakonski nasljednici. Izuzetak predstavlja **Francuska** u kojoj partneri koji se nalaze u PACS-u ne spadaju u krug zakonskih nasljednika⁵¹⁰.

U pogledu nasljednih prava, **slovenski zakonodavac** normira da partner ima nasljedna prava, ali samo u pogledu zajedničke imovine umrlog partnera. Ako je ostavilac/teljica imao/la djecu, tada se dio zajedničke imovine, koji pripada umrlom partneru, dijeli na jednake dijelove, a ukoliko ostavilac/teljica nije imao/la djece, tada partner nasljeđuje cjelokupnu imovinu⁵¹¹. Upravo radi činjenice da istospolni partner nasljeđuje samo zajedničku imovinu umrlog partnera, a ne cjelokupnu imovinu (bračnu stečevinu i posebnu imovinu), pred Ustavnim sudom Republike Slovenije pokrenut je zahtjev za ocjenu ustavnosti *Zakona o registraciji istospolne partnerske zajednice*, od strane istospolnih partnera Blažič i Kern. Ustavni sud Slovenije je donio odluku da član 22. *Zakona o registraciji istospolne partnerske zajednice* nije u skladu sa Ustavom Slovenije, odnosno sa članom 14. st. 1. Ustava (pravo na nediskriminaciju), da Skupština mora ukloniti navedenu nekonzistentnost u roku od šest mjeseci te da će se do otklanjanja nedosljednosti na istospolne partnere primjenjivati *Zakon*

507 Član 18. Zakona o registraciji istospolne partnerske zajednice.

508 Član 39. st. 1. i 2. Zakona o životnom partnerstvu osoba istoga spola HR.

509 Olivier De Schutter, Kees Waaldijk, str. 53 – 54.

510 Član 731. CC: "Samo članovi rodbine i bračni partner imaju pravo na nasljeđivanje."

511 Član 22. Zakona o registraciji istospolne partnerske zajednice.

o nasljeđivanju i pravila koja se odnose na bračne partnere⁵¹². Ustavni Sud je konstatovao "da se situacija istospolnih partnera može uporediti sa situacijom bračnih partnera u odnosu na pravo nasljeđivanja. Razlika koja je učinjena u *Zakonu o registraciji istospolne partnerske skupnosti* nije temeljena na objektivnim okolnostima, već po osnovu seksualne orijentacije"⁵¹³. Ova odluka je važna iz razloga što je Sud u njoj potvrdio da je registrovano istospolno partnerstvo odnos koji je po sadržaju sličan braku ili vanbračnoj zajednici. Stabilna veza između dvije osobe koje su bliske jedna drugoj i koje pomažu i podržavaju jedna drugu slična je i jedinstvu između muškarca i žene.

U daljim odredbama slovenski zakonodavac normira da partner gubi pravo na nasljeđivanje ukoliko je partnerstvo opozvano ili je partnerstvo trajno prestalo krivicom preživjelog partnera ili u sporazumu sa ostaviocem/teljicom, te ako je ostavilac/teljica podnio/jela zahtjev za prestanak zajednice⁵¹⁴.

Životni partneri **u Njemačkoj** imaju međusobna nasljedna prava. Tako u prvom zakonskom nasljednom redu partneru pripada četvrtina zaostavštine, a ako nasljeđuje u drugom ili trećem nasljednom redu polovina zaostavštine, a ukoliko je partner ostao sam kao nasljednik nasljeđuje cjelokupnu imovinu. U slučaju da je partner testamentom isključen iz nasljeđivanja on ima pravo na nužni dio u visini polovine dijela koji bi dobio po zakonskom redu nasljeđivanja, pod uslovom da se ponašao kao bračni partner⁵¹⁵.

Životni partneri u Hrvatskoj u pogledu prava na nasljeđivanje su izjednačeni sa bračnim partnerima te se u pogledu nasljeđivanja životnog partnera na odgovarajući način primjenjuju odredbe zakona kojima je uređeno pravo nasljeđivanja⁵¹⁶.

Prema građanskom zakoniku Češke partneri imaju istovjetna prava kao i bračni partneri. Istovjetno rješenje je prihvaćeno i u skandinavskim zemljama, Holandiji i Austriji gdje se partner u pogledu nasljeđivanja izjednačava sa bračnim partnerom.

512 Presuda Ustavnog suda Slovenije, Blažič i Kern protiv Slovenije U-I-425/06-10. <http://odlocitve.us-rs.si/usrs/us-odl.nsf/o/5EC66748A09C70A4C12575EF002111D8>

513 Ibid.

514 Član 23. Zakona o registraciji istospolne partnerske zajednice.

515 Član 10. Zakona o životnom partnerstvu.

516 Član 55. Zakona o životnom partnerstvu osoba istoga spola HR.

2.7.3. Prava iz radnih odnosa

Istospolni partneri u svim državama članicama EU ostvaruju većinu prava koja proizlaze iz radnih odnosa. Prije nego što je usvojena *Direktiva 2000/78 EC*, osam od tadašnjih 15 zemalja članica EU imale su zakone koji zabranjuju diskriminaciju po osnovu seksualne orijentacije. U Austriji, Belgiji, Njemačkoj, Grčkoj, Italiji, Portugalu, Velikoj Britaniji nisu postojali zakoni koji zabranjuju diskriminaciju po osnovu seksualne orijentacije. Sve države članice su do 2. decembra 2003. godine ugradile u svoja zakonodavstva prava koja proizlaze iz *Direktive 2000/78 EC*.

2.8. Prestanak registrovanog partnerstva

Prestanak registrovanog partnerstva nije identično uređen u svim zemljama koje su legalizovale ovaj vid zajednice života. Dok u pojedinim zemljama registrovano partnerstvo prestaje odlukom suda, u drugim je dovoljna samo saglasna izjava volja partnera ili volja partnera izražena u propisanoj formi. Razlike između prestanka braka i registrovanog partnerstva ogledaju se u činjenici da u većini zemalja uzrok za prestanak registrovanog partnerstva nije normiran. Za razliku od braka, registrovano partnerstvo može prestati i sklapanjem braka ili konverzijom partnerstva u brak. Analizirajući rješenja nacionalnih zakonodavstava primjetno je da istospolno registrovano partnerstvo može prestati na jedan od sljedećih načina:

1. Na osnovu pravosnažne sudske odluke o prestanku partnerstva (skandinavske zemlje, Holandija, Mađarska, Austrija, Hrvatska, Njemačka, Engleska i Vels, Češka, Francuska);
2. Odlukom upravnog organa, uz postojanje sporazuma stranaka (Danska, Slovenija, Mađarska i Njemačka). U nekim federalnim jedinicama u Njemačkoj omogućava se da životno partnerstvo prestane sporazumom sklopljenim kod notara. Slovenski zakonodavac normira da registrovano partnerstvo može prestati odlukom upravnog organa bez obzira na postojanje sporazuma između registrovanih partnera.
3. Sklapanjem braka sa osobom suprotnoga spola ili sklapanjem braka između partnera (Španija, Belgija, i Portugal);
4. Konverzijom registrovanog partnerstva u brak (Holandija, Danska, Švedska, Norveška i Island);
5. Smrću partnera ili proglašenjem nestalog partnera za umrlog.

U Danskoj se odredbe ZZPB-a primjenjuju i u slučaju prestanka registrovanog partnerstva. Partnerstvo prestaje u slučaju postojanja brakorazvodnih uzroka ili ukoliko partneri ne žive zajedno najmanje šest mjeseci. Registrovano partnerstvo prestaje odlukom suda ili administrativnog organa. Odluka administrativnog organa proizvodi pravna dejstva samo u slučaju kada su se partneri dogovorili o imovinskim odnosima i izdržavanju⁵¹⁷. Jedina razlika koja postoji između registrovanih istospolnih i bračnih partnera ogleda se u činjenici da istospolni partneri nemaju pravo na posredovanje koje obavlja vjerski službenik⁵¹⁸.

U Švedskoj, Islandu i Norveškoj registrovano partnerstvo prestaje smrću ili sudskom odlukom, te se analogno primjenjuju odredbe ZoB-a koje se odnose na razvod braka⁵¹⁹.

U Francuskoj partnerstvo prestaje smrću jednog od partnera, zaključenjem braka između partnera ili jednog od njih. Partnerstvo može prestati i zajedničkim zahtjevom ili jednostranom odlukom jednog od njih. Kopiju obavijesti o prestanku PACS-a partneri predaju registru instancionog suda mjesta registracije PACS-a ili notaru koji je postupao pri registraciji ugovora. Prestanak PACS-a proizvodi dejstvo među partnerima od dana njegove registracije⁵²⁰.

Registrovano partnerstvo **u Luksemburgu** prestaje sklapanjem braka, zajedničkom izjavom datom pred matičarom ili jednostranom izjavom sa kojom mora biti upoznat drugi partner i matičar. Za prestanak partnerstva nije propisan protek određenog vremenskog perioda te u slučaju jednostrane izjave o prestanku partnerstva, partnerstvo prestaje trenutkom registracije izjave⁵²¹.

Životno partnerstvo **u Njemačkoj** prestaje sudskom odlukom i uslovi za prestanak su jednaki uslovima za razvod braka⁵²². Životno partnerstvo može prestati u tri slučaja. Ako životni partneri zajednički žele da njihovo partnerstvo prestane, oni moraju predati sudu ovjerene izjave o prestanku i nakon isteka dvanaest mjeseci od trenutka predaje izjave partnerstvo prestaje⁵²³. Ukoliko samo jedan partner želi prestanak, ono prestaje 36 mjeseci od trenutka predaje ovjerene izjave drugom partneru⁵²⁴. Protek određenog vremena nije potreban ukoliko životno partnerstvo za partnera koji traži prestanak izaziva nepremostive teškoće iz razloga koji postoje na strani drugog partnera⁵²⁵. Izjava o

517 Član 42. i 42a. ZZPB-a.

518 Yuval Meri, str. 74.

519 Član 3. st. 2. Zakona o registrovanom partnerstvu Norveške, poglavlje 2. član 2. Zakona o registrovanom partnerstvu Švedske, član 8. Zakona o registrovanom partnerstvu Islanda.

520 Član 515-7 CC.

521 Tekst preuzet 24.05.2011. sa: <http://www.gouvernement.lu/dossiers/justice/partenariat/index.html>

522 V. članove 1656. i 1666. BGB.

523 Član 15. st. 2. t. 1. Zakona o životnom partnerstvu.

524 Član 15. st. 2. t. 2. Zakona o životnom partnerstvu.

525 Član 15. st. 2. t. 3. Zakona o životnom partnerstvu.

prestanku partnerstva može se povući sve dok ne protekne potreban vremenski period za prestanak. Ako su oba partnera dala izjavu o prestanku partnerstva, svoje izjave mogu povući u roku od dvanaest mjeseci od trenutka davanja izjave, a ukoliko je samo jedan partner dao izjavu o prestanku partnerstva, može je povući u roku od 36 mjeseci od trenutka predaje izjave drugom partneru.

Prema Zakonu o registrovanom partnerstvu **Austrije** partner može podnijeti zahtjev za prestanak partnerstva ako se drugi partner nedolično ponaša i ako je teško očekivati da je zajednički život u budućnosti moguć. Partner u svakom slučaju može podnijeti zahtjev za prestanak partnerstva u slučaju nedoličnog ponašanja partnera koje je posljedica duševne bolesti ili mentalnog poremećaja, ukoliko je ono takve težine da se realno može očekivati da sezajednica života partnera ne može nastaviti. Partner, također, ima pravo na podnošenje zahtjeva za prestanak partnerstva u slučaju postojanja spolne zarazne bolesti drugog partnera. U slučajevima duševne ili spolne bolesti ili mentalnog poremećaja neće doći do prestanka partnerstva ukoliko prestanak nije moralno opravdan, što će se cijiniti u zavisnosti od vremena trajanja zajednice, dobi partnera i uzroka bolesti⁵²⁶. Zahtjev za prestanak registrovanog partnerstva će u svakom slučaju biti prihvaćen ukoliko partneri ne žive u zajednici života duže od tri godine.

Uzrok prestanka partnerstva može biti i krivica partnera. Krivica jednog partnera postoji u slučaju nedoličnog ponašanja partnera, koje je za drugog partnera neoprostivo⁵²⁷. U slučaju da partnerstvo prestaje iz razloga krivice jednog od njih, tužba se mora podnijeti u roku od **šest** mjeseci od dana saznanja za nedolično ponašanje, dok objektivni rok iznosi 10 godina od dana nedoličnog ponašanja. U slučaju njihove obostrane krivice sud će voditi računa o tome čija krivica prevladava⁵²⁸.

Istospolni partneri u **Engleskoj** i **Velsu** prolaze kroz djelimično istovjetan formalni proces kao i bračni partneri. Svaki od njih može tražiti da registrovano partnerstvo prestane iz razloga što je zajednica života nepovratno prekinuta. Za prestanak istospolnog partnerstva navode se četiri razloga zbog kojih je zajednica života nepovratno prekinuta. Prema članu 44. st. 5. *Zakona o civilnom partnerstvu* zajednica života je nepovratno prekinuta ukoliko su podnosilac zahtjeva i tuženi živjeli odvojeno u trajanju od najmanje dvije godine od dana podnošenja zahtjeva za rastavu uz pristanak tuženog, ukoliko su podnosilac zahtjeva i tuženi živjeli odvojeno najmanje pet godina od dana podnošenja zahtjeva za rastavu, ukoliko je tuženi napustio podnosioca zahtjeva u trajanju od najmanje dvije godine. Moguće je da se istospolni partner pozove na razlog neprimjerenog ponašanja, tvrdeći da je seksualno nevjerstvo tuženog ponašanje koje vodi do zaključka da se od tužitelja ne može očekivati da živi sa tuženim⁵²⁹.

526 Član 15. Zakona o registrovanom partnerstvu.

527 Član 16. Zakona o registrovanom partnerstvu.

528 Član 17. Zakona o registrovanom partnerstvu.

529 Član 44. st. 5. t. 1. Zakona o civilnom partnerstvu.

U Češkoj partnerstvo prestaje smrću, proglašenjem nestalog partnera za umrlog, te na osnovu sudske odluke o prestanku. Sud odlučuje o prestanku na osnovu zahtjeva jednog partnera, ako se dokaže da je partnerski odnos *de facto* prestao, a ukoliko se i drugi partner pridruži zahtjevu za prestanak partnerstva sud ne mora dokazivati da je zajednica života prestala, već samo donosi odluku o prestanku partnerstva⁵³⁰.

Partnerstvo **u Sloveniji**, pored smrti i proglašenja partnera umrlim, prestaje i odlukom organa nadležnog za registraciju. Zahtjev za prestanak partnerstva može podnijeti jedan ili oba partnera. Postupak je upravni a ne parnični kao u slučaju razvoda braka. O žalbi na odluku organa nadležnog za registraciju odlučuje Ministarstvo unutrašnjih poslova⁵³¹.

Životno partnerstvo u **Hrvatskoj** može prestati smrću životnog partnera, proglašenjem nestalog životnog partnera umrlim, poništajem i raskidom. Raskid životnog partnerstva može tužbom sudu zahtijevati jedan životni partner, a oba životna partnera sporazumnim prijedlogom. Sud će raskinuti životno partnerstvo na sporazumni prijedlog životnih partnera ako utvrdi da su odnosi teško i trajno poremećeni ili ako je od prestanka životne zajednice protekla godina dana⁵³². Izuzetno, životno partnerstvo može se raskinuti davanjem porazumne izjave kod matičara, pod uslovom da u životnoj zajednici ne živi maloljetno dijete⁵³³.

530 Članovi 14. – 17. Zakona o registrovanom partnerstvu.

531 Član 25. Zakona o registraciji istospolne partnerske zajednice.

532 Član 29. st. 2. Zakona o životnom partnerstvu osoba istoga spola HR.

533 Član 29. st. 3. Zakona o životnom partnerstvu osoba istoga spola HR.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Evolucija porodičnog prava, prakse ESP-a i ESLJP-a, kao i opšta načela sadržana u pravu EU pokazuju da zajednice života, koje zasnivaju osobe homoseksualne orijentacije, ne mogu više ostati izvan okvira zakona. Razvoj svijesti o ljudskim pravima, demokratskog društva te dekriminalizacija homoseksualnih odnosa faktori su koji utiču na priznanje zajednica života osoba istoga spola u nacionalnim pravima. U EU ne postoji više nijedna zemlja koja nije dekriminalisala homoseksualnost i izjednačila godine za stupanje u seksualne odnose između homoseksualnih i heteroseksualnih osoba. Uređenje zabrane diskriminacije osoba po osnovu seksualne orijentacije, priznanje istospolnih zajednica života i ostvarivanje roditeljskog staranja trenutno je neujednačeno u zemljama EU.

Potpisivanjem *Amsterdamskog ugovora* u pravo EU uvodi se princip jednakosti i zabrane diskriminacije. Ovaj *Ugovor*, između ostalog, navodi i zabranu diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije. *Amsterdamski ugovor* predstavlja osnov za sekundarne izvore prava EU u kojima mora biti poštovana zabrana diskriminacije, između ostalog i po osnovu seksualne orijentacije. *Poveljom EU o osnovnim pravima* uvodi se opšta zabrana diskriminacije u kojoj je seksualna orijentacija izričito navedena, čime se dodatno učvršćuje princip zabrane diskriminacije osoba homoseksualne orijentacije. Ovom *Poveljom* se uređuje pravo na brak i osnivanje porodice bez navođenja muškarca i žene kao titulara ovog prava, što se može tumačiti kao ostavljanje prostora nacionalnim zakonodavstvima za legalizaciju istospolnih zajednica života.

Sekundarnim izvorima prava EU prava osoba homoseksualne orijentacije sve se više proširuju. Međutim, neobaveznost pojedinih sekundarnih izvora za države članice EU ostavlja prava osoba homoseksualne orijentacije neujednačenim. Poštivanje načela zabrane diskriminacije je naročito izraženo u *Direktivi Vijeća*, kojom se uspostavlja opći okvir za jednak tretman u zaposlenju i zanimanju. Prema ovoj *Direktivi*, zabranjena je diskriminacija po osnovu seksualne orijentacije u svim aspektima radnih odnosa, uključujući i obrazovanje, sindikate ili profesionalne organizacije. *Rezolucijom o građanskopravnim, trgovačkopravnim, porodičnopravnim i međunarodno privatnopravnim aspektima akcionog plana za provedbu* Štokholmskog programa, od 2010. godine, naglašava se potreba da se osigura uzajamno priznavanje službenih dokumenata izdatih od strane državne uprave i pozdravljaju naponi Evropske komisije da se osnaži ostvarivanje prava i sloboda kretanja građana EU, te se snažno podupire omogućavanje priznanja i učinaka dokumenata koji se odnose na građanski status. U *Direktivi 2004/58/EZ Evropskog parlamenta i Vijeća*, od 2004. godine, o pravu građana Unije i članova njihovih porodica na slobodu kretanja i boravka na teritoriju država članica, u *Preambuli* se država članica EU obavezuje na

poštivanje prava i sloboda i pridržavanje principa priznatih u *Povelji EU* o osnovnim pravima. Prema ovoj *Direktivi*, kao član porodice se smatra i partner s kojim građanin EU ima registrovanu istospolnu zajednicu temeljem zakonodavstva države članice u kojoj je sklopljena, ako je po zakonodavstvu države članice domaćina registrovana istospolna zajednica izjednačena sa bračnom zajednicom i prema uslovima utvrđenima u mjerodavnim zakonima države članice domaćina. Pitanje priznanja građanskog statusa homoseksualnih partnera u državama koje u svojim pravnim sistemima ne priznaju zajednice života osoba istog spola ostaje prepušteno državama članicama, a samim tim i priznanje određenih prava po osnovu zajednice života ostaje uskraćeno.

U jednom broju akata VE pozivaju se države članice da zakonodavstva koja priznaju prava nevjenčanim parovima primjenjuju na nediskriminirajući način i na osobe istoga spola, uključujući pravo na porodičnu penziju i stanarska prava. U *Preporuci CM/Rec(2010)5 Odbora ministara/ ministrice državama članicama o mjerama za suzbijanje diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta*, pozivaju se države članice da, tamo gdje nacionalno zakonodavstvo ne priznaje prava ili obaveze registrovanom istospolnom partnerstvu i nevjenčanim parovima, razmotre mogućnost legalizacije, bez diskriminacije bilo koje vrste, uključujući parove različitog i parove istog spola, prilikom rješavanja praktičnih problema u vezi sa društvenom stvarnošću u kojoj žive. Uzimajući u obzir da najbolji interes djeteta treba biti primarni kriterij, zemlje članice trebaju osigurati da se odluke koje se odnose na roditeljsku odgovornost ili staranje nad djetetom donose bez diskriminacije na temelju seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.

Praksa ESP-a i ESLJP-a u posljednje četiri godine (2008. – 2012.) pokazuje tendenciju proširivanja prava osoba homoseksualne orijentacije. U predmetu *Jürgen Römer v Freie und Hansestadt Hamburg* (2011.) ESP počinje priznavati prava istospolnih partnera u oblasti penzionih prava.

ESLJP otišao je mnogo dalje u priznanju prava homoseksualno orijentisanih osoba od ESP-a. Analizirajući praksu ESLJP-a mogu se primijetiti sljedećinjegovi stavovi:

- Postojanje zakonakojihomoseksualneodnoseodraslihmuškaraca, odnosno punoljetnih osoba, u privatnom kontekstu, tretiraju kao krivično djelo, predstavlja kontinuirano i neopravdano miješanje u pravo aplikanta na poštivanje privatnog života;
- Miješanje u privatni život smatra se "neophodnim u demokratskom društvu" ako odgovara hitnoj društvenoj potrebi, a posebno ako je proporcionalno legitimnom cilju kojem služi. Pri tome se naglašava veza između pojma "neophodno" i pojma "demokratsko društvo", a oznake demokratskog društva su pluralizam, tolerancija i širokoumlje;
- Razlika u tretmanu je diskriminatorna ukoliko za nju nema objektivnog i razumnog opravdanja, to jest, ukoliko se njome ne

teži ostvarivanju legitimnog cilja i ukoliko ne postoji razuman odnos srazmjernosti između primijenjenih sredstava i cilja čijem se ostvarenju težilo;

- Tradicija ne predstavlja opravdavajući razlog za diskriminaciju, ona samo šalje simboličnu poruku da su istospolni partneri u lošijem položaju od heteroseksualnih parova;
- Iako dijelovi javnosti koji homoseksualnost smatraju nemoralnom mogu biti šokirani, uvrijeđeni ili uznemireni homoseksualnim odnosima osoba u privatnom kontekstu, to ne može, samo po sebi, opravdati primjenu krivičnih sankcija prema osobama istog spola;
- Nemogućnost prokreacije ne predstavlja opravdanje za različito postupanje prema osobama homoseksualne orijentacije;
- Vještačije održavati stanovište da za razliku od partnera različitog spola, istospolni partneri ne mogu ostvarivati "porodični život" po osnovu člana 8. EKLJP-a. Istospolni partneri koji žive zajedno u stabilnoj *de facto* vezi spadaju pod pojam "porodičnog života";
- EKLJP je živi instrument koji ESLJP tumači u svjetlu današnjih okolnosti u državama članicama, a ne okolnosti aktuelnih prilika njegovog sastavljanja;
- Odbijanje zahtjeva aplikantice za odobrenje usvojenja, zasnovano na njenoj seksualnoj orijentaciji, predstavlja kršenje EKLJP-a.

U predmetu *Schalk and Kopf v. Austria* sud je ostao pri stanovištu da su države članice još uvijek slobodne da partnerima istog spola ograniče zaključenje braka. U istom predmetu se konstatuje i da države uživaju izvjesni stepen unutrašnjeg polja slobodne procjene u pogledu tačno određenog statusa, koji se obezbjeđuje alternativnim sredstvima priznavanja. Ukoliko država odluči da legalizuje istospolnu zajednicu života, ona bi trebala obezbijediti istospolnim partnerima slična prava kao i heteroseksualnim partnerima.

Zajednice života osoba istog spola, u različitim oblicima, danas su priznate u 22 evropske države, od kojih su 20 njih članice EU. Sedam država članica EU legalizovale su istospolni brak: Holandija, Belgija, Španija, Švedska, Portugal, Francuska i Danska te dvije nečlanice, Norveška i Island. Analiza nacionalnih zakona navedenih država pokazuje da prava partnera iz homoseksualnog i heteroseksualnog braka nisu u potpunosti izjednačena. Najveće razlike se ogledaju u ostvarivanju i nastanku roditeljskog odnosa, pravu na medicinski potpomognutu oplodnju i mogućnosti usvojenja.

Registrovano partnerstvo kao oblik zajednice života osoba istog spola legalizovano je u 21-oj evropskoj državi. U EU ovu zajednicu je legalizovalo 18 država: Danska, Švedska, Holandija, Belgija, Francuska, Njemačka, Finska, Hrvatska, Luksemburg, Engleska i Vels, Švicarska, Slovenija, Češka, Mađarska, Irska, Austrija, Malta i četiri nečlanice: Norveška, Island, Andora i Lihtenštajn.

Pored toga što su legalizovale istospolni brak, Holandija, Belgija i Španija su ostavile mogućnost zasnivanja registrovanog partnerstva, dok su Norveška, Island, Danska i Švedska zabranile dalju registraciju istospolnog partnerstva. Šarolikost propisa kojima se uređuju prava partnera u registrovanom partnerstvu odražava različite stavove zakonodavaca da istospolnim partnerima omoguće ostvarivanje prava koja proizlaze iz zajednice života.

Zajedničko svim državama je to da one uređuju imovinske odnose istospolnih partnera te normiraju mogućnost međusobnog izdržavanja. Najveće razlike u pravima registrovanih partnera i heteroseksualnih bračnih partnera primjetne su kod nastanka roditeljskog odnosa i ostvarivanja roditeljskog staranja istospolnih partnera. Poštivanje principa zabrane diskriminacije zahtijeva da se svako razlikovanje istospolnih i heteroseksualnih parova, a koje se ne zasniva na biološkim pretpostavkama, uredi na istovjetan ili sličan način. U bosanskohercegovačkom pravu zajednica života osoba istog spola nije uređena. Ustanova braka i vanbračne zajednice rezervisana je isključivo za osobe heteroseksualne orijentacije. Osobe drugačije seksualne orijentacije za većinu u Bosni i Hercegovini nisu poželjne. U bosanskohercegovačkom društvu stav prema homoseksualno orijentisanim osobama ima sve karakteristike homofobičnog ponašanja. Ovakav stav je posljedica uticaja tradicije, religije, politike, medija kao i sistema obrazovanja u kojima se ističu lični stavovi pojedinaca. Otežavajuću okolnost prilikom uređenja istospolne zajednice života, pored negativnog stava društva, predstavlja i diskriminacija prava heteroseksualnih partnera.

Pozitivno zakonodavstvo u Bosni i Hercegovini u oblasti porodičnog prava nije usklađeno sa sekundarnim pravom EU. U našem zakonodavstvu je neophodna temeljita reforma koja ima za cilj harmonizaciju porodično-pravnih propisa sa dijelom *acquis communautaire*, a u skladu sa obavezama preuzetim *Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju*. Legalizacija zajednice života osoba istog spola ima za cilj potpuniju i kompletniju zaštitu od diskriminacije. Na kraju se može konstatovati da legalizacija istospolne zajednice života ne treba da predstavlja puku obavezu, odnosno da bude shvaćena kao preuzimanje određenih propisa od strane EU, već ona treba da bude odraz demokratičnosti bosanskohercegovačkog društva. Epitet demokratsko treba da bude odraz stvarnog, a ne prividnog društva.

LITERATURA

Knjige i priručnici

1. Branko Morait, Porodično pravo, Pravni fakultet Banja Luka, Banja Luka, 2004.
2. Chuck Stewart, Homosexuality and the law: a dictionary, Santa Barbara: ABC-CLIO, 2002.
3. Claudia Funke, Trennung und Scheidung im italienischen Recht – vermögensrechtliche Folgen, Verlag Ernst und Werner Gieseking-Bielefeld, Gieseking E.U.W. GmbH, 1997.
4. Conference Edition, European Union Agency for Fundamental Rights, Annual Report, WienAustria, 2010.
5. Corvino, John, Same Sex: Debating the Ethics, Science, and Culture of Homosexuality Studies in Social, Political, and Legal Philosophy, Rowman & Littlefield, Lanham Boulder New York Oxford, 1997.
6. Cris White, Nineteenth-century writings on homosexuality: a sourcebook, Taylor & Francis e-Library, New York, 2002.
7. Dieter Schwab, Familienrecht, Verlag C.H.Beck, München 1995.
8. Discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in Europe – 2nd edition, Council of Europe, 2011.
9. Donald J. West, Richard Green, Sociolegal Control of Homosexuality, University of Cambridge, Cambridge, 2002.
10. ESHRE Central Office, Comparative Analysis of Medically Assisted Reproduction in the EU: Regulation and Technologies. str. 24. Preuzeto sa web stranice, dana 09.06.2011. godine: http://www.eshre.eu/binarydata.aspx?type=doc&sessionId=cwryrkh2jpvrlrkjm4gseyp/MAR_for_web%5B2%5D.pdf
11. Family Law, Sweden, Produced by the Ministry of Justice, Translated by James Hurst, English Law Translations, Revised edition 2009., preuzeto sa: www.sweden.gov.se
12. Gordana Kovaček Stanić, Porodično pravo – partnersko, dečje i starateljsko pravo, Treće izdanje, Univerzitet u Novom Sadu, Pravni fakultet – centar za izdavačku djelatnost, Novi Sad, 2009.
13. Gordana Kovaček Stanić, Uporedno porodično pravo, Novi Sad, 2002, Novo porodično zakonodavstvo, Grafičar, Kragujevac, 2006.
14. Helen Meenan, Equality Law in an Enlarged European Union, Cambridge University press, New York, 2007.
15. Helmut Koziol und Rudolf Welser, Grundriß des bürgerlichen Rechts, Manzsche Verlags - und Universitätsbuchhandlung, Wien 1988.
16. Igor Primoratz, Ethic and sex, Routledge, New York, 1999.
17. Ilija Babić, Komentar Porodičnog zakona, Službeni list, SRBiH, Sarajevo, 1990.
18. Irena Majstorović, Bračni ugovor, Zagreb, 2005.
19. Joanna Barnecka, Kinga Karp, Mie Lollike, Homosexuality, Roskilde University, 2005.

20. John DeWitt Gregory, ed., *Property Division in Divorce Proceedings: A Fifty State Guide*, Aspen, 2006.
21. K. J. Dover, *Greek homosexuality*, Harvard University Press, 1989.
22. Katharina Boele-Woelki a.o., *Matrimonial Property Law from a Comparative Law Perspective*, Amsterdam and Kluwer, Deventer, The Netherlands, in the Series *ArsNotariatus C111*, translated by Mr. Hans Warendorf, Amsterdam, 2002.
23. Katharina Boele-Woelki, ed., *Perspectives for the Unification and Harmonisation of Family Law in Europe*, Intersentia, Schoten, 2002.
24. Komar, Korač, Ponjavić, *Porodično pravo*, Nomos, Beograd, 1999.
25. Leslie J.Moran, *The homosexual(ity) of law*, Taylor & Francis e-Library, London, 2003.
26. LeVay, Simon, *Queer Science: The Use and Abuse of Research Into Homosexuality*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts – London, 1996.
27. Loeb Isidor, *The Legal Property Relations of Married Parties: A Study in Comparative Legislation*, Columbia University Press, New York, 2004.
28. Louis Crompton, *Homosexuality & Civilization*, The Belknap press of Harvard University press Cambridge, Massachusetts and London, 2003.
29. Marija Drakšić, *Porodično pravo i pravo deteta*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2011.
30. Mark Strasser, *The challenge of same – sex marriage*, Preager, London, 1999.
31. Marko Mladenović, Slobodan Panov, *Porodično pravo*, Dosije, Beograd, 2003.
32. McKnight, Jim., *Straight Science?: Homosexuality, Evolution and Adaptation*, Taylor & Francis e-Library, London, 2004.
33. Milan Vujaklija, *Leksikon stranih reči i izraza*, Prosveta, Beograd, 1980.
34. Mira Alinčić i dr., *Obiteljsko pravo – II izmijenjeno i dopunjeno izdanje*, Narodne novine d.d., Zagreb, 2006.
35. Nerimana Traljić, Suzana Bubić, *Bračno pravo*, Pravni fakultet Sarajevo, Sarajevo, 2007.
36. Nerimana Traljić, Suzana Bubić, *Porodično pravo*, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, 1998.
37. Nevenko Misita, *Osnovi prava Evropske unije*, Magistrat Sarajevo, Sarajevo, 2002.
38. Olivier De Schutter, *Homophobia and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation in the EU Member States-Part I – Legal Analysis*, European Union Agency for Fundamental Rights, Wien, 2008.
39. Rada Borić, *Pojmovnik rodne terminologije prema standardima Europske unije*, Biblioteka ONA, Zagreb, 2007.
40. Report by ILGA – Europe, *Equality for lesbian and gay rights, A relevant issue in the EU Accesion Proces*, The European Region of the International Lesbian and Gay Association, 2001.
41. Richard C.Friedman, Jennifer I.Downey, *Sexual orientation and psychoanalysis*, Columbia University press, New York, 2002.
42. Robert Aldrich, *Colonialism and Homosexuality*, Routledge 11 New Fetter Lane, London EC4P 4EE, 2003.
43. Robert Wintemute, *Legal Recognition of Same-Sex Partnerships A Study of National, European and International Law*, OXFORD – PORTLAND, OREGON, 2001.

44. Ronald Dvorkin, *Suština Individualnih prava*, CID, Podgorica, 2001.
45. Rosario, Vernon A., *Homosexuality and Science: A Guide to the Debates Controversies in Science*, ABC-CLIO, Santa Barbara, 2002.
46. Rudolph Peters, *Crime and punishment in islamic law, Theory and Practice from the Sixteenth to the Twenty-first Century*, Amsterdam University, Cambridge University Press, New York, 2005
47. Siniša Rodin i Tamara Čapeta, *Učinci direktiva Europske unije u nacionalnom pravu – s izabranim presudama Europskog suda u punom tekstu i komentarom*, Ministarstvo pravosuđa Republike Hrvatske, Zagreb, 2008.
48. Stefanie Ricarda Roos, et. all., *Izabrane odluke Njemačkog saveznog ustavnog suda – jubilarno izdanje*, Konrad Adenauer Stiftung, 2009.
49. SUS / Ring, *Ehercht in Europa*, Zerbverlag, 2006.
50. Suzana Bubić, Nerimana Traljić, *Roditeljsko i starateljsko pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007.
51. Svetislav R. Vuković, *Komentar Porodičnog zakona sa sudskom praksom*, Poslovni biro, Beograd, 2005.
52. Tamara Čapeta, Siniša Rodin, *Osnove prava Evropske unije*, Zagreb 2009.
53. Thomas K. Hubbard, *Homosexuality in Greece and Rome*, University of California press, Berkeley and Los Angeles, 2003.
54. Thomas, Laurence, Levin, Michael E., *Sexual Orientation and Human Rights Point/counterpoint*, Rowman & Littlefield Publishers, New York, 1999.
55. V. Bakić, *Porodično pravo*, Savremena administracija, Beograd, 1978.
56. Vaughne Miller, *The EU's Acquis Communautaire*, House of Commons Library, London, United Kingdom, 2011.
57. Wayne R. Dynes, et all., *Encyclopedia of Homosexuality*, Vols. 1+2, Garland Pub, New York, 1990.
58. Whitney Davis, *Homosexuality, Interpretation, and Freud's "Wolf Man"*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1995.
59. Yuval Merin, *Equality for Same-Sex Couples: The Legal Recognition of Gay Partnerships in Europe and the United States*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 2002.
60. Zoran Ponjavić, *Porodično pravo*, Pravni fakultet Kragujevac, Kragujevac, 2005.

Članci i studije

1. Aleksandra Korać, *Ljudska prava i pravno uređenje istospolnih zajednica u domaćem zakonodavstvu*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, broj 3-4., Zagreb, 2005.
2. Alice Woolley, *Excluded by Definition: Same-Sex Couples and the Right to Marry*, *The University of Toronto Law Journal*, Vol. 45, No. 4 (Autumn, 1995), pp. 471-524 Published by: University of Toronto Press.
3. Amy C. Butler, *Gender Differences in the Prevalence of Same-Sex Sexual Partnering: 1988-2002*, *Social Forces*, Vol. 84, No. 1 (Sep., 2005), pp. 421-449.

4. Andrew Koppelman, *Inter state Recognition of Same-Sex Mar riages and Civil Unions: A Handbook for Judges*, Northwestern University School of Law, Public Law and Legal Theory, University of Pennsylvania Law Review, Vol. 153: 2143, 2005.
5. Aude Fiorini, *New Belgium Law on Same Sex Marriage and Its Pil Implications*, The International and Comparative Law Quarterly, Vol. 52, No. 4 (Oct., 2003), pp. 1039–1049.
6. Bruce Carolan, *Judical Impediments to legaslating equality for same-sex couples in the European Union*, Tullsa Law Review, Vol. 40:527, 2005.
7. Carl F. Stychin, *Same-Sex Sexualities and the Globalization of Human Rights Discourse*, MCGILL Law Journal, Vol. 49, 2004.
8. Charlotte J. Patterson, *Children of Lesbian and Gay Parents*, Association for Psychological Science, University of Virginia, Volume 15 – number 5., 2006.
9. Christine A. Hammerle, *Free Will to Will? A Case for the Recognition of Intestacy Rights for Survivors to a Same-Sex Marriage or Civil Union*, Michigan Law Review, Vol. 104, No. 7 (Jun., 2006), pp. 1763–1783.
10. Christine E. Gudorf Reviewed, *Blessing Same-Sex Unions: The Perils of Queer Romance and the Confusions of Christian Marriage* by Mark D. Jordan, Journal of Law and Religion, Vol. 21, No. 2 (2005/2006), pp. 445–448.
11. Claire Buxton, Kate Warner, *Adoption by same sex couples*, Issues papier, 2004.
12. Claude Martin, *The PACS and Marriage and Cohabitation in France*, International Journal of Law, policy and the Family, vol. 14, n°3.
13. Claudina Richards, *The Legal Recognition of Same-Sex Couples: The French Perspective*, The International and Comparative Law Quarterly, Vol. 51, No. 2 (Apr., 2002), pp. 305–324.
14. Committee on Legal Affairs and Human Rights, *Discrimination on the basis of sexual orientation and gender identity*, 8 December 2009.
15. Committee on Psychosocial Aspects of Child and Family Health, *Coparent or Second-Parent Adoption by Same-Sex Parents*, Preuzeto sa web stranice, dana 31.03.2011. godine sa: <http://www.mpipp.org/coparent-second-parent-adoption.pdf>
16. Cristina González Beilfuss, *Property relationship between spouses – Spain*, University of Barcelona, 2008.
17. Cynthia J. Telingator, M.D., Charlotte Patterson, *Children and Adolescents of Lesbian and Gay Parents*, J . AM. ACAD. CHILD ADOLESC. PSYCHIATRY, 47:12, December 2008.
18. Danielle Julien, Elise Chartrand, Jean Bégin, *Social Networks, Structural Interdependence, and Conjugal Adjustment in Heterosexual, Gay, and Lesbian Couples*, Journal of Marriage and Family, Vol. 61, No. 2 (May, 1999), pp. 516–530.
19. David Rayside Reviewed, *Equality for Same-Sex Couples: The Legal Recognition of Gay Partnerships in Europe and the United States*, Perspectives on Politics, Vol. 1, No. 2 (Jun., 2003), pp. 433–434.
20. Dennis M. Dailey, *Adjustment of Heterosexual and Homosexual Couples in Pairing Relationships: An Exploratory Study*, The Journal of Sex Research, Vol. 15, No. 2 (May, 1979), pp. 143–157.
21. Dijana Jakovac Lozić, *Brak na razmeđi heteroseksualne isključivosti i homoseksualne dopustivosti*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 35 (49–50), 1998.

22. Dijana Jakovac-Lozić, Vetma Ines, Seksualna orijentacija posvojitelja i najbolji interes djeteta, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu (0350–2058) 56, 2006.
23. Dijana Jakovac-Lozić, Zakon o istospolnim zajednicama – izazov Hrvatskog zakonodavstva u procesu približavanja Europskoj Uniji, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 41. (73–74), 2004, str. 3 – 41.
24. Douglas W. Kmiec, The Procreative Argument for Proscribing Same-Sex Marriage, Hastings Constitutional Law Quarterly, Vol. 32:1, 2004.
25. Dubravka Hrabar, Posvojenje na razmeđu interesa posvojitelja i posvojenika, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, Vol. 58. No. 5., oktobar 2008.
26. Ed Vitagliano, Gay Adoption Is Not in the Best Interest of Children. Preuzeto sa web stranice, dana 25.09.2012. godine: <http://www.gale.cengage.com/pdf/samples/sp743029.pdf>
27. Elizabeth Burleson, Coparent Adoption, and The Recognition of Gay and Lesbian Families, International Human Rights Law, Loyola Law Review, Vol. 55., 2009.
28. Ellen Lewin, Same-Sex Marriage, Legal Mobilization, and the Politics of Rights by Martin Dupuis, Journal of Marriage and Family, Vol. 65, No. 4 (Nov., 2003), pp. 1085–1087 Published by: National Council on Family Relations.
29. Emilio Gutiérrez, Pablo Suárez Becerra, The relationship between Civil Unions (PACS) and Fertility in France: Preliminary Evidence, preuzeto sa web stranice, dana 26.05.2011. godine: emiliogutierrez.com/pdf/PACS_revised_may10.pdf
30. Encarna Roca, Homosexual Families: Adoption and Foster Care, WELLCHI WORKING PAPER SERIES, WP No. 6/2007, April, 2007.
31. Esther D. Rothblum, Same-Sex Marriage and Legalized Relationships: I Do, or Do I?, Journal of GLBT Family Studies, Vol. 1(1) 2005.
32. Gabriel N. Toggenburg, LGBT rights before court of justice. www.ilgaeurope.org/.../LGBTRights%20before%20the%20European%20Court%20of%20Justice.pdf.
33. George A. Rekers, Review Of Research On Homosexual Parenting, Adoption, And Foster Parenting, University of South Carolina School of Medicine, 2004.
34. Gerard-René de Groot, Private International Law Aspects Relating to Homosexual Couples, Electronic Journal of Comparative Law, vol. 11.3 (December 2007).
35. Guilherme de Oliveira, Grounds for Divorce and Maintenance Between Former Spouses, University of Coimbra, 2002.
36. Guilherme de Oliveira, Rosa Martins and Paula Vitor, Property relationship between spouses – Portugal, University of Coimbra, 2008.
37. Gunnar Andersson, Turid Noack, Ane Seierstad, Harald Weedon-Fekjær, The Demographics of Same-Sex Marriages in Norway and Sweden, Demography, Vol. 43, No. 1 (Feb., 2006), pp. 79–98.
38. Hans Ytterberg, Why Registered Partnership is not Enough – Sweden's Way to Same-Sex Marriage, Sweden's Ombudsman against Discrimination on grounds of Sexual Orientation, Federal Parliament of Austria, Vienna, 2 October 2006.
39. I. Curry-Sumner, "Uniform patterns regarding same-sex relationships", International Law Forum, 2005.
40. Ingrid Lund-Andersen, Lise Krabbe, Grounds for Divorce and Maintenance Between Former Spouses – Denmark, October, 2002.

41. Ivan Dalley Crozier, The Medical Construction of Homosexuality and its Relation to the Law in Nineteenth-Century England, *Medical History*, 2001, 45: 61–82.
42. Ivan Šimović, Uzdržavanje bračnih i izvanbračnih drugova te istospolnih partnera – hrvatska rješenja i europski kontekst, Preuzeto sa web stranice, dana 15.01.2012. godine: <http://www.rsp.hr/ojs2/index.php/rsp/article/viewFile/1014/1163>
43. Janeen M Carruthers, Scots Rules of Private International Law Concerning Homosexual Couples, Report to the XVIIth International Congress of Comparative Law, July 2006. *Electronic Journal of Comparative Law*, vol. 10.3 (December 2006).
44. Jeffrey A. Redding, Dignity, Legal Pluralism, and Same-Sex Marriage, *Brooklyn Law Review*, Vol. 75:3, 791–863.
45. Jelena Čeranić, Ratifikacija Lisabonskog ugovora – reforma Evropske unije: bilans i perspektive, *Strani pravni život* 3/2009.
46. Jenni Millbank, Meet the Parents: A Review of the Research on Lesbian and Gay Families, For The Gay & Lesbian Rights Lobby (NSW) Inc., January 2002.
47. Jenni Millbank, The role of 'functional family' in same-sex family recognition trends, Electronic copy available at: <http://ssrn.com/abstract=1127990>.
48. Joan Cadden Reviewed, Same-Sex Unions in Premodern Europe, *Speculum*, Vol. 71, No. 3 (Jul., 1996), pp. 693–696 Published by: Medieval Academy of America.
49. John D. Williams and Arthur P. Jacoby, The Effects of Premarital Heterosexual and Homosexual Experience on Dating and Marriage Desirability, *Journal of Marriage and Family*, Vol. 51, No. 2 (May, 1989), pp. 489–497.
50. José Ignacio Pichardo Galán, Same-sex couples in Spain. Historical, contextual and symbolic factors, Same-sex couples, same-sex partnerships, and homosexual marriages: A Focus on cross-national differentials, *Documents de travail* n°124, Ined, 2004
51. Judith Jarvis Thomson, *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 4, No. 4. (Summer, 1975), pp. 295–314.
52. Julie Greenberg, When is a Same-Sex Marriage Legal? Full Faith and Credit and Sex Determination, *Public Law and Legal Theory*, 38 *Creighton Law Review* (forthcoming 2005).
53. Jyl Josephson, Citizenship, Same-Sex Marriage, and Feminist Critiques of Marriage, *Perspectives on Politics*, Vol. 3, No. 2 (Jun., 2005), pp. 269–284.
54. K. Boele-Woelki, The Road Towards a European Family Law, Vol. 1.1. November 1997.
55. Kari E. Hong, *Parens Patri*(archi): adoption, eugenich, and same-sex couples, *California Western Law Review* Vol. 40 No. 1., 2003.
56. Katharina Boele-Woelki, Angelika Fuchs, Legal recognition of same-sex couples in Europe, *Intersentia*, Oxford, 2003.
57. Katharina Boele-Woelki, Registered partnership: Legislation of The Netherlands. *CURRENT LEGAL PROBS.* 43 (1999).
58. Kees Waaldijk, Others May Follow: The Introduction of Marriage, Quasi-Marriage, and Semi-Marriage for Same-Sex Couples in European Countries, *Judicial Studies Institute Journal*, 2005.

59. Kees Waaldijk, Overview of Forms of Joint Legal Parenting Available to Same-Sex Couples in European Countries, *Droit et Societe*, 72/2009.
60. Kees Waaldijk, Standard Sequences in the Legal Recognition of Homosexuality — Europe's Past, Present and Future, International Conference Lesbian, Gay and Bisexual Rights in New Europe, Helsinki, 4/5 April 1992.
61. Kees Waaldijk, The Introduction of Marriage, Quasi-Marriage and Semimariage for Same-Sex Couples in European Countries, *Judicial Studies Institute Journal*, Vol. 5:1, 2005.
62. Kenneth MCK. Norrie, Marriage and Civil Partnership for Same-Sex Couples: The International Imperative, *Journal of International Law & International Relations*, Vol. 1(1-2), 249-259.
63. Kimberly D. Richman, Ph.D., Same Sex Marriage and Civil Unions, University of San Francisco, Distributed by the Sociologists for Women in Society, August 2005.
64. Larry Kramer, Same-Sex Marriage, Conflict of Laws, and the Unconstitutional Public Policy Exception, *The Yale Law Journal*, Vol. 106, No. 7 (May, 1997), pp. 1965–2008 Published by: The Yale Law Journal Company, Inc.
65. Lawrence A. Kurdek, Differences between Partners from Heterosexual, Gay, and Lesbian Cohabiting Couples, *Journal of Marriage and Family*, Vol. 68, No. 2 (May, 2006), pp. 509–528.
66. Lawrence Rosenthal, The Chapman dialogues: Same-Sex marriage, Electronic copy available at: <http://ssrn.com/abstract=1313317>.
67. Lerner, Robert, Ph.D and Nagai, Althea K., Ph.D, No Basis: What the Studies Don't Tell Us About Same-Sex Parenting, Marriage Law Project, Washington DC. January 2001.
68. Linda Silberman, Same-Sex Marriage: Refining the Conflict of Laws Analysis, *University of Pennsylvania Law Review*, Vol. 153, No. 6, Symposium: Current Debates in the Conflict of Laws (Jun., 2005), pp. 2195–2214 Published by: The University of Pennsylvania Law Review.
69. Lisa K. Jepsen and Christopher A. Jepsen, An Empirical Analysis of the Matching Patterns of Same-Sex and Opposite-Sex Couples, *Demography*, Vol. 39, No. 3 (Aug., 2002), pp. 435–453.
70. Lloyd H. Rogler, Making Sense of Historical Changes in the Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders: Five Propositions, *Journal of Health and Social Behavior*, Vol. 38, No. 1., 1997.
71. Lynn D. Warrdle, The Attack on Marriage as The Union of a man and a woman, *North Dakota Law Review*, VOL. 83:1365, 2007.
72. Lynna Lan Tien Nguyen, Gay and Lesbian Adoptions: Next Battle of Rights, Walden University, September 1, 2009. APSA 2009., Toronto Meeting Paper.
73. Maarit Jänterä-Jareborg, Margareta Brattström and Kajsa Walleng, Property relationship between spouses – Sweden, Uppsala University, 2008.
74. Mae Kuykendall, Resistance to Same-Sex Marriage as a Story about Language: Linguistic Failure and the Priority of a Living Language, *Harvard Civil Rights-Civil Liberties Law Review* Vol. 34, 1999.
75. Maggie Gallagher & Joshua K. Baker, Demand for same-sex marriage: Evidence from the United States, Canada, and Europe, *Institute for Marriage and Public Policy*, Vol. 3, No. 1, April 26, 2006.

76. Marie Digoix, et. all., *Lescouples homosexuels et l'enregistrement de leur union: rapprochement avec les couples hétérosexuels et recherche comparative internationale*, Recherche réalisée avec le soutien du GIP mission de Recherche Droit et Justice, 2006.
77. Marieka M. Klawitter and Victor Flatt, *The Effects of State and Local Antidiscrimination Policies on Earnings for Gays and Lesbians*, *Journal of Policy Analysis and Management*, Vol. 17, No. 4 (Autumn, 1998), pp. 658–686.
78. Marija Lukić, *Karakteristike Evropskog pravnog okvira prava istospolnih partnera: Tendencije, praksa i usaglašenost porodičnog zakonodavstva Srbije*, *Novo porodično zakonodavstvo*, *Zbornik radova sa savjetovanja*, Kragujevac, 16 i 17 Oktobar, str. 233–247.
79. Mark Strasser, *Adoption and The best interests of The Child: On The use and abuse of Studies*, *New England Law Review*, Vol. 38:3, 2004.
80. Martha Bailey, *Migration of The Same-Sex Family*, *Queen's University, Law and Economics Workshop*, Working Paper No. 2004-05, December 2004.
81. Marti M. Lybeck, *Gender, Sexuality, and Belonging: Female Homosexuality in Germany, 1890-1933*, Dissertation prize winner University of Wisconsin LA Crosse.
82. Mary E. Hunt, Marvin M. Ellison, Emilie M. Townes, Patrick S. Cheng, Martha Ackelsberg, Judith Plaskow, Angela Bauer-Levesque, *Roundtable Discussion: Same-Sex Marriage*, *Journal of Feminist Studies in Religion*, Vol. 20, No. 2 (Fall, 2004), pp. 83–117., Published by: Indiana University Press.
83. Masha Antokolskaia and Katharina Boele-Woelki, *Dutch Family Law in The 21st. Century: Trend-setting and stragglng behind at the same time*, *Netherlands Reports to the Sixteenth International Congress of Comparative Law*. Vol. 6.4.
84. Michael E. Metz, B. R. Simon Rosser, Nancy Strapko, *Differences in Conflict-Resolution Styles among Heterosexual, Gay, and Lesbian Couples*, *The Journal of Sex Research*, Vol. 31, No. 4 (1994), pp. 293–308.
85. Michael S. Wald, *Same-Sex Couples: Marriage, Families, and Children*, *Stanford Law School*, Working Paper No. 6 Date 12/99.
86. Miranda Stewart, *'Are You Two Interdependent?'*† *Family, Property and Same-Sex Couples in Australia's Superannuation Regime*, *Sydney Law Review*, Vol. 28: 437 2006.
87. Miriam Dudley, et all., *Rights for Cohabitees – who should qualify*, *Northern Ireland Legal Quarterly*, vol. 55., No. 1.
88. Nancy G. Maxwell, Astrid A.M. Mattijssen, and Charlene Smith, *Legal Protection For All The Children: Dutch-United States Comparison Of Lesbian And Gay Parent Adoptions*, *Arizona Journal of International and Comparative Law*, Volume 17, p. 309–348 (2000).
89. Nancy G. Maxwell, *Opening Civil Marriage To Same-Gender Couples: A Netherlands-United States Comparison*, *Arizona Journal of International and Comparative Law*, Volume 18, p. 141–207 (2001).
90. Nancy J. Knauer, *The Recognition of Same-Sex Relationships: Comparative Institutional Analysis, Contested Social Goals, and Strategic Institutional Choice*, *University of Hawai'i Law Review*, Vol. 28:00, 2005.
91. Olivier De Schutter and Kees Waaldijk, *Major legal consequences of marriage, cohabitation and registered partnership for different-sex and same-sex partners in Belgium*, *More or less together: Levels of legal consequences*

- of marriage, cohabitation and registered partnership for different sex and same-sex partners, 2003.
92. Orsolya Szeibert-Erdős, Same-sex partners in Hungary - Cohabitation and registered partnership, *Utrecht Law Review*, Volume 4, Issue 2 (June) 2008.
 93. Patrick Festy, Legal Recognition of Same-Sex Couples in Europe, *Institut National d'Etudes Démographiques*, 2006/4 - Volume 61, ISSN 1634-2941 | ISBN 2-7332-3073-5 | p. 417–453.
 94. Paul L. Spacknlan, *Grant v. South-West Trains: Equality for Same-Sex Partners in the European Community*, *American University International Law Review*, Volume 12, No. 6
 95. Raquel Platero Méndez, The Limits of Equality, The Intersectionality of Gender and Sexuality in Spanish Policy Making, *KVINDER, KØN & FORSKNING NR. 1* 2007.
 96. Raquel Platero, *Love and The State: Gay Marriage in*, *Fem Leg Stud* (2007).
 97. Raquel Platero, Outstanding challenges in a post-equality era: The same-sex marriage and gender identity laws in Spain, *International Journal of Iberian Studies* Volume 21. Number 1. © 2008. Intellect Ltd
 98. Real Families, real facts, Research Symposium on LGBT-headed Families, Preuzeto sa web stranice, dana: 25.03.2011. godine: <http://www.familypride.org/researchers/SymposiumSummary.pdf>
 99. Richard A. Posner, Should There Be Homosexual Marriage? And If so, Who Should Decide?, *Michigan Law Review*, Vol. 95, No. 6, 1997 Survey of Books Relating to the Law (May, 1997), pp. 1578–1587.
 100. Richard E. Redding, J.D., Ph.D., It's Really About Sex: Same-Sex Marriage, Lesbian Parenting, and the Psychology of Disgust, Villanova University School of Law, Public Law and Legal Theory, Working Paper No. 2007-22, October 2007.
 101. Robert Leckey, Private Law as Constitutional Context for Same-sex Marriage, Electronic copy available at: <http://ssrn.com/abstract=1145566>.
 102. Robert Wintemute, Against Sexual Apartheid: A ceremonial act to celebrate 15 years for the Right to Love, 15 years Rechtskomitee Lambda, Austrian Federal Parliament, Vienna, 2 October 2006.
 103. Rosa Martins, Same-sex partnerships in Portugal-From de facto to de jure?, *Utrecht Law Review*, Volume 4, Issue 2 (June) 2008, str. 194–211.
 104. Sarantakos, Sotirios, Children in three contexts: Family, education and social development, *Children Australia*, Vol. 21, No. 3. 1996.
 105. Sean Nicholson-Crotty, Reassessing Madison's Diversity Hypothesis: The Case of Same-Sex Marriage, *The Journal of Politics*, Vol. 68, No. 4 (Nov., 2006), pp. 922–930.
 106. Shannon Little, Challenging Changing Legal Definitions of Family in Same-Sex Domestic Violence, *Hastings Women's Law Journal*, March 9, 2007.
 107. Stefania Bariatti, Carola Ricci and Laura Tomasi, The impact of the increasing numbers of same-sex marriages or legally recognized partnerships on other legal domains, such as property rights and divorce law, The European Parliament's Committee on Civil Liberties, Justice and Home Affairs, September 2007.
 108. Stephen Hicks, Is Gay Parenting Bad for Kids? Responding to the 'Very Idea of Difference' in Research on Lesbian and Gay Parents, sa web stranice, dana 25.09.2012. godine: <http://www.sagepub.com/ballantine2study/articles/Chapter%201/Hicks.pdf>

109. Suzana Bubić, Istospolna zajednica u pozitivnom pravu i perspektive, Zbornik radova Pravnog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, Aktualnosti građanskog i trgovačkog zakonodavstva i pravne prakse, Međunarodno savjetovanje, Neum, 2005.
110. Suzana Bubić, Pravo djeteta na život sa roditeljima u Evropskoj praksi, Pravna misao, Sarajevo, 2002/11-12.
111. Suzana Kraljić, Pravna ureditev registrirane istospolne partnerske skupnosti v Sloveniji, Novo porodično zakonodavstvo, Zbornik radova sa Savetovanja, Kragujevac, 2006.
112. Thomas M. Keane, Aloha, Marriage? Constitutional and Choice of Law Arguments for Recognition of Same-Sex Marriages, Stanford Law Review, Vol. 47, No. 3 (Feb., 1995), pp. 499–532.
113. Timothy E. Lin, Social Norms and Judicial Decisionmaking: Examining the Role of Narratives in Same-Sex Adoption Cases, Columbia Law Review, Vol. 99, No. 3 (Apr., 1999), pp. 739–794.
114. Tone Sverdrup, Property relationship between spouses – Norway, Faculty of Law, University of Oslo, 2008.
115. Turid Noack, Ane Seierstad, Harald Weedon-Fekjær, A Demographic Analysis of Registered Partnerships (Legal Same-Sex Unions): The Case of Norway, European Journal of Population / Revue Européenne de Démographie, Vol. 21, No. 1 (Mar., 2005), pp. 89–109.
116. Victoria Clarke, What about the children? Arguments against lesbian and gay parenting, Women's Studies International Forum, Vol. 24, No. 5, pp. 555–570, 2001.
117. Walter Pintens, Property relationship between spouses – Belgium, University of Leuven, 2008.
118. Wardle, Lynn D., The Potential Impact of Homosexual Parenting on Children, 1997., University of Illinois Law Review, 833.
119. William N. Eskridge, The case for same-sex marriage: from sexual liberty to civilized commitment, Free Press, 1996.
120. Yvette Tan Reviewed, Legal Recognition of Same-Sex Partnerships: A Study of National, European and International Law by Robert Wintemute; Mads Andenas, The Modern Law Review, Vol. 65, No. 4 (Jul., 2002), pp. 639–640.
121. Zoran Ponjavić, Novo porodično zakonodavstvo – proces privatizacije porodičnog prava, Zbornik radova sa savjetovanja 16. i 17. oktobar Kragujevac, 2006.
122. Zorica Mršević, Istospolne zajednice i deca. Preuzeto sa web stranice, dana 06.06.2011. godine: <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0038-982X/2009/0038-982X0901023M.pdf>

Pravni akti

1. Council Regulation (EC, ECSC, Euratom) No 781/98 of 7 April 1998 amending the Staff Regulations of Officials and Conditions of Employment of Other Servants of the European Communities in respect of equal treatment. Preuzeto sa web stranice, dana 08.04.2011. godine: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31998R0781:EN:HTML>
2. Council Regulation (EC, EURATOM) No 723/2004 of 22 March 2004 amending the Staff Regulations of officials of the European Communities and the Conditions of Employment of other servants of the European Communities. Preuzeto sa web stranice, dana 08.04.2011. godine: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:124:0001:0118:EN:PDF>
3. Council Regulation (EC) No 1083/2006 of 11 July 2006 laying down general provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund and the Cohesion Fund and repealing Regulation (EC) No 1260/1999. Preuzeto sa web stranice, dana 08.04.2011. godine: http://i4c.eu/about_the_programme_EC1083-2006.pdf
4. Proposal for a Council Directive establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation (2000/C 177 E/07) (Text with EEA relevance) COM (1999) 565 final 1999/0225 (CNS) (Submitted by the Commission on 6 January 2000). Preuzeto sa web stranice, dana 20.04.2011. godine: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2000:177E:0042:0046:EN:PDF>
5. Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin. Preuzeto sa web stranice, dana 20.04.2011. godine: http://eurlex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=EN&numdoc=32000L0043&model=guichett
6. Council Directive 2003/86/EC on the right to family reunification of 22.9.2003. Preuzeto sa web stranice, dana: 20.04.2011. godine: http://www.europa.eu.int/eur-lex/pri/en/oj/dat/2004/l_229/l_22920040629en00350048.pdf
7. Council Directive 2003/109/EC of 25 November 2003 concerning the status of third-country nationals who are long-term residents. Preuzeto sa web stranice, dana 20.04.2011. godine: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32003L0109:EN:HTML>
8. Council Directive 2004/83/EC of 29 April 2004 on minimum standards for the qualification and status of third country nationals or stateless persons as refugees or as persons who otherwise need international protection and the content of the protection granted. Preuzeto sa web stranice, dana 21.04.2011. godine: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32004L0083:EN:HTML>
9. Direktiva 2004/58/EZ Evropskog Parlamenta i Vijeća, od 29. aprila 2004., o pravu građana Unije i članova njihovih obitelji o slobodi kretanja i boravka na teritoriju države članice, kojom se vrši izmjena i dopuna Uredbe (EEZ-a) broj 1612/68 i ukidaju Direktive 64/221/EEZ, 68/360/EEZ, 72/194/EEZ, 73/148/EEZ, 75/34/EEZ, 75/35/EEZ, 90/364/EEZ, 90/365/EEZ i 93/96/EEZ. Tekst

- Direktive preuzet sa web stranice, dana 10.04.2011. godine: www.pravo.hr/images/50003246/Direktiva%202004-38%20HR.doc
10. Council Directive 2004/114/EC of 13 december 2004 on the conditions of admission of third-country nationals for the purposes of studies, pupil exchange, unremunerated training or voluntary service. Preuzeto sa web stranice, dana: 21.04.2011. godine: http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/site/en/oj/2004/L_375/L_37520041223en00120018.pdf.
 11. Council Directive 2005/71/EC of 12 October 2005 on a specific procedure for admitting third-country nationals for the purposes of scientific research. Preuzeto sa web stranice, dana: 21.04.2011. godine: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32005L0071:EN:HTML>
 12. Recommendation 924 (1981) on discrimination against homosexuals. Preuzeto sa web stranice, dana 13.04.2011. godine: <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta81/EREC924.htm>
 13. Recommendation 1474 (2000) Situation of lesbians and gays in Council of Europe member states. Preuzeto sa web stranice, dana 05.03.2011. godine: <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta00/EREC1474.htm>
 14. Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Committee of Ministers to member states on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity. Preuzeto sa web stranice, dana 01.02.2011. godine: <http://www.ured-ravnopravnost.hr/slike/File/Dokumenti/cm-rec-2010-5e.pdf>
 15. Resolution 756 (1981) on discrimination against homosexuals. Preuzeto sa web stranice, dana 02.04.2011. godine: <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta81/ERES756.htm>
 16. Resolution on equal rights for gays and lesbians in the EC (A3-0028/94). Preuzeto sa web stranice, dana 20.04.2011. godine: http://www.europarl.europa.eu/omk/omnsa_pir.so/pv2?PRG=CALDOC&FILE=980917&LANGUAGE=EN&TPV=DEF&SDOCTA=10&TXTLST=7&Type_Doc=RESOL&POS=1
 17. European Parliament resolution on respect for human rights in the European Union (1998-1999) (11350/1999 "C5-0265/1999" 1999/2001(INI)). Preuzeto sa web stranice, dana 20.04.2011. godine: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2000:377:0344:0354:EN:PDF>
 18. European Parliament resolution on the situation concerning basic rights in the European Union (2001) (2001/2014(INI)). Preuzeto sa web stranice, dana 20.04.2011. godine: http://www.europarl.europa.eu/omk/omnsa_pir.so/pv2?PRG=DOCPV&APP=Pv2&SDOCTA=3&TXTLST=1&TPV=DEF&POS=1&Type_Doc=RESOL&DATE=150103&DATEF=030115&TYPEF=A5&PrgPrev=TYP EF@A5|PRG@Q
 19. European Parliament resolution on the protection of minorities and anti-discrimination policies in an enlarged Europe (2005/2008(INI)). Preuzeto sa web stranice, dana 20.04.2011. godine: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:124E:0405:0415:EN:PDF>
 20. European Parliament resolution on homophobia in Europe. Preuzeto sa web stranice, dana 20.04.2011. godine: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-20060018+0+DOC+XML+V0//EN>

21. European Parliament resolution of 23 November 2010 on civil law, commercial law, family law and private international law aspects of the Action Plan Implementing the Stockholm Programme (2010/2080(INI)). Preuzeto sa web stranice, dana 21.04.2011. godine: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P7-TA-2010-0426>
22. Direktiva Vijeća 76/207/EEZ od 9. veljače 1976. o primjeni načela ravnopravnosti prema muškarcima i ženama s obzirom na mogućnosti zapošljavanja, stručnog osposobljavanja, profesionalnog napredovanja i radne uslove. Preuzeto sa web stranice, dana 25.04.2011. godine: http://www.ured-ravnopravnost.hr/slike/File/Dokumenti/dir_vijeca_76_207_EEZ.pdf
23. Konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda. Preuzeto sa web stranice dana 10.05.2011. godine: <http://www.hjpc.ba/dc/pdf/Europska%20konvencija%20o%20ljudskim%20pravima.pdf>
24. Holandski građanski zakonik, Book 1 of the Civil Code - <http://www.dutchcivillaw.com/legislation/dcctitle055aa.htm>
25. Zakon o legalizaciji istospolnog braka i dopune odredbi građanskog zakonika Belgije (*Loi ouvrant le mariage à des personnes de même sexe et modifiant certaines dispositions du Code civil*)
26. Španski građanski zakonik, *Ley 13/2005, de 1 de julio, por la que se modifica el Código Civil en materia de derecho a contraer matrimonio*, <http://civil.udg.es/normacivil/estatal/CC/1T4.htm>
27. Zakon o braku Norveške: <http://www.regjeringen.no/en/doc/Laws/Acts/TheMarriage-Act.html?id=448401>
28. Zakon o braku Švedske: <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19870230.htm>
29. Zakon o braku Islanda: <http://eng.innanrikisraduneyti.is/laws-and-regulations/nr/112>

Zakoni zemalja Evropske unije kojima se uređuju zajednice života osoba istog spola

1. Andora - Qualificada de les unions estables de parella.
2. Austrija - Bundesgesetz über die eingetragene Partnerschaft: http://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblAuth/BGBLA_2009_I_135/BGBLA_2009_I_135.html.
3. Belgija - Loi instaurant la cohabitation légale.
4. Češka - Zákon ze dne 26. ledna 2006 o registrovaném partnerství a o změně některých souvisejících zákonů: <http://www.sagit.cz/pages/sbirkatxt.asp?cd=76&typ=r&zdroj=sb06115>.
5. Danska - Lov om registreret partnerskab: [www.ilga-europe.org/.../Denmark%20registered%20partnership%20\(english\).pdf](http://www.ilga-europe.org/.../Denmark%20registered%20partnership%20(english).pdf).
6. Finska - Laki rekisteröidystä parisuhteista: www.finlex.fi/pdf/saadkaan/E0010950.PDF.
7. Francuska - Loi no. 99-944 du 15 novembre 1999 relative au pacte civil de solidarité,
8. Holandija - Geregistreerd partnerschap: <http://media.leidenuniv.nl/legacy/Translation%20of%20Dutch%20law%20on%20registered%20partnership.pdf>.
9. Hrvatska - Zakon o životnom partnerstvu osoba istoga spola (Narodne novine RH, br. 192/2014)
10. Irska - An Bille um Páirtnéireacht Shibhialta 2009, Civil Partnership Bill 2009: <http://xa.yimg.com/kq/groups/1110239/597230878/name/CIVIL+PARTNERSHIP+BILL+2009.pdf>.
11. Island - Lög um staðfesta samvist: <http://users.cybercity.dk/~dko12530/s2.htm>.
12. Luksemburg - Loi du 9 juillet 2004 relative aux effets légaux de certains partenariats
13. Mađarska - Loi n° CLXXXIV/2007 sur le partenariat enregistré, Date d'entrée en vigueur : 1er janvier 2009: <http://www.ciec1.org/Legislationpdf/HongrieL.PartenariatsAct184-2007vigueur1.1.2009-ENG.pdf>.
14. Norveška - Lov om registrert partnerskap: <http://users.cybercity.dk/~dko12530/s2.htm>.
15. Njemačka - Gesetz zur Beendigung der Diskriminierung gleichgeschlechtlicher Gemeinschaften: Lebenspartnerschaften: <http://mojeprawa.info/zasoby/akty-niemcy.pdf>.
16. Slovenija - Zakon o registraciji istospolne partnerske skupnosti: http://www.uradni-list.si/_pdf/2005/Ur/u2005065.pdf.
17. Švedska - Lag om registrerat partnerskap: <http://users.cybercity.dk/~dko12530/s2.htm>.
18. Švicarska - Bundesgesetz vom 18. Juni 2004 über die eingetragene Partnerschaft gleichgeschlechtlicher Paare (Partnerschaftsgesetz): http://www.swisslife.ch/etc/slml/slch/obedl/1/800/848.File.tmp/944145_merkblatt_partnerschaft_en.pdf.
19. Ujedinjeno Kraljevstvo - Civil Partnership Act 2004: <http://www.equalities.gov.uk/pdf/Civil%20Partnership%20Act%202004.pdf>.

Praksa Evropskog suda pravde i Evropskog suda za ljudska prava

1. Flaminio Costa v. E.N.E.L.- Case 6/64. Presuda dostupna na web stranici: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61964J0006:en:HTML>
2. P v S and Cornwall County Council, Case C-13/94 [1996] , Judgment of the Court of 30 April 1996. Preuzeto sa web stranice, dana 25.04.2011. godine: <http://homepage.univie.ac.at/elisabeth.holzleithner/EuGHPvS1996.pdf>
3. Lisa Jacqueline Grant v. South-West Trains Ltd, Case C-249/96 [1998] ECR I-621. Preuzeto sa web stranice, dana 26.04.2011. godine: http://www.hrcr.org/safrica/equality/Grant_South-West%20Trains.htm
4. D and Kingdom of Sweden v. Council of the European Union. - Appeal - Official - Household allowance - Married official - Registered partnership under Swedish law. - Joined cases C-122/99 P and C-125/99 P. Preuzeto sa web stranice, dana 26.04.2011. godine: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61999J0122:EN:HTML>
5. Case C-117/01 K.B. v. National Health Service Pensions Agency and Secretary of State for Health, Judgment of the Court, 7 January 2004. Preuzeto sa web stranice, dana 26.04.2011. godine: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62001J0117:EN:HTML>
6. Case C-267/06, Tadao Maruko v. Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen. Preuzeto sa web stranice, dana 26.04.2011. godine: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62006J0267:EN:HTML>
7. Case C147/08, Jürgen Römer v. Freie und Hansestadt Hamburg, 10 May 2011. Preuzeto sa web stranice, dana 12.05.2011. godine: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62008J0147:EN:HTML>
8. Case X And Y v. The Netherland (Application no. 8978/80), od 25. Marta. 1985. godine. Preuzeto sa web stranice, dana 10.05.2011. godine: <http://www.juridischeuitspraken.nl/19850326EHRMXenYtegenNederland.pdf>
9. Case A.D.T. v. United Kingdom, (Application no. 35765/97), 31 Juli 2000. Preuzeto sa web stranice, dana 10.05.2011. godine: http://archive.equaljus.eu/324/1/ECHR%2C_A.D.T._v._UK.pdf
10. Emonet and others v. Switzerland, (Application no.39051/03), 13 Decembar 2007. Preuzeto sa web stranice, dana 15.05.2011. godine: www.emberijog.eu/.../EMONET_and_OTHSEERS_v._SWITZERLAND.doc
11. Siegmund Karner v. Austria, (Application No 40016/98), 12. mart. 2002. godine. Preuzeto sa web stranice, dana 15. 05. 2011. godine sa: lgbt.poradna-prava.cz/folder05/karner_v._austria.pdf
12. Schalk and Kopf v. Austria [2010] ECHR 30141/04 (24 June 2010). Preuzeto sa web stranice, dana 15.05.2011. godine: <http://www.hrlrc.org.au/court-tribunal/european-court-of-human-rights/schalk-and-kopf-v-austria-2010-echr-3014104-24-june-2010/>
13. Kozak v. Poland, (Application no. 13102/02), 2 March 2010. Preuzeto sa web stranice, dana 20.05.2011. godine: <http://www.bailii.org/eu/cases/ECHR/2010/280.html>

14. P.B. and J.S. v. Austria, (Application no. 18984/02), 22 July 2010. Preuzeto sa web stranice, dana 20.05.2011. godine: http://www.menschenrechte.ac.at/orig/10_04/P.B._J.S..pdf
15. Salgueiro Da Silva Mouta V. Portugal, (Application no. 33290/96), 21. Decembar 1999. Preuzeto sa web stranice, dana 15.05.2011. godine: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=696281&portal=hbk&source=externalbydocnumber&table=1132746FF1FE2A468ACCB CD1763D4D8149>
16. Fretté v. France, (Application no. 36515/97), 26 februar 2002. Preuzeto sa web stranice, dana 15.05.2011. godine: <http://www.humanrights.is/the-human-rights-project/humanrightscasesandmaterials/cases/regionalcases/europeancourtofhumanrights/nr/495>
17. E.B. v. France, (Application no. 43546/02), 22. januar 2008. godine. Preuzeto sa web stranice, dana 15.05.2011. godine: http://www.asil.org/pdfs/ilib080125_1.pdf
18. Norris v. Ireland, Application no. 10581/83, Council of Europe: European Court of Human Rights, 26 October 1988. Preuzeto sa web stranice, dana 06.04.2011. godine: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/48abd5a2d.html>

O AUTORU

Boris Krešić rođen je 13. jula 1977. godine u Tuzli, Bosna i Hercegovina. Nakon završenog osnovnog i srednjeg obrazovanja, akademske 2000/2001. godine upisao je studij prava na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu – Odjeljenje u Tuzli i okončao ga akademske 2003/2004. godine, stekavši time zvanje diplomiranog pravnika.

Odlukom Senata Univerziteta u Tuzli, od 19. oktobra 2005. godine izabran je u saradničko zvanje asistenta za nastavni predmet „Porodično pravo I i II“ i „Nasljedno pravo“ na Pravnom fakultetu Univerziteta u Tuzli. Nakon izbora, zasnovao je radni odnos na Univerzitetu u Tuzli – Pravni fakultet.

Postdiplomske studije na Pravnom fakultetu Univerziteta u Tuzli, smjer: „Građansko pravo“, kandidat je upisao akademske 2005/2006. godine. U toku studija ostvario je prosječnu ocjenu 9,5, a naučno zvanje *Magistar društvenih nauka iz oblasti prava*, smjer „Građansko pravo“ stekao je 2009. godine.

Doktorski studij okončao je 2013. godine kada je i odbranio doktorsku disertaciju pod nazivom: „Zajednice života osoba istog spola u pravu zemalja Evropske unije i perspektive legalizacije u BiH“.

Polje istraživanja: istospolne zajednice u pravu EU, prava djeteta, imovinski odnosi bračnih partnera/ica.

O SARAJEVSKOM OTVORENOM CENTRU

Sarajevski otvoreni centar (SOC) zagovara puno poštivanje ljudskih prava i društvenu inkluziju LGBT osoba i žena. Sarajevski otvoreni centar je nezavisna, nestranačka, neprofitna organizacija koja teži osnažiti LGBT (lezbijke, gej, biseksualne i trans*) osobe i žene kroz jačanje zajednice i građenje pokreta. SOC također javno promoviše ljudska prava LGBT osoba i žena, te zagovara unaprijeđeno zakonodavstvo i bolje politike u Bosni i Hercegovini na državnom, evropskom i međunarodnom nivou.

U periodu 2007–2011. radili smo na različitim projektima vezanim za istraživanja iz oblasti političkih nauka, političku edukaciju, književnost, film, umjetničke promocije i međureligijsko obrazovanje, a da nismo imali jasno definisane programe, ured, niti zaposleno osoblje. U 2011. otvorili smo prvi ured i prvi stalno zaposleni tročlani tim počeo je sa radom u Sarajevskom otvorenom centru. Od prvobitna tri (maj 2011. godine), broj članova_ica tima skočio je na 11 stalnih zaposlenika_ca (oktobar 2014. godine).

Sarajevski otvoreni centar je članica nekoliko lokalnih, regionalnih i međunarodnih mreža civilnog društva, vodi Inicijativu za monitoring EU integracije BiH, te je jedna od najaktivnijih članica Ženske mreže BiH. Sarajevski otvoreni centar je osnivač i upravlja LGBT web portalom lgbt.ba, bosanskohercegovačkim virtuelnim prostorom namijenjenom javnosti i LGBT zajednici.

www.soc.ba // www.lgbt.ba // www.zenskamreza.ba //
www.eu-monitoring.ba

USAID
FROM THE AMERICAN PEOPLE

